ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૫ મું

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર
અમદાવાદ

દસમું પુસ્તક છઠ્ઠી મેને દિવસે બહાર પડશે

વાચકોને સૂચના

§ નિશાનીવાળા લેખો 'યંગ ઇંડીયા'માંથી ભાષાન્તર છે.

† ,, ,, અંગ્રેજી પરથી ,,

¶ ,, ,, ગાંધીજીની મુસાફરીઓનાં તેમના સાથીઓએ કરેલાં વર્ણનો છે.

પહેલું પુસ્તક ખલાસ થએલું હોવાથી સામટાં ૧૮ પુસ્તકના ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવનારાઓને પણ તે મળી શકશે નહિ; માટે તેવાઓએ રૂ. ૮ ને બદલે રૂ. ૭–૯–૦ મોકલવા.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨-૧-૧૯૨૧

નાગપુર મહાસભાનાં ભાષણ

૨*

મહાસભાનું ધ્યેય

મારી આગળ મૂળ ઠરાવ, સામ્રાજ્યમાં રહેવાવાળી બાબત, પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર અને શબ્દો કાઢી નાંખવાની સૂચના, એ બધી વિવિધ પ્રકારની સૂચનાઓ પડેલી છે. આપણાં દુઃખો દૂર ન થાય તો હું હજુયે કહું છું કે બ્રિટિશ સંબંધ તોડી નાંખવો જોઇયે. બંધારણમાં ફેરફાર કરવાનું કારણ આ છે અને જો દુઃખો દૂર થશે તો પરસ્પર ચર્ચા થયા પછી સ્વરાજ માટેનું સમાધાન આવવાનો સંભવ રહે છે જ. આમાં પ્રપંચ જરાયે નથી. રજૂ કર્યા પ્રમાણેના મહાસભાના ધ્યેયથી તો બંને પક્ષને આવવા માટેના માર્ગ ખુલ્લા રહે છે. જો આવું નામ પ્રપંચ હોય તો એને આપણે આવકાર દઇયે. કાયદેસર અને શાન્ત સાધનો તો મહાસભાધર્મના પાયા રૂપ છે. યૂરોપીઅનોને આપણે જાહેર કરવું જોઈયે કે અમારા દેશમાં તમારી જીંદગી સહીસલામતીમાં છે અને તમારી તોપો વગેરે તો વિનાશનાં સાધનો નહિ પણ કેવળ રમકડાં છે. આ ક્ષણે તો હિંસાનો જરાયે સંભવ નથી. અત્યાર સુધી આપણે ફક્ત શિક્ષિત વર્ગ સાથે જ કામ લેવાનું હતું; હવે આપણે લોકસમુદાય સાથે કામ લેવાનું છે. સ્વરાજ જો નામોશીભર્યાં સાધનોથી મળવાનું હોય તો તે સ્વરાજ પણ નામોશીભર્યું છે. ઇસ્લામને અપમાનથી મુક્ત કરવા માગતા હોઇયે તો આપણે શાન્તિ જાળવવી જોઇયે; નહિ તો આ

---

* મસલત સમિતિમાં આપેલું; મહાસભાના વધારાઓમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું.

ચળવળ પડી ભાંગશે. આપણે હિંસા કરતા થઈયે તો મહાસભા બિનકાયદેસર ગણાશે અને તેને ચગદી નાંખવામાં આવશે. આપણે આપણું લક્ષ્ય માનભર્યાં સાધનોથી સિદ્ધ કરવું જોઈયે. 'જવાબદાર રાજ્યતંત્ર' એ તો ભૂલાવામાં નાંખનારા શબ્દો છે. હિન્દમાં આપખુદ રાજ્યકર્તા આવી નહિ શકે કારણકે સ્વરાજ તે હિન્દના લોકોનું સ્વરાજ થશે. જો હિન્દના લોકોને જ આપખુદીભર્યું રાજ્ય જોઈતું હશે તો તેને કોઈ અટકાવી શકનાર નથી.

૩*

મહાસભાનું ધ્યેય

મહાસભાનું ધ્યેય

આ ઠરાવનો અર્થ એ છે કે આ રાષ્ટ્રીય સભાનો હેતુ સ્વરાજ મળે એવો છે, અને એ સ્વરાજ લેવાને વાસ્તે ઉપાય એક જ છે, તે એ કે આપણાં સાધનો ન્યાયી, નિર્મળ અને શાન્તિમય હોય. સ્વરાજ મળે તેટલું વહેલું મળે, આજે મળવું હોય તો આજે જ લેવું જોઈયે એવું મહાસભા માને છે.

સ્વરાજનાં સાધનો

સ્વરાજ મેળવવાને માટે શું કરવું જોઈયે તે પણ આ ઠરાવમાં મહાસભા બતાવે છે. ઠરાવમાં લખ્યું છે કે સ્વરાજ આપણે તલવારથી નથી મેળવવું. સ્વતન્ત્રતાને આપણે જૂઠથી કે સાચને છોડીને નથી લેવી, પણ જેવો આપણો હેતુ નિર્મળ છે તેવાં આપણાં સાધન પણ નિર્મળ હોવાં જોઈયે. એટલે આ ઠરાવનો અર્થ એ છે કે આપણે સ્વરાજ લેવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો અને તે મેળવવામાં ન્યાય, સચ્ચાઈ અને શાંતિનો રસ્તો લેવો.

હું મારું સુભાગ્ય સમજું છું કે આવો મહત્ત્વનો ઠરાવ આ મહાસભાની આગળ રજુ કરવાનો મને પ્રસંગ મળ્યો છે. આપને હું જણાવીશ કે આજ સુધીનો મહાસભાનો હેતુ એવો હતો કે જેવું બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં સંસ્થાનો જવાબદાર રાજ્યતંત્ર ભોગવી રહ્યાં છે, જેને 'Responsible Colonial Government' કહે છે તેવું રાજ્યતંત્ર એ સામ્રાજ્યમાં રહીને જ આપણે લેવા ચાહીયે છીયે, અને એ મેળવવું તે કાયદા પ્રમાણે. કાયદો એટલે બ્રિટિશ સલ્તનતનો કાયદો. બ્રિટિશ સરકાર ખિલાફતના પ્રશ્નનો સંતોષકારક નીવેડો ન આણે કે પંજાબના અત્યાચારોમાં ન્યાય તો બાજુએ રહ્યો પણ પોતાની ભૂલ સુદ્ધાં કબૂલ ન કરે તોપણ તેવી સરકારના કાયદાને માન આપીને, જો આપણે મહાસભામાં રહેવું હોય તો, આપણાથી એ સલ્તનતને મિટાવી ન શકાય, એવો આજ સુધીના બંધારણનો અર્થ હતો. આટલો ઘોર અન્યાય સલ્તનત કરે અને તેને દુરસ્ત ન કરે તોયે તેની બરદાસ્ત કરી લેવાનું હિન્દુથી કે મુસલમાનથી હવે બની શકે તેમ નથી. તેથી આ ઠરાવથી આપણે એકરાર કરીયે છીયે કે આપણે સ્વરાજ જોઈયે છીયે. સ્વરાજ લઈને જ આપણે પંજાબ અને ખિલાફતના અત્યાચારોનો ઈન્સાફ મેળવી શકશું.

---

* 'આ મહાસભાનું ધ્યેય હિન્દી પ્રજાએ શાન્તિનાં અને સચ્ચાઈનાં સાધનોથી સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય મેળવવું એ છે'—આ ઠરાવ ભરી મહાસભા સમક્ષ રજુ કરતાં કરેલું ભાષણ; તા. ૨૮-૧૨-૧૯૨૦ (પૂરો રિપોર્ટ)

પણ સ્વરાજ લેવામાં હું પશ્ચિમનાં સાધનો લેવા નથી માગતો. હું જાણું છું કે હિન્દુઓ કે મુસલમાનો એમ નથી કહેતા કે અમે અમારી સ્વતન્ત્રતાને માટે કોઈ દિવસ તલવાર નહિ ચલાવીયે. પણ આટલું તો સહુ સમજે છે કે તલવારથી આજે આપણે જોઇયે છીયે તે નથી મેળવી શકવાના; અને તેથી તો આપણે તર્ક મવાલાત અથવા અસહકાર ચલાવી રહ્યા છીયે. તલવાર વડે આપણે આપણને પોતાને, આપણા ધર્મને કે સલ્તનતને કે કોઇનેયે બચાવી શકનાર નથી. તમે સહુ આ મારૂં કહેવું કબૂલ કરતા હો તો જે પ્રસ્તાવ મેં તમારી સમક્ષ મુકયો છે તેનો કોઇ વિરોધ કરશો નહિ.

સ્વરાજ લેવાની તાકાત

હું જાણું છું કે આપણા ડાહ્યા પુરુષોમાં બે પક્ષો છે. તેમાં એક પક્ષમાં મારા વડીલ બંધુ માનનીય પંડિત માલવીયાજી છે. પંડિતજીને આજે તાવ અને શરદી થવાથી અહીં તમારી પાસે તેમનો અભિપ્રાય આપવાને આવી નથી શકયા, તેથી તેમની મતલબ હું તમને ટુંકામાં કહી જઈશ. તમે જાણો છો કે પંડિતજીના જેવી દેશની સેવા કરનાર ઘણા નથી હોતા. તેમના જેવી સેવા કરનારનું કહેવું માન્ય ન હોય તોપણ શાંતિથી અને અદબથી સાંભળી લેવું જોઇયે. તેઓ કહે છે કે બ્રિટિશ સલ્તનતને મિટાવવાની વાત કરવી એ આપણી તાકાતની બહાર છે. જે હિન્દ બેહથિયાર છે, કમતાકાત છે તે આવી જબરી સલ્તનતને કેવી રીતે મિટાવી શકવાની? તેઓ કહે છે કે પોતાની તાકાત બહારનું સમજાવીને લોકોને ભમાવવા ન જોઈયે. જે એવા લોકોને તેમની તાકાતની હદ બહાર લઇ જાય તે મૂર્ખ છે. તેમના કહેવા પ્રમાણે જ જો આ પ્રજાની તાકાત બહાર હોય તો તેમની સલાહ હું કબૂલ કરી લઉં. પણ આ બાબતમાં હું તેમના મતથી વિરુદ્ધ મત ધરાવું છું. હું માનું છું કે પ્રત્યેક સ્ત્રી અને પુરુષની અંદર સ્વરાજ લેવાની શક્તિ રહેલી છે. જ્યાં સુધી શરીરમાં આત્મા છે એટલો વિશ્વાસ આપણા દિલમાં રહ્યો છે ત્યાં સુધી આપણે સ્વરાજને લાયક છીયે એમ મારૂં માનવું છે. તેત્રીસ કોટિ હિન્દુમુસલમાનો બન્ને ધર્મચુસ્ત છે, ખુદાનું નામ લેનારા છે, ઇશ્વરને નામે મરવું ચાહનારા છે. એક ગાયની કતલ ઉપર એક હજાર હિન્દુઓ ખુન લેવાને અને પોતાનું ખુન રેડવાને તૈયાર છે. એક મુસલમાનના અપમાન ખાતર અનેક મુસલમાનો પોતાનાં ખુન આપવાને અને ખુન લેવાને તૈયાર છે. જ્યાં સુધી આવા હિન્દુઓ અને આવા મુસલમાનો હિન્દુસ્તાનમાં હયાત છે ત્યાં સુધી હું કદી નહિ કહું કે હિન્દુસ્તાનને માટે સ્વરાજ લેવું અશકય છે; ત્યાં સુધી સ્વરાજના આપણા આ આદર્શને હું દૂર ન રાખવા દઉં.

આ સલ્તનતે એટલા બધા અત્યાચારો કર્યા છે કે તેના ઝંડા નીચે રહેવું એ ઇશ્વરની બેવફાઇ કરવા બરોબર છે. માટે મારી તમને સહુને નમ્ર પ્રાર્થના છે કે તમે આ ઠરાવને પસંદ કરજો.

વ્યાપક ધ્યેય

આપણામાંથી જેમને એમ લાગતું હોય કે આપણે અશકત છીયે, શક્તિથી સ્વરાજ લઇ શકાય એમ નથી, તેમને પણ આ ધ્યેય કબૂલ હોવું જોઇયે, કારણકે આપણે શાંતિથી, સચ્ચાઇને ન છોડીને જ સ્વરાજ મેળવવું છે. આથી આપણે આદર્શને મોટામાં મોટો રાખી શકીયે છીયે.

જેમના દિલમાં એવો સંશય હશે કે આ સલ્તનત કેમ નહિ સમજી જાય, આવી સલ્તનત પણ છેવટે સમજી જશે અને ન્યાય આપશે, ધારાસભાઓમાં જઇને તેમને સમજાવી શકશું, એવા મતના લોકોને માટે પણ આ ઠરાવથી મહાસભામાં સ્થાન રાખેલું છે.

આપણે સલ્તનતને દંડ દેવા નથી માગતા. અંગ્રેજી સલ્તનતને મિટાવીને જ સ્વરાજ મેળવવું એમ આમાં નથી. એ જ સલ્તનત જો આપણને ન્યાય દેવા તૈયાર હોય, અધિકાર દેવા તૈયાર હોય તો આપણે તેની અંદર રહેવાને તૈયાર છીયે. આને હું ન્યાયપંથ કહું છું. એ પંથે જતાં આપણને બાધા કે વિઘ્ન નથી.

માટે હું તમને કહું છું કે જો તમને આ ઠરાવ કબૂલ હોય, આપણે સ્વરાજ લેવું છે અને તે આ ઠરાવમાં કહ્યું છે તેવા ઢંગથી લેવું છે એ તમને કબૂલ હોય તો તમે દિલમાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરો. કેવળ ઠરાવ પસાર કરી દીધો એટલે કામ ખતમ નથી થતું. તમે પ્રતિજ્ઞા કરશો તો સ્વરાજ જરૂર મેળવશો, પંજાબના જુલમોને અને ખિલાફતના અન્યાયને દુરસ્ત કરી શકશો.

સાધનની શુદ્ધતા

તમને એમ કહેનારા વક્તા પણ આવશે કે આપણા ઉદ્દેશને હાંસલ કરવાને ફાવે તેવાં સાધનો વાપરી શકીયે. આનો જવાબ પ્રસંગ આવશે તે વખતે હું આપીશ. અત્યારે તો હું એટલું જ કહીશ કે મહાસભાનો આપણે આદર્શ ઠરાવીયે તો તે આજનો સમો જોઇને જ ઠરાવવો જોઈયે. મારે પોતાને માટે તો એ જ ધર્મ છે કે હિંસા કરીને મારે સ્વરાજ મળતું હોય તો તે નથી જોઇતું, મોક્ષ મળતો હોય તો તે પણ નથી જોઈતો; ઇશ્વરની ભક્તિ પણ હિંસા કરીને થતી હોય તો મારે તેવી ભક્તિ નથી જોઇતી. તમારે માટે આજે આ ઠરાવમાં બતાવ્યાં છે તેવાં શાન્તિનાં અને અને સચ્ચાઈનાં સાધનો જ યોગ્ય છે. તેવાં સાધનોથી જ તમારી પર થયેલા અન્યાયોને તમે દુરસ્ત કરી શકશો.

હું તમને હવે વધારે કંઇ નથી કહેવા ઇચ્છતો. આજ હિન્દુસ્તાનમાં ચોમેર કેટલી જાગૃતિ થયેલી છે તે હું પીછાનું છું અને તેથી માનું છું કે તમને કંઇ વધારે સંભળાવવાની જરૂર નથી.

અહિંસાનો આદર્શ પાઠ

મારૂં વિવેચન પૂરૂં કરતાં પહેલાં હું તમારી સમક્ષ એક આદર્શ પાઠ વર્ણવવા ઇચ્છું છું. કાલે બંગાળ કૅંપમાં થોડો ઝગડો થયો હતો. તે સાંભળીને મને દુઃખ થયું. સ્વતંત્રતા કઇ રીતે મેળવાય તે બતાવું એમ જાણીને હું ત્યાં ગયો. અદબની સાથે મારે કહેવું હતું તે એ ભાઇઓને કહ્યું. મેં તેમને કહ્યું કે તમારામાંથી કયો પક્ષ ન્યાયી છે અને કયા પક્ષની ભૂલ છે એ હું નહિ કહી શકું, પણ જો તમે તમારા અણબનાવને દુરસ્ત કરાવી લેવા ઇચ્છતા હો, હિન્દુસ્તાનને માટે સ્વરાજ લેવા માગતા હો, દિલ સાફ અને નિર્મળ કરવા માગતા હો તો તમે બધી વાત ભૂલી જાઓ. તમારી બધી તકરાર તમે અહીંની અહીં દફનાવીને ઉઠો. અને એ બન્ને પક્ષો સમજી ગયા. સ્વરાજ જોઇતું હોય

તો પોતાના ભાઈએ ઇજા કરી હોય કે માથું ફોડયું હોય તોયે આપણે સરકાર પાસે નથી જવું; અધ્યક્ષ પાસે પણ શું કામ જવું પડે ? મને કોઇ લાકડી મારે તો હું તેને સામો નમન કરૂં. તેને જીતવાનો એ જ અવસર છે. તેમ ન વર્તીયે તો આપણાથી કંઇ નહિ બને. જો તમે દૃઢ હો, બહાદુર હો, જો સ્વરાજ મેળવવાનો તમારો નિશ્ચય જ હોય, અને જો તમારે ખરેખર મહાસભાના ધ્યેયમાં ફેરફાર કરવો હોય, તો તમારે તમારો ગુસ્સો શમાવી દેવો પડશે. ગેરઈન્સાફની કંઈપણ લાગણી તમારા હૃદયને કોતરી ખાતી હોય તો તેને તમારે દબાવી દેવી પડશે અને આ બધું ભૂલી જવું પડશે. તો બંગાળી ભાઈઓ અને અન્ય સર્વ જે આ મહાન પરિષદ્‌માં દૃઢ નિશ્ચય કરીને આવેલા છે તેમની પાસેથી હું એજ માગી લઉં છું કે તમારા દેશને સુદૃઢ બનાવવા સિવાયની બીજી કોઇ બાબત પાછળ પ્રયત્ન ન કરતા; તમારા પોતપોતાના હક આગળ વધારવા વિનાની કોઇ વાતની ચિંતા ન કરતા; તમારા દેશના સ્વમાનની રક્ષા સિવાયની કોઇ બાબત પર ધ્યાન ન આપતા. જેમનાં મન ગઈ કાલે દુખાયાં અને જેમને પોતાનાં માથાં ફૂટી ગયેલાં લાગ્યાં તેવાઓનાં દૃષ્ટાન્તનું અનુકરણ કરવાની હું તમારામાંના દરેકને સલાહ આપું છું. (હર્ષના પોકાર) મહાસભાની ખાસ બેઠકમાં આપણે જે મહાન યુદ્ધમાં ઉતર્યા છીયે તે વિગ્રહ પૂરો થઈ રહે તે પહેલાં આપણને કદાચ લોહીનો સમુદ્ર તરવો પડશે. આ વાતનું મને ભાન છે. પણ આપણા પર કે આપણામાંના કોઇના પર ખુન રેડયાનો આરોપ ન આવવો જોઇયે. ભવિષ્યની પ્રજા પાસે આપણે કહેવડાવવું જોઇયે કે આપણે સહન કર્યું છે, આપણે પારકાના નહિ પણ પોતાના જાનની કુરબાની કરી છે. અને તેથી હું જરાયે આંચકો ખાધા વગર કહું છું કે જેમનાં માથાં ફૂટયાં અને જેમની જીંદગીઓ જોખમમાં આવી પડી કહેવાઈ છે તેવાને માટે હું બહુ સહાનુભૂતિ દર્શાવવા માગતો નથી. આમ થવાથી ગયું શું? પોતાના દેશી ભાઇઓને જ હાથે મરવું એ તો બહેતર છે. આપણે શાને માટે અને કોના પર વેર લેવાનું રહ્યું ? ડિટેક્ટિવ કે સરકારનો કોઈ પણ અમલદાર મને મારી લે તોયે હું તેની સામે સરકારની પાસે ફરીઆદ નહિ કરૂં, પણ ઇશ્વર પાસે ફરીઆદ કરૂં. અંદર અંદર આપણે સહકાર પૂરો નહિ કરીયે ત્યાં સુધી સ્વતંત્રતા નહિ મળે. બંગાળી ભાઈઓએ દંગો કર્યો, પણ તેઓ સમજી ગયા કે તરત સાવધાન થઈ ગયા. જેઓ હિંસાને ધર્મ સમજે છે તેમને હું કંઇ નથી કહેવા માગતો, પણ જેઓ પોતાને અસહકારવાદી ગણાવે છે તેમને હું જરૂર દબાવીને કહી શકું. તેમણે ગુસ્સો નહિ કરવા એકરાર કર્યો છે. હું બંગાળના પ્રતિનિધિ ભાઈઓને આ પ્રસંગે મુબારકબાદી આપું છું. તમે સહુ તેમની પેઠે જ વર્તશો તો મને રજ માત્ર શંકા નથી કે તમે સ્વરાજ મેળવી શકશો. તમને મારનારને તમે માફી આપો તે નામર્દીથી નહિ આપો. મને કોઈ મારે તો હું તેને નામર્દીથી બરદાસ્ત નહિ કરી લઉં. હું જાણું કે તે ખરેખરો નામર્દ છે. તેની દયા ખાઇને મારા પર અત્યાચાર કરનારને પણ હું માફી દઉં એમાં બહાદુરી છે. આ ઠરાવ તમારી પાસે મુકતી વેળાએ આ પદાર્થપાઠ હું તમારીસામે મુકું છું.

આત્મબળની હદ

સાથે સાથે જ હું તમારી પાસેથી દુનિયામાં કશાથી ન ચળી શકે એવાં શ્રદ્ધા અને નિશ્ચયની પણ આશા રાખું છું. હું જાણું છું કે તમારો નિશ્ચય જેમ બને તેમ વહેલું સ્વરાજ મેળવવાનો છે

અને તમારી ઇચ્છા એ સ્વરાજ કાયદેસર, ખાનદાનીભર્યાં, અહિંસાત્મક અને શાન્ત સાધનોથી જ મેળવવાની છે. હથિયારથી આપણે સરકારનો મુકાબલો કરી શકીયે એમ નથી, પણ જેને હું આત્મબળ કહી રહ્યો છું તેનાથી આપણે સરકારની સામે ઝૂઝી શકીયે એમ છીયે. આ આત્મબળ કોઇ એક જ માણસના—પછી તે સંન્યાસી હોય કે કહેવાતો મહાત્મા હોય—અધિકારની વાત નથી. આત્મબળ સ્ત્રી કે પુરુષ સર્વ મનુષ્યના અધિકારની વાત છે. તેથી મારા દેશબંધુઓ જો આ ઠરાવને સ્વીકારવા માગતા હોય તો તેમને હું કહું છું કે તેઓ દૃઢ નિશ્ચયથી સ્વીકારે અને સમજી લે કે મેં ઉપર વર્ણવી તેવી શુભ પળમાં તે સ્વીકારાયો છે. પ્રભુ તમારી પાસે આ ઠરાવ સર્વાનુમતે સ્વીકારાવે અને તમારામાં એક વર્ષની અંદર આ ઠરાવને પાર પાડવા જેટલાં ધૈર્ય અને બળ પ્રેરે.

૪*

અસહકારનો ઠરાવ

મહાસભા અને અન્તરનો નાદ

મહાસભાનો ઠરાવ કોઈ વ્યક્તિના 'અંતરના નાદ'ની આડે આવી શકે નહિ. એનો એવો અર્થ કરવો એ ભૂલ છે. મહાસભાના ઠરાવને એ રીતે બંધનકારક ગણવાનો મેં કદી આગ્રહ નથી બતાવ્યો. હજરત મોહાની સાહેબ વિદ્યાર્થીઓની બાબતમાં મુકેલી ૧૬ વર્ષની વયમર્યાદાની સામે છે. હું કહીશ કે સોળ વર્ષની અંદરનો કોઇ વિદ્યાર્થી શાળા છોડવાનો નિશ્ચયી હશે તો આ દુનિયામાં તેને કોણ અટકાવી શકનાર છે? પણ કુમળી વયનાં બાળકોને આપણે અસહકારનો ઉપદેશ ન કરવો ઘટે. એમના અંતઃકરણને જાગૃત કરવાનું કામ આપણું નથી, પણ એમનાં માબાપનું છે. 'અંતરના નાદ'ને માન ન આપતાં મહાસભાની આજ્ઞાને માથે ચડાવવાની સૂચનાને હું મળતો નથી થઇ શકતો. માનવીના અંતરમાંથી નીકળતો નાદ એ પવિત્ર દૈવી વસ્તુ છે. મારા પોતાના અંતરના નાદની વિરુદ્ધ હું મહાસભાની ભલામણ થયેલી જોઉં તો શું કરૂં? મારે તો હજારોની મેદનીએ કરેલી આજ્ઞાની વિરુદ્ધ જઇને પણ મારા 'અંતરના નાદ'ને માન આપવું રહ્યું. આથી જ મેં અલીગઢ અને કાશીના વિદ્યાર્થીઓને 'અંતરના નાદ'ની પવિત્રતા ફરી ફરીને સમજાવવા પાછળ એટલી તસ્દી લીધી.

પોલીસ અને લશ્કર

પોલીસ અને લશ્કરી લોકોના સંબન્ધમાં પણ સાહેબ લોકોના નોકરોને ફોડવાનો ઠરાવમાં આશય નથી. એમાં તેમને એટલું જ સમજાવવાનો આશય છે કે આ સેતાની સરકારની સેવા બજાવીને તેઓ સ્વદેશનું અકલ્યાણ કરે છે. આ તેમને સૂઝી જાય એટલે તેઓ નોકરીઓ છોડે. આપણે તેમની વફાદારીને કે નોકરીને અંગે રહેલી તેમની ફરજ વિરુદ્ધ તેમને નથી ઉશ્કેરતા. આપણે તો માત્ર એમનાં અંતઃકરણમાં બળતી આત્મજ્યોત હોલવી ન નાંખવાને જ એમને સમજાવીયે છીયે. આ વાતને કહો તો

---

* શ્રી. દાસે રજુ કરેલા અસહકારના ઠરાવને ટેકો આપતાં કરેલું ભાષણ તા. ૩૦-૧૨-૧૯૨૦ તા. ૬-૧-૧૯૨૧ ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું અહીં લીધું છે.

હજી વધારે સ્પષ્ટ કરું. જો હું પોતે જનરલ ડાયરની હાથ નીચેનો કોઈ સિપાઇ હોત અને જલિયાંવાલામાં મને નિર્દોષ માણસો પર ગોળી ચલાવવાનો હુકમ મળ્યો હોત તો હું જીવને જોખમે પણ એ હુકમનો અનાદર કરવાનો મારો ધર્મ ગણત. સિપાઇની જીંદગીની સખ્તાઇથી હું વાકેફ છું, છતાં કહું છું કે જો કોઇ સિપાઇને એના અમલદાર તરફથી એના પોતાના ‘સ્વધર્મ’ની વિરુદ્ધ જનારો હુકમ મળે તો પોતાની જીંદગી આપીને પણ એ હુકમનો અનાદર કર્યે જ એને છુટકો રહ્યો. મને ઉમેદ છે કે આ ઠરાવને પાસ કરીને તમે છેલ્લા ત્રણ મહિનામાં સરકાર જોડે અગર તો આપણી વચ્ચે મચેલાં વિખવાદ અને ક્લેશ કડવાશ સર્વ કંઇ ભૂલી જશો અને કેવળ એકચિત્ત થઇને ઠરાવમાં દોરેલો કાર્યક્રમ પાર પાડવાના કામમાં લાગી જશો. આટલું કરશો તો હું ફરી એકવાર તમને યાદ આપું છું કે સ્વરાજ મેળવવાને એક વરસ તો નહિ, પણ નવ મહિના પણ તમને લાગવાના નથી.

¶ નાગપુરના અન્ત્યજો આગળ

ગાંધીજી અને અસ્પૃશ્યતા

ગાંધીજીને આ પરિષદ્‌નું પ્રમુખસ્થાન લેવાની સૂચના બે સુધારક ગૃહસ્થોએ કરી. તેમણે કહ્યું કે ‘મહાત્મા ગાંધીના રાજકીય મતો સાથે અમને મેળ નથી. મહાત્માજીએ ગમે તેટલું મોટું કાર્ય કર્યું હોય તોપણ જ્યાં સુધી અસ્પૃશ્યતાને તેઓ નાબુદ કરાવી શક્યા નથી ત્યાં સુધી તેઓ મહાત્માપદને લાયક નથી. આજ સુધી આપણે માટે મહાત્માજીએ કશું જ કર્યું નથી. તેમને આપણા પ્રયત્નોને માટે સહાનુભૂતિ છે. આપણી ઉન્નતિને અર્થે આપણને ગાંધીજીની ગરજ નથી. રાજ્યમાં સારા કાયદાઓ ઘડાવીને પણ આપણે આપણી ઉન્નતિ કરાવી શકશું, પણ અસ્પૃશ્યતાને આપણે કાયદાની મદદથી કાઢી શકીયે તેમ નથી.’

આવા ઉદ્‌ગારોથી જ્યારે સભાનો આરંભ થયો ત્યારે ગાંધીજીને અસ્પૃશ્યતા વિષે અને અન્ત્યજોની ઉન્નતિ વિષેના પોતાના વિચારો ખૂબ સ્પષ્ટતાથી બોલવાની જરૂર પડી. પહેલાં તો આખા દિવસના થાકેલા હોવાથી તેમનો વિચાર ટુંકામાં પતાવી દેવાનો હતો. ગાંધીજી હિન્દીમાં બોલ્યા:

“ આ સભાનું અધ્યક્ષસ્થાન લેતાં મને ઘણો આનંદ થયો છે. ”

શરૂ કરતા પહેલાં ગાંધીજીએ ત્રણ સવાલ કર્યાં. હું બોલું છું તે સહુ સમજો છો ? જવાબ ‘હા’ મળ્યો. અંત્યજો હોય તેમને હાથ ઉંચા કરવાનું કહેતાં ઘણા હાથ ઉંચા થયા. લગભગ પોણો ભાગ અંત્યજો હતા.

“ આટલા બધા અંત્યજેતર લોકો આ સભામાં આવેલા જોઈ હું બહુ ખુશ થયો છું.

સુધારક અને મારી વચ્ચે ફરક

મારી સુધારા પદ્ધતિ

" અન્ત્યજવર્ગની હાલતનો અભ્યાસ હું કેટલાંયે વર્ષોથી કરી રહ્યો છું. આ વિષયમાં આપણા મોટા મોટા સુધારકોના જેવો હું નથી. સુધારકો જે રીતે કામ કરે છે તે રીતે હું કામ કરતો નથી. જ્યારથી હું હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યો છું ત્યારથી સુધારકો જે ઢબથી કામ કરી રહ્યા છે તેની ઉપર મેં વિચાર કર્યો છે. પણ હું જે કામ કરું છું તેમાં ત્રુટી છે અગર તો બીજાઓ કરે છે તે વધુ સારું છે એવું મને નથી લાગ્યું. મારામાં ત્રુટી હોય એ સંભવિત છે, પણ ત્રુટી નથી એવો જ મારો વિશ્વાસ છે.

મારું કામ

" હું કામ કરું છું તે આ પ્રમાણે છે. અસ્પૃશ્યતા એ પાપ છે, તેથી એ પાપને હઠાવવું જોઇયે. અસ્પૃશ્યતાને હઠાવવી એ હું મારું કર્તવ્ય સમજું છું, પણ તે અન્ત્યજોની અંદરથી નહિ પણ ઇતર હિન્દુઓમાંથી હઠાવવી જોઇયે. અસ્પૃશ્યતા એ હિન્દુ ધર્મની અતિશયતા છે. મદ્રાસમાં એક સ્થળે હું બોલ્યો હતો કે જેવી આપણી સલ્તનતમાં બડી ભારી શયતાનિયત હું જોઉં છું અને જેમ એ દુરસ્ત કરી ન શકું તો તેને મિટાવવા હું ઇચ્છું છું, તેમ હું માનું છું કે હિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા એ ભારે શયતાનિયત છે.

આપણી હાલત બૂરી કેમ ન હોય !

શયતાનિયત-નો બદલો

" સ્વ. ગોખલેએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ત્યાંનો બધો મામલો જાણ્યા બાદ કહ્યું હતું કે 'આપણી હાલત આવી બૂરી કેમ ન હોય ?' જેમ આપણે અન્ત્યજોને અસ્પૃશ્ય સમજીયે છીયે તેમ યૂરોપની પ્રજા પણ આપણને, હિન્દમુસલમાન બધાને, અસ્પૃશ્ય સમજે છે. તેમની સાથે રહેવા આપણને પરવાનગી નહિ; તેમના જેટલા આપણને હક પણ નહિ. જેટલા બેહાલ હિન્દુ સમાજે અન્ત્યજોને કર્યા છે તેટલા દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓએ હિન્દીઓને કર્યાં છે. હિન્દ બહારનાં સલ્તનતનાં જેટલાં સંસ્થાનો છે તેમાં પણ ગોરાઓનું વર્તન તેવું જ છે, જેવું હિન્દુ સમાજનું વર્તન અન્ત્યજો સાથે છે. માટે જ ગોખલેજીએ કહેલું કે 'આપણે હિન્દુ સમાજે બતાવેલી શયતાનિયતનું ફળ મળી રહ્યું છે. સમાજે મોટું પાપ કર્યું છે, ભારે શયતાનિયત દેખાડી છે, એને પરિણામે જ આપણી બૂરી હાલત દક્ષિણ આફ્રિકામાં થયેલી છે.' મેં તરત તેનો સ્વીકાર કરી લીધો. એ વાત સાવ સાચી હતી. ત્યારપછીનો મારો અનુભવ પણ તેવો જ છે.

ચુસ્ત હિન્દુ

મારું હિન્દુપણું

"હું પોતે હિન્દુ છું; હું દાવો કરું છું કે હું ચુસ્ત હિન્દુ છું. મારો વિશેષ દાવો છે કે હું સનાતની હિન્દુ છું. આજે ગુજરાતમાં હિન્દુ સમાજની સાથે મારે મોટો ઝગડો ચાલી રહ્યો છે. હિન્દુ સમાજ—ખાસ કરીને વૈષ્ણવ સમાજ મારો સનાતની હિન્દુ હોવાનો દાવો ઇનકાર કરે છે, છતાં હું મારો દાવો કાયમ રાખું છું અને કહું છું કે હું સનાતની હિન્દુ છું.

૧૦૪૪૮

હિન્દુ સમાજની મોટી ખામી

> અસ્પૃશ્યતા કેમ દૂર થાય?

હિન્દુ સમાજની આ ભારે મોટી ખામી છે. બીજી ખામીઓ પણ બહુ છે. પણ એ તો આજે દૂર કરો કે હજાર વરસ પછી કરો તોયે ક્ષંતવ્ય હશે, પણ હું અન્ત્યજની અસ્પૃશ્યતાને સાંખી શકતો નથી. અસ્પૃશ્યતાની હું બરદાસ કરી શકતો નથી. હિન્દુ સમાજનું કર્તવ્ય છે કે અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવા માટે ભારે તપશ્ચર્યા કરે. મેં કહેલું છે ને આજે પાછો હિન્દુ સમાજને કહું છું કે જ્યાં સુધી અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી હિન્દુ સમાજ મુક્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યસ્થાપના અસંભવિત છે. મારા ઉપર તમે ઈતબાર રાખતા હો તો તમને કહું છું કે જેટલું દર્દ અન્ત્યજને અસ્પૃશ્ય રહેવામાં છે તેથી વધારે દર્દ મને અસ્પૃશ્યતા હિન્દુ ધર્મમાં હોવાથી છે. અસ્પૃશ્યતા હિન્દુ સમાજમાં કાયમ છે ત્યાં સુધી મને લાજ આવે છે અને હિન્દુ છું એવો દાવો કરતાં પણ મને સંકોચ થાય છે. આજે મરાઠીમાં જેઓ મારી આગળ બોલી ગયા તેઓએ આક્ષેપ કર્યો છે. જે પદ હિન્દુસ્તાને મને આપ્યું છે. પણ જે મેં સ્વીકાર્યું નથી, તેને માટે હું લાયક ત્યારે જ થાઉં કે જ્યારે હિન્દુ ધર્મમાંથી અસ્પૃશ્યતા નીકળી જાય. (ગાંધીજીના ભાષણ દરમિયાન બે વાર તાળીઓના અવાજ થઇ ગયા હતા. અહીં વળી ત્રીજી વાર અવાજ થયો. એટલે ગાંધીજીને કહેવું પડયું કે 'હું જ્યાં હૃદયના ઉદ્‌ગારો આપવા માગું છું ત્યાં તમે અવાજથી મને ન રોકો.') હું તમને પૂછું છું કે તમે મને કહી શકતા હો તો કહો કે એક આદમી શી રીતે કામ લેવાથી કેટલાંયે વરસના રિવાજને એક દિવસમાં મટાડી શકે. મને કોઈ બતાવી શકે કે આમ કરવાથી આજ એને હઠાવી શકાય તો હું આજ હઠાવું. પણ હિન્દુ સમાજ પાસે દોષનો સ્વીકાર કરાવવો અને તે દોષ સુધરાવવો એ કઠણ છે.

મુશ્કેલીઓ

હું જે કહું છું તે જ કરું છું. હું જે કામ કરી રહ્યો છું તેમાં મારી ધર્મપત્નીને સામેલ કરવામાં મને કષ્ટ પડયું છે, મને જે તપશ્ચર્યા કરવી પડી છે તે પરથી હું તમને અન્ત્યજોને અને હિન્દુ સમાજને બતાવવા માગું છું કે આ કામમાં ભારે મુશ્કેલીઓ રહી છે. તેથી હું એમ નથી કહેવા માગતો કે આ કામને બંધ પાડવું. પણ કામ શી રીતે લેવું તેની પદ્ધતિ વિચારી લેવી જોઇયે. માટે જ તમારા ઠરાવો મને પસંદ નથી પડતા.

> અસ્પૃશ્યતા અને દેવાલયો

તમે ઠરાવ કરવા માગો છો કે અન્ત્યજોને જેટલાં દેવાલયો છે તેમાં જવાનો હક હોવો જોઇયે. એ કેમ બની શકે? હિન્દુ ધર્મમાં જ્યાં સુધી વર્ણાશ્રમધર્મને પ્રધાનપદ આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં સુધી એમ કહેવું કે દરેક દેવાલયમાં પ્રત્યેક હિન્દુ જઇ શકે એ આજ નહિ બને. આજે એ સમાજમાં દાખલ કરવું અસંભવિત છે. હિન્દુ સમાજ આને માટે તૈયાર નથી. મારો અનુભવ છે કે ઘણાં દેવાલયોમાં અન્ત્યજો સિવાયની બીજી કેટલીક જાતિઓથી પણ નથી જઇ શકાતું. મદ્રાસમાં કેટલાક દેવાલયોમાં તો હુંયે નથી જઇ શકતો. મને એ વિષે દુઃખ નથી. હું એમ પણ કહેવા તૈયાર નથી કે આમાં હિન્દુ સમાજની સંકુચિત

દૃષ્ટિ છે યા તો તેનો દોષ છે. દોષ હોય પણ, પરંતુ કઈ દૃષ્ટિથી એ દોષ કરાયેલો છે તેનો ખ્યાલ કરવો જોઇયે. એ કાર્ય જો સંયમની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવતું હોય તો હું નહિ કહું કે સહુને દેવાલયોમાં જવાનો અધિકાર હોવો જોઇયે. હિન્દુસ્તાનમાં પૃથક્ પૃથક્ સંપ્રદાયો છે, તેને હું નષ્ટ કરવા નથી માગતો. હિન્દુ સમાજનું પતન સંપ્રદાયોથી કે વર્ણાશ્રમથી નથી થયું. પતન થયું છે તે તો વર્ણાશ્રમમાં રહેલા સૌન્દર્યના અને સંયમના ત્યાગથી થયેલું છે. તમારે એ સમજી લેવું જોઇયે કે વર્ણાશ્રમધર્મ એક ચીજ છે અને અસ્પૃશ્યતા એ બીજી ચીજ છે. વર્ણાશ્રમધર્મ દોષિત છે, તેમાં પાપ છે, એમ કહેવામાં પશ્ચિમની પદ્ધતિનો પ્રયોગ છે. હું એ પદ્ધતિનો પ્રયોગ નથી કરતો. એના સ્વીકારે હિન્દુસ્તાનને પાડયું છે. અન્ત્યજોના આશીર્વાદ અને અંત્યજોની પ્રસન્નતા હું મફતમાં લેવા નથી ચાહતો. તેથી હું આજે સાફ કહી દેવા ઇચ્છું છું કે આ કામમાં હું બહુ કષ્ટથી ભળ્યો છું, કારણ હું અસ્પૃશ્યતાનો દોષ મટાડવામાં અન્ત્યજોની અને સુધારકોની સાથે છું. બીજી બાબતોમાં તમે ને એ જે કરવા માગો છો તેમાં હું સામેલ નથી. હું કોઇ પણ હિન્દુને નથી કહી શકતો—કારણ હું તે માનતો નથી—કે દરેક હિન્દુએ એકબીજાની સાથે ખાવું, પીવું કે બેટીવ્યવહાર કરવો. તેની આવશ્યકતા નથી. હું કહું છું કે જે માણસ આ ત્રણે વ્યવહારનો ત્યાગ કરે તે સંયમી હોઇ શકે છે અને સ્વચ્છંદી પણ થઇ શકે છે. હું માનું છું કે એ ત્યાગ સંયમવૃત્તિથી જ થયેલો છે.

વર્ણાશ્રમ અને સંયમધર્મ

હું પોતે અન્ત્યજોની સાથે ખાઉં છું પીઉં છું. એક અન્ત્યજ છોકરીને મેં દત્તક લીધી છે. એ છોકરી મને પ્રાણથી પ્યારી છે. છતાં હિન્દુ સમાજને હું નહિ કહું કે તમારી ત્યાગવૃત્તિને તમે હઠાવી દો. હું માનું છું કે મારા જેવાને માટે પણ હિન્દુ સમાજમાં સ્થાન છે. સંન્યાસી ન હોવા છતાં હું કરી રહ્યો છું તેમ કરનારને માટે હિન્દુ સમાજની અંદર સ્થાન છે. મુસલમાનો મને કંઇ ખાદ્ય વસ્તુ આપે અને તેમની પાસેથી હું તે ખાઈ લઉં તેમ અન્ત્યજો પાસેથી પણ હું ખાદ્ય વસ્તુ લઇ શકું છું. પણ એમ કરવાને હું હિન્દુને ફરજ પાડવા નથી ઈચ્છતો, કારણકે આમ કરવામાં સંયમ તૂટે છે. એ સંયમમાં હિન્દુ સંસારની રક્ષા રહેલી છે. વર્ણાશ્રમને કે ખાવાપીવાના વ્યવહારને મટાડવો અને અસ્પૃશ્યતાને મટાડવી એ એક વસ્તુ નથી. એક વસ્તુ સંયમ છે, જ્યારે બીજી વસ્તુ શયતાનિયત છે. હું અભ્યાસી છું અને અધ્યયન કરી રહ્યો છું, એટલે મને જ્યારે લાગશે કે મારી સમજમાં ભૂલ હતી તે જ દિવસે હું મારી ભૂલ કબૂલ કરી લઇશ. પણ અત્યારે તો હું કહેવાને તૈયાર છું કે જેઓ અસ્પૃશ્યતાનો બચાવ કરી રહ્યા છે તેઓનામાં હું પાખંડ જ જોઉં છું, શયતાનિયત જોઉં છું. જેનો તેઓ બચાવ કરી રહ્યા છે તે શયતાનિયત છે.

અસ્પૃશ્યતા-નિવારણનો અર્થ

મેં મારી મર્યાદા, મારું શું કામ છે તે કહી દીધું છે; તેની પદ્ધતિ પણ મેં જણાવી દીધી છે. હું નથી માનતો કે સુધારકો અન્ત્યજોમાં કામ કરીને, તેમને કેળવણી આપીને અસ્પૃશ્યતાનો દોષ મટાડી શકે. હું એવા ઘણાઓને જાણું છું કે જેઓ પ્લૅટફૉર્મ પર ખૂબ

બોલે છે, પણ જ્યારે સ્પર્શ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે હઠી જાય છે. આવી ઢબ સાથે મારી ભિન્નતા છે, અને હું કહેવાને ઇચ્છું છું કે આ રીતે સુધારો નહિ થાય ! પણ બીજી તરફ હિન્દુ સમાજ સમજશે ત્યારે કરશું એમ કહેનારનો પણ મને કંટાળો છે. હું તો અન્ત્યજોને કહી રહ્યો છું કે આવા પાપ સામે હું પોતે તો અસહકાર જ કરૂં. અહીં આવેલા અન્ત્યજેતર લોકોને હું કહીશ કે સમાજના આ પાપની સામે—આખા હિન્દુ સમાજ સામે હું એકલો અસહકાર કરૂં એવો પ્રસંગ પણ જો એ પાપ કોઇ રીતે દૂર ન થાય તો આવે. સલ્તનતની શયતાનિયત મટાડવી મને એટલી બધી મુશ્કેલ નથી લાગતી. સલ્તનતની શયતાનિયત દુન્યવી છે. અસ્પૃશ્યતાની શયતાનિયતે ધાર્મિક રંગ લીધો છે. હિન્દુઓ તો એમ જ સમજે છે કે અન્ત્યજોને અડવામાં પાપ છે. તેમને મનાવવાનું કામ કઠણ છે. આપણામાં એટલી મંદતા, આળસ આવી ગયાં છે, આપણે એટલા બધા દુઃખમાં ડૂબેલા છીયે કે આપણે વિચાર પણ કરી શકતા નથી. આપણા ધર્માધિકારીઓ પણ અજ્ઞાનમાં એટલા બધા ડૂબેલા છે કે તેમને સમજાવી જ ન શકાય. અસ્પૃશ્યતાદોષના નિવારણનો અર્થ જ એ છે કે એનો હિન્દુ સમાજ પાસે સ્વીકાર કરાવવો. અન્ત્યજો કરોડો હિન્દુઓનો નાશ કરીને અસ્પૃશ્યતાના દોષને મટાડી શકે એ અસંભવિત છે. વેદમાં કે મનુસ્મૃતિમાં જો એવું ફરમાન હોય તો વેદને બદલવા જોઇયે. પણ બીજા ધર્મગ્રંથો કોણ રચી શકે ? હું સંસારી છું, ધર્માધિકારી હોવાનો દાવો નથી કરતો. હું પોતે અનેક ખામીઓથી ભરેલો; હિન્દુ સમાજને હું ધર્મનીતિ શી રીતે આપી શકું ? હું તો મને પોતાને તેમની દયાને પાત્ર બનાવીને કામ કરાવી શકું તે કરી લઉં.

અન્ત્યજો પ્રત્યે—

કામમાં મુશ્કેલીઓ ભારે રહેલી છે. પણ આપણા સુધારકો જો એટલું સમજી લેશે કે હિન્દુ સમાજને મિટાવીને આ દોષ કાઢવો અસંભવિત છે, તો તેમને ખાતરી થશે કે તેમની સહિષ્ણુતાથી જ તે મટાડી શકાશે. તમને અન્ત્યજ ભાઇઓને હું કહું છું કે તમે મારા જેટલો જ હિન્દુ છો. મારા જેટલા જ તમને પણ હિન્દુપણાના અધિકાર છે. તમે હિન્દુ ધર્મને બરાબર સમજશો તો તમારાં હથિયાર તમારા હાથમાં જ છે, જેમ સલ્તનતને મટાડવાનું હથિયાર આપણા જ હાથમાં છે. ભીખ માગીને તેનો ઉપાય થઇ શકવાનો નથી; તેમ અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવાનો ઉપાય પણ અન્ત્યજોના જ હાથમાં છે.

અન્ત્યજોની આત્મશુદ્ધિ

અન્ત્યજો કહેશે કે અમને અસહકાર શીખવો, તો હું તેમને જરૂર આજ રાત્રે જ અસહકાર શીખવવા ઇચ્છું છું. અસહકાર એ આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે. હિન્દુસ્તાન બીજા મુલકોથી જુદો મુલક છે. તેથી આપણે જે કરવાનું છે તે અંગ્રેજોને તંગ કરીને નથી કરી લેતા. પણ આપણાથી શુદ્ધ શી રીતે થવાય ? હિન્દુ સમાજ કહે છે કે જુઓ અન્ત્યજો દારૂ પીયે છે, ગમે તે ખાય છે, શૌચના નિયમો પાળતા નથી, અન્ત્યજો ગાયોની કતલ કરે છે. આ વાત હું નથી માનતો. જે હિન્દુ હોવાનો દાવો કરતો હોય તે ગોમાંસ નથી ખાઇ શકતો. અન્ત્યજો અસહકાર કરવા ઇચ્છતા હોય તેઓ મદ્યપાન છોડે, માંસ છોડે, તેટલું નહિ તો ગોહત્યા તો છોડે જ. ચમારોને હું ચમારકામ છોડવાનું કહેતો નથી.

અંગ્રેજો એ કામ કરે છે તોપણ આપણે તેમને સલામ કરતા જઇયે છીયે. અત્યારે તો બ્રાહ્મણો પણ એ કામ કરે છે. પાયખાનાં સાફ કરવામાં હું મલિનતા નથી જોતો. એ કામ મેં પોતે બહુ કર્યું છે અને મને એ ગમે છે. મારી માતાએ મને શીખવ્યું છે કે એ કામ પવિત્ર છે. મેલાની જોડે કામ છે છતાં કામ તો પવિત્ર છે. એ કામને એવું પવિત્ર સમજીને જે કરે છે તે સ્વર્ગ પામે છે. એ કામને ન છોડતાં તમે હિન્દુ ધર્મમાં રહી શકો છો. તમને એઠું અન્ન કે રાંધેલું અન્ન કોઈ આપે તો તમે તેનો અસ્વીકાર કરો અને કાચું અનાજ માગો. તમે સ્વચ્છતાથી રહો. પાયખાનાં સાફ કરી લીધા પછી તમે તમારા પોષાક બદલી નાંખો. મેલું સાફ કરતાં છતાં પણ તમે મારી માતા રહેતી હતી તેટલા સ્વચ્છ રહો. કપડાં બદલવાને અમને કયાંથી મળેએમ તમે પૂછશો; તો તમારે કહેવું જોઇયે કે અમને પંદર, વીસ, ત્રીસ કે જેટલાને માટે અમે લાયક હઇયે તેટલા પૈસા ન મળે ત્યાં સુધી અમે કામ નહિ કરીયે. એમ તમે હિન્દુ સમાજને કહી શકો છો. જેમ સુતાર લુહાર તમારૂં કામ કરે છે તેમ અમે પણ સમાજનું આવશ્યક કામ કરીયે છીયે એમ તમે કહી શકો છો. તમે નીડર બની જાઓ. હું ગુજરાતના અન્ત્યજોને પીછાનું છું, તેમના સ્વભાવથી વાકેફ છું. તેમને હું એ જ શીખવી રહ્યો છું કે તમે અસ્પૃશ્યતાનો દોષ તમારી જ તાકાતથી દૂર કરો; તમે કટ્ટા હિન્દુ બનો કે જેથી હિન્દુ સમાજ તમારી ઘૃણા ન કરે પણ પૂજા કરે.

હું આ કામ તમારી જ મારફત અથવા હિન્દુ સમાજની જ મારફત કરાવી લેવા માગું છું. તમને હું કહું છું કે તમે જે હક માગી રહ્યા છો તેને માટે તમે લાયક થાઓ. આમ કહીને હું એ નથી કહેવા માગતો કે તમે લાયક નથી. હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજને માટે યોગ્ય થવાનું કહું છું ત્યારે હું હિન્દુસ્તાનને નાલાયક નથી માનતો; હું હિન્દુસ્તાનને વધારે લાયક થવા કહું છું. તેમ અન્ત્યજોને કહું છું કે તમારો અધિકાર સ્વતંત્ર બનવાનો છે, દરેક હિન્દુની સાથે સરખાપણું પ્રાપ્ત કરવાનો છે. પણ આજે તપશ્ચર્યા કરીને તેને માટે વધુ લાયક બનો એમ હું કહું છું.

દૂધાભાઈની તપશ્ચર્યા

તપશ્ચર્યા વિષે બોલતાં મારી જીંદગીના બે પ્રસંગો વિષે હું તમને કહેવા ઈચ્છું છું. અમદાવાદમાં સત્યાગ્રહાશ્રમ ખોલ્યા પછી મેં ત્યાં દૂધાભાઇ નામના એક અન્ત્યજ ભાઇને ને તેમનાં પત્નીને આશ્રમમાં રાખ્યાં. અને મેં તેમને રાખ્યાં ત્યારે હિન્દુ સમાજે શું કર્યું? અમે જે કૂવે પાણી ભરતાં તે કૂવાનું પાણી દૂધાભાઇની પત્નીને ન ભરવા દીધું. મેં કહ્યું દૂધાભાઇને પાણી ન ભરવા દો તો હું પણ એ કૂવાનું પાણી નહિ ભરૂં. એ કૂવામાં પાણી ભરવાનો તો મારો હિસ્સો હતો, પણ એ હિસ્સો મેં તજી દીધો. દૂધાભાઇએ શું કર્યું હતું? દૂધાભાઈ તો સ્વચ્છ હતા. તેઓ તો જેટલી ગાળો પડતી તેટલી સાંભળી લેતા હતા. આ તપશ્ચર્યાથી ત્રણ દિવસની અંદર કષ્ટ દૂર થયું, અને લોકો સમજી ગયા કે એ કૂવે દૂધાભાઈ પણ પાણી ભરી શકે છે. એ જ દૂધાભાઈની છોકરી લક્ષ્મી આજે મારા ઘરમાં લક્ષ્મી સમી ફરે છે. તમે બધા જો દૂધાભાઈની તપશ્ચર્યા શીખો તો તમારાં દુઃખ આજે મટે.

અન્ત્યજેતર હિન્દુઓને—

હવે અન્ત્યજેતર હિન્દુઓને હું કહું છું કે તમે પણ બહાદુર બનો અને તમારા પાપને હઠાવો. હું ધાર્મિક છું એમ માનું છું. તમે મને વહેમી પણ કહી શકો. હું માનું છું કે આ પાપમાંથી તમે મુક્ત નહિ થાઓ, અન્ત્યજોની તમે ક્ષમા નહિ માગો ત્યાં સુધી બીજાં અનેક કષ્ટો તમારે માથે આવ્યાં કરશે. અસ્પૃશ્યતા એ પાપ છે એમ સમજજો. તમે જ્ઞાનપૂર્વક તમારી મલિનતાને હઠાવી શકો તો સ્વતંત્રતાને તમે આજે હાથ કરી શકો.

અન્ત્યજેતરોની સરળતા

હવે બીજું દૃષ્ટાંત આપીને હું તમને હિન્દુ ધર્મની સરળતા દર્શાવવા ઇચ્છું છું. હું દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવ્યો ત્યારે મારી સાથે નાયડુ નામનો એક પંચમ (અન્ત્યજ) જાતનો છોકરો હતો. ભાઇ નટેશન અન્ત્યજોનું ભારે કામ કરનાર ગૃહસ્થ છે. તેમના ઘરમાં મારે અમદાવાદ જતાં મદ્રાસમાં ઉતરવાનું થયું. મને ઘણા મિત્રોએ કહ્યું કે તું આ શું કરે છે? નટેશનની માતા એટલા બધા જૂના વિચારનાં છે કે તું એના ઘરમાં અન્ત્યજને લઇને ગયો એ જાણશે તો ડોશીનું મોત જ થશે. મેં કહ્યું હું એ છોકરાનો ત્યાગ કરું એના કરતાં તો બહેતર છે કે હું નટેશનના ઘરનો જ ત્યાગ કરૂં. પણ નટેશન તો સરલચિત્ત માણસ છે. તેમણે જઇને માતુશ્રીને ખરી હકીકત જણાવી. માતાજીએ કહ્યું ભલે આવવા દો. તેઓ સમજી ગયાં કે મારી સાથે આવનારો અન્ત્યજ મલિન નહિ જ હોય; અને મેં પણ એ છોકરામાંથી બધી મલિનતા કાઢી નાંખી હતી. અમે તેમના ઘરમાં ઉતર્યા અને જે કૂવેથી એ બાઈ પાણી કાઢતાં તે જ કૂવેથી અમે પણ પાણી કાઢયું. આ કિસ્સામાંથી શું ફલિત થાય છે? અન્ત્યજેતરો પોતાની માતાઓને અને બહેનોને બાઈ નટેશનની જેમ પવિત્રતાથી, સરળતાથી સમજાવી શકે છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રશ્નનો નીવડો અન્ત્યજેતરોની સરળતા અને અન્ત્યજોની તપશ્ચર્યાથી જ આવશે.

પરમેશ્વરને મારી પ્રાર્થના છે કે અન્ત્યજ ભાઈઓને સન્મતિ અને ધૈર્ય આપજે કે જેથી તેઓ ધર્મને ન છોડે. હિન્દુઓને માટે મારી પ્રાર્થના છે કે આ પાપમાંથી—આ શયનાનિયતમાંથી—હિન્દુ સમાજને પરમેશ્વર મુક્ત કર.

તા. ૯—૧—૧૯૨૧

નાગપુર મહાસભા

મહાસભાના ધ્યેયમાં ફેરફાર

મહાસભાએ શું કર્યું? આપણે શું કરવું જોઇયે? અમદાવાદે શું કરવું જોઇયે? આ ત્રણ પ્રશ્નો દરેક જણના મનમાં ઉઠવા જોઇયે. મહાસભાએ આપણને નવું બંધારણ આપ્યું, શાંતિમય અસહકારનો ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો. આવડી જંગી મહાસભા કદી થઇ નથી. આટલી દૃઢતાથી મહાસભાએ કદી વિચાર કર્યો નથી. બંધારણમા મહત્ત્વના ફેરફાર કર્યા છે. મહાસભાના ઉદ્દેશ ઉપર ખૂબ ચર્ચા ચાલી ને છેવટે બે રાત અને એક દિવસ લગી વિચારો ચાલ્યા બાદ પ્રાંતપ્રાંતના મતો લેવાયા ને લગભગ સર્વાનુમતે ઉદ્દેશમાં થયેલો ફેરફાર મંજૂર થયો.

નવો ઉદ્દેશ એ છે કે આપણે આપણા વિચાર પ્રમાણે સ્વરાજ મેળવવું. એ સ્વરાજ બ્રિટિશ સંબંધ રહે તો રાખીને અને જો સંતોષકારક ન હોય તો તોડીને પણ મેળવવું એવો છે. જો સંબંધ રહે તો તે મહાસભાનો ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ રીતે ફળે એ રીતે જ રહી શકે. એટલે કે અંગ્રેજોએ પોતાનું ઉપરીપણું ભૂલી જવું જોઇયે. જ્યાં લગી મૂઠીમાં માય તેટલા અંગ્રેજ આપણી ઉપર રાજ્ય ચલાવી શકે છે એમ માનીયે ત્યાં લગી અંગ્રેજી સંબંધ અસહ્ય જ હોવો જોઇયે. આવું સ્વરાજ મેળવવાનાં સાધનો પણ મહાસભાએ સૂચવ્યાં છે. શાંતિથી અને શુદ્ધતાથી આપણે સ્વરાજ મેળવવું છે એવો નિશ્ચય મહાસભાએ કર્યો છે. જૂઠ, યુક્તિ, દંભ, ડોળ, ઇત્યાદિને અહીં જગા જ નથી. સાચો રસ્તો લેવો ને તે રસ્તે ચાલતાં મારવું નહિ પણ મરવું. 'મરીને જીવવાનો મંત્ર' શીખવો છે. એ મંત્રને અનુસરીને જગત જીવે છે. બીજ મરે છે ત્યારે જ ધાન્ય પાકે છે. મા મરતાં લગી કષ્ટ ભોગવે છે ત્યારે જ બચ્ચું જીવે છે. યજ્ઞ વિના ખાવું તે ચોરીનું ધન છે. બલિદાનથી જ સ્વરાજ મળે, અને એ બલિદાન, એ કુરબાની પવિત્ર—પાક હોય તો જ ઇશ્વરને ભાવે.

મહાસભાનું બંધારણ

બીજો મહત્ત્વનો ફેરફાર એ છે કે આજ સુધી ગમે તે ને ગમે તેટલા માણસો મહાસભાના પ્રતિનિધિ બની શકતા હતા તે હવે નહિ બની શકે, પણ માત્ર હિન્દુસ્તાનની વસ્તીના દર એક લાખે બે જણ પ્રતિનિધિ બની શકશે; એટલે કે આખા દેશમાંથી લગભગ ૭ હજારથી વધારે પ્રતિનિધિ નહિ બની શકે. મારા વિચાર પ્રમાણે તો આ સંખ્યા પણ વધારે પડતી છે. આમાંથી ખરાબ પરિણામ તો એ અવશ્ય આવવાનું કે જ્યાં મહાસભા ભરાય ત્યાંની તો પૂરી સંખ્યા આવી શકે, પણ દૂરના પ્રાંતોવાળાને ઘણા પ્રતિનિધિઓ મોકલવા એ મુશ્કેલીની વાત છે. આમ છતાં હદ બંધાઇ છે એટલી સગવડ તો છે જ. ચુંટણી કરવાની ઢબમાં પણ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. હવેથી લાખો માણસોની પસંદગીથી જ પ્રતિનિધિઓ ચુંટાશે ને તેમાં મુસલમાન, સ્ત્રીઓ, અન્ત્યજો ઇત્યાદિ આજ લગી ભાગ નથી લેતા આવ્યા તેઓને ભાગ લેતા કરવાને સારૂ જે ઉપાયો યોજવા જોઇયે તે યોજવા એ બંધન પણ મુકવામાં આવ્યું છે. મહાસભાના કોઇ પણ મંડળમાં જોડાવા ઇચ્છનાર માણસને ચાર આનાની ફી આપીને અને મહાસભાના ધ્યેયને કબૂલ કરીને દાખલ થવાનો હક આપવામાં આવ્યો છે. દરેક પક્ષના માણસો દાખલ થઇ શકે એવા હેતુથી પ્રત્યેકને એક જ મત આપવાનો અને તે મત એકને જરૂર ન હોય તો બીજાને મળી શકે એવી ગોઠવણ વાળી રીતથી આપવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું છે. પ્રાંતોમાં વિભાગ પણ ભાષા પ્રમાણે પાડવામાં આવ્યા છે. આ બંધારણ પ્રમાણે વર્તી દરેક પ્રાંતમાં કામ

સેવામાં આવે તો તેટલાથી જ આપણે બહુ આગળ વધી શકીયે તેમ છે; કેમકે આપણામાં સંઘશક્તિ અને યોજનાશક્તિ ખીલે એટલે સ્વરાજ મળ્યું જ જાણવું. તેને સારૂ પ્રજાના એકેએક વર્ગમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના પેદા કરવાની મુખ્ય જરૂર છે.

નાગપુર મહાસભાનો કાર્યક્રમ

હવે શાંતિમય અસહકારના ઠરાવથી કલકત્તાની ખાસ મહાસભાનો ઠરાવ કાયમ રહ્યો છે અને તેમાં કેટલાક વધારા કરવામાં આવ્યા છે. એ ઠરાવને પસંદ કરનારની નીચે પ્રમાણે કરવાની ફરજ થઇ ચુકી છે.

૧. ખિતાબવાળાએ ખિતાબ છોડવા.

૨. માબાપે પોતાનાં છોકરાંને સરકારની સત્તા તળે ચાલતી નિશાળોમાંથી ઉઠાડી લેવાં ને તેઓને સારૂ કંઇક પણ ગોઠવણ પોતાના ઘરમાં જ કે રાષ્ટ્રીય શાળામાં કરી લેવી.

૩. સોળ વર્ષની ઉમ્મરના વિદ્યાર્થીને જો ખાત્રી થઇ હોય કે જે સત્તાને સુધારવાનો અથવા નાશ તેનો કરવાનો પ્રજાએ નિશ્ચય કર્યો છે તે સત્તાની અસર નીચે ભણવું એ પાપ છે, તો તેણે તુરત નિશાળ છોડી પોતાનો બંદોબસ્ત ગમે તે રીતે કરી લેવો.

૪. વકીલે વકીલાત બનતી ઉતાવળે છોડી દેવી ને પ્રજાની સેવામાં ગુંથાઇ જવું.

૫. વેપારીએ પરદેશી વેપાર ને પરદેશી સંબંધ જેમ બને તેમ વેળાસર છોડવા ને હાથે કાંતવા તથા વણવાના કામને ઉત્તેજન આપવું.

૬. ધારાસભાના સભ્યો જેઓ મતદારોના વિરોધ છતાં ચુંટાયા છે તેઓએ રાજીનામું આપવું ને જેઓ પ્રજામત વિરુદ્ધ છતાં રાજીનામું ન આપે તેઓની પાસેથી મતદારોએ કંઇ પણ રાજ્યપ્રકરણી કામ ન લેવું.

૭. સિપાહીઓએ અને બીજા સરકારી નોકરોએ કોમની તરફ નમ્રતા, માયા ને સચ્ચાઇ વાપરવાં; રાજકીય સભાઓમાં જવું પણ તેમાં ભાષણો વગેરે ન કરવાં, ને સ્વરાજની ચળવળમાં જાહેર રીતે નાણાં ભરવાં.

૮. સિપાહીઓએ પોતાની નોકરીને પોતાના ધર્મ અથવા દેશ કરતાં વધારે ન ગણવી ને પોતે કોમ તરફની લાગણી વિનાના ભાડુતી નોકર છે એ આરોપને પોતાના સદ્વર્તનથી કાઢવો.

૯. દરેક સ્ત્રીપુરુષે પોતાથી જેટલો બને તેટલો સ્વાર્થત્યાગ કરવો.

૧૦. સૌએ સમજવું કે શાંતિમાં જ આપણી જીત રહેલી છે અને તે શાંતિ માત્ર સરકારની સાથે જાળવવી, એટલું જ નહિ પણ આપણે એકબીજાની વચ્ચે પણ જાળવવી. શાંતિ જાળવવી એટલે મારપીટ ન કરવી એટલું જ નહિ પણ ગાળો પણ ન દેવી.

૧૧. સૌએ હિન્દુમુસલમાન એકતામાં વધારો કરવો ને તે જ પ્રમાણે હિન્દમાં એકબીજાની વચ્ચેની કડવાશ દૂર કરવી. બ્રાહ્મણ ને બ્રાહ્મણેતરનો ઝગડો મટાડવો ને અસ્પૃશ્યતાના પાપનો નાશ કરવો.

આટલું આપણે એક વર્ષની અંદર કરી શકીએ તો એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ મળે; ને મોડું કરીયે તો મોડું મળે.

મહાસભાના પ્રતિનિધિઓ

આપણું કર્તવ્ય ચોખ્ખું છે. આપણે દરેકે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે બલિદાન આપી જ દેવું ને બીજા આપે તેમ કરવા સારૂ તુરત નવા ધોરણ પ્રમાણે સભાઓ કરવી. હવે પછીની મહાસભામાં એવો એક પણ પ્રતિનિધિ ન હોવો જોઇયે કે જેનાં છોકરાં સરકારી નિશાળમાં જતાં હોય, જે પોતે વકીલાત ચલાવતો હોય અથવા જેણે પોતે પોતાને લાગુ પડતી હોય એવી કોઇ કલમનું પાલન કર્યું હોય. એટલે દરેક પ્રતિનિધિ —પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ—ના શરીર ઉપર કેવળ હાથે કાંતેલ સૂતરનાં હાથે વણેલાં કપડાં જ હોવાં જોઇયે. આવા છ હજાર પ્રતિનિધિ ને બીજા કામદારો હોય ત્યારની આપણી સ્થિતિનો અર્થ સમજવો મુશ્કેલ નથી.

અમદાવાદે આવતી મહાસભાને આમંત્રણ કર્યું છે; એટલે અમદાવાદે નવા બંધારણને સફળ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ગણાય. અમદાવાદે જેમ ભારે માન વહોર્યું છે તેમજ જોખમ વહોર્યું છે. અમદાવાદનું માન તે ગુજરાતનું છે અને ગુજરાતનું તે હિન્દનું છે. આપણે તૈયારીઓ આજથી કરશું ત્યારે જ પૂરી તૈયારી કરી શકશું. શું કરવું જોઈયે તે હવે પછી વિચારશું.

નોંધ

લો૦ તિલક સ્વરાજ રાષ્ટ્રીય ફંડ

તિલક સ્વરાજ ફંડ

અસહકારના ઠરાવ સાથે લોકમાન્યના સ્મરણાર્થે સ્વરાજનો ફાળો કરવાનો છે એ ઠરાવ પણ થયો છે. મહાસભાની છેલ્લી બેઠકમાં તે ફાળાને નામે પૈસા પણ ભરાયા. આ ફાળામાં યથાસક્તિ ભરવાની સહુની ફરજ છે એમાં તો શક જ નથી. થોડાં માણસો ઘણા

પૈસા આપે એના કરતાં ઘણા માણુસો થોડા પૈસા આપે ને ઘણું ધન એકઠું થાય તેમાં આપણી શોભા છે ને તેમાં જ સ્વર્ગસ્થ લોકમાન્યના ઇલકાબની સિદ્ધતા છે. એક વેપારી કરોડ રૂપીયા આપે તેમાં લોકમાન્યતા નથી, પણ કરોડો સ્ત્રીપુરુષની પાસેથી આપણે કરોડ પૈસા ઉઘરાવીયે તેની મહત્તા ઘણી વધારે ગણાય; અને તે કૈ૦ લોકમાન્યની લોકમાન્યતાનો ભારે પૂરાવો ગણાય. આ ફાળો એકઠો કરવામાં આપણો પોતાનો અંગત સ્વાર્થ છે, કેમકે આપણે તે પૈસા આપણા જ ભલાને અર્થે વાપરવા છે. સ્વરાજ લોકમાન્યનો જીવનમંત્ર હતો. સ્વરાજ આપણે સારૂ આપણા મોક્ષનું દ્વાર છે, આપણા સુખની ચાવી છે, ગરીબની ભૂખનું નિવારણ છે, નાગાંને ઢાંકવાનું સાધન છે, પાપનો નાશ કરવાનું હથિયાર છે. એટલે લોકમાન્યની પૂજામાં આપણી જ સિદ્ધિ રહેલી છે. આ ફાળો ઉઘરાવવામાં ઢીલ ન થવી જોઈયે, સંકોચ ન થવો જોઈયે. અસંખ્ય માણુસોની પાસેથી ઉઘરાવવાનું છે એટલે ઘણા ઉઘરાવનારા હશે. તેઓએ પ્રામાણિકપણાની પ્રતિજ્ઞા લઈને કામે ચડવાનું રહ્યું છે. આ વર્ષમાં ઉઘરાણું એક જ હોય અને તે લોકમાન્યને નામે; કેમકે તે ઉઘરાણામાંથી પ્રત્યેક યોગ્ય પ્રવૃત્તિને આશ્રય મળી શકે છે. એ ઉઘરાણું એક કરોડ રૂપીયાથી ઓછું ન જ થવું જોઈયે એવો આપણે આગ્રહ રાખવો જોઈયે. તેમાંથી આપણે જોઇતી શાળાઓ વગેરે ખોલી શકીયે છીયે અને એવાં અનેક કામો કરી શકીયે છીયે.

આવો ફાળો ઉઘરાવવા સારૂ આપણે દરેક ગામડામાં પ્રવેશ કરવો જોઇયે. દરેક શહેરમાં દરેક લત્તાના માણુસોને સ્વરાજનો પેગામ પહોંચાડવો જોઇયે. મારી ઉમેદ છે કે આ કામ વગરઢીલે હાથમાં લેવામાં આવશે.

ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટ *

ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટ

નામદાર ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટ હવે આવી પહોંચવાનો વખત આવ્યો છે. આપણને તેમની સાથે વેર નથી. તે ભલા માણુસ છે; પણ તે અંગ્રેજી સત્તાને શરણ છે. અત્યારે તો તે બાદશાહના એલચી છે. અંગ્રેજી બાદશાહત જમાવવી એ તેમનો હેતુ છે. ચાલુ રાજ્યાધિકારીઓનો દરજ્જો વધે એ તેમના આગમનનું પરિણામ આવે. એમને આવકાર આપીયે તેમાં આપણે આપણી ગુલામીને આવકાર આપવા જેવું થાય. જો આપણે આ રાજસત્તાનો મદ ઉતારવા માગતા હોઈયે તો આપણો ધર્મ છે કે તે વધે એવું એક પણ કાર્ય આપણે ન કરવું. આપણો જો વિશ્વાસ હોય કે નવી ધારાસભામાંથી આપણને કંઇ લાભ થવાનો નથી તો આપણે તેને તેજ આપવા આવેલા પુરુષને વધાવી નથી શકતા. એથી જ્યાં જ્યાં ના. ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટ આવે ત્યાં ત્યાં પ્રજાએ ઘર ઝાલીને બેસી રહેવું જોઈયે; રોશની વગેરે થાય તો તે જોવા ન જવું જોઇયે; બીજા કંઈ જલસા થાય તેમાં પણ ભાગ ન લેવો જોઈયે. આ સત્તાની તરફનો આપણો અણગમો જાહેર કરવાનો આ જ એક સરળ રસ્તો છે.

---

* ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટના આગમન વખતે ગાંધીજીએ પ્રજાને આપેલ સન્દેશો

¶ સ્વરાજનું ખાતમુહૂર્ત

વાદ ને વિવાદ ગળ્યા,
ઝેર વિખવાદ ટળ્યા;
જુદા સૌ ભેગા મળ્યા રે.— (મણિલાલ)

× × ×

અમો પ્રેમને વશ થયા રાજી રે,
તેમાં શું કરે પંડિત ને કાજી રે.— (એક જૂના ભજનમાંથી)

× × ×

વીર્ય દેઓ ક્ષુદ્ર જને ના કરિતે
હીન જ્ઞાન; બલેર ચરણે ના લુટિતે*— (ગીતાંજલિ)

આશ્ચર્યપરંપરા

મહાસભામાં આશ્ચર્ય-પરંપરા

કૉંગ્રેસ ગઇ, પણ કૉંગ્રેસનાં સંભારણાં તો સદાય રહેશે. આજે હિન્દુસ્તાનનો એકે ભાગ, શહેર, કસ્બો કે ગામડું એવું નહિ હોય કે જ્યાં કૉંગ્રેસના યાત્રાળુઓ પોતાના અનુભવો ઘેર રહેલાઓને નહિ કહી રહ્યા હોય. હિન્દુસ્તાનના નાનામાં નાના ગામડાના ખેડૂત, અભણ બાઈઓ કે બાળકોને પણ કૉંગ્રેસની કંઇક પીછાન થઇ ગયા વિના નહિ રહી હોય. કૉંગ્રેસનો ધ્વનિ જે થોડા દહાડા શહેરોની જ ચતુઃસીમામાં જઇને વેરાઇ જતો તે દેશની દસે દિશામાં પથરાશે; તેના ઉપરાઉપરી પથરાતા પ્રતિધ્વનિ લોકોના જીવનમાં ચિરકાળને માટે સંઘરાઇ રહેશે; એટલુંજ નહિ, દેશની સીમા ઓળંગીને હજારો ગાઉ ઉપરના બહેરા કાનોને પણ ઉઘાડશે.

આ કૉંગ્રેસ વિષે અતિશય લાગતી આ ભાષા શા માટે, એમ કોઈ નહિ પૂછે એમ માનું છું. કારણ સૌ સ્વીકારશે કે આ કૉંગ્રેસ સામાન્ય નહોતી. ગઇ કૉંગ્રેસના જેવી કેવળ અપૂર્વ જ નહોતી; એ તો એક આશ્ચર્યપરંપરા હતી. બાહ્ય દૃષ્ટિએ જ જોઇયે તો તેમાં કેટલા પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા, કેવા કેવા પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા, તેટલું જ જોવાની જરૂર છે. સ્વાગત સમિતિના સભ્યોને ગણતાં અઢાર હજાર જેટલી પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા હતી. તેમાં ગાંધીજીના રાજકીય સંન્યાસીના આદર્શને જાણે પોષવા આવેલા હોય તેવા 'કેવળ ભગવાં જ ધારણ કરનારા' નહિ એવા સાધુઓ, કોઈ વીર રજપુતાણી જેવી અ. સૌ. જાનકીબાઇ (જમનાલાલજીનાં પત્ની)ની આગેવાની નીચે કદી ઘર બહાર ન નીકળેલી એવી મારવાડી બહેનો, અને દેશમાં ચાલી રહેલી વિરાટ પ્રવૃત્તિની હાક સાંભળી દૂર બ્રહ્મદેશથી

---

* રંકનો પકડેલો હાથ કદી ન છોડવાનું અને ઉદ્ધત બળ આગળ કદી ન નમવાનું, હે પ્રભુ, મને બળ આપ.

આવેલા બરમી પ્રતિનિધિઓ, અને એ સૌ ઉપરાંત પુષ્પતેજ પ્રગટ કરવા ઉભા થયેલા—દેશનું પાણી નજરોનજર લેવા, દેશને મનાવી શકાય તો મનાવવા, વિષ્ટિ કરવા આવેલા—અંગ્રેજ મહેમાનો, એ મહાસભાના ગૌરવમાં વધારો કરતા હતા. પ્રતિનિધિઓની સંખ્યાએ પ્રેક્ષકોને માટે તો ભાગ્યે જ જગ્યા રાખી હતી; એટલે પ્રેક્ષકો સમાઇ શકયા તેટલા મંડપમાં અને ન સમાયા તેટલા બહાર ઉભરાતા હતા. અસહકારનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકારનારા છતાં ગાંધીજીએ સૂચવેલા માર્ગને સંપૂર્ણ રીતે ન માનનારા સૌ કોઇ રીસાઇને બહાર ન નીકળતાં, ગયા ત્રણ મહિનાના અનુભવ પછી પોતાના બદલાયલા વિચારનો લાભ આપવાને માટે ભારે સંખ્યામાં હાજર થયા હતા. આ બધાં એકત્રિત દળો કેન્દ્રીભૂત થવાને લીધે હું જે આશ્ચર્યપરંપરા આગળ કહી ગયો તે ઉત્પન્ન થવા પામી.

પ્રમુખ મહાશય

નાગપુર મહાસભાના પ્રમુખ

આ આશ્ચર્યપરંપરામાં હું પ્રમુખ મહાશયને પહેલા મુકતાં અચકાતો નથી. પ્રમુખ મહાશયની ચુંટણી દેશમાં વધાવી લેવામાં આવી હતી એમ તો ન જ કહેવાય. તેમનું ભાષણ જોતાં તેઓ કેવી વૃત્તિથી કામ લેશે તે કલ્પવું મુશ્કેલ હતું. પણ તેમણે તેમના કાર્યથી, તેમની દક્ષતાથી, તેમના સ્પષ્ટવચનીપણાથી સૌને આશ્ચર્ય પમાડયું, અને તેમની ચુંટણી ખોટી નહોતી થઈ એમ સૌને ખાત્રી કરી આપી. તેમના ભાષણમાં જ્યારે તેમની તેજસ્વી, અગાધ વિદ્વત્તા દૃષ્ટિએ પડતી હતી, ત્યારે તેમના અનુભવના ઉદ્ગારો પણ કેટલાકને ખૂંચ્યા વિના રહેતા ન હતા. અસહકારનાં મુખ્ય તત્ત્વો વિષે અશ્રદ્ધા, એટલું જ નહિ પણ તે કૃતિમાં મુકાય તો દેશ પાછો પોતાની પ્રથમની જંગલી દશા—દેશ જંગલી ક્યારે હતો તે તો પ્રમુખ મહાશય જ જાણે—ને પ્રાપ્ત કરશે એ મતલબનાં વચનો તેમના ભાષણમાં સ્પષ્ટ હતાં. છતાં એ ભાષણ વંચાયું ત્યારે અસહકારનાં તત્ત્વો ઉપરની ટીકાના ભાગને મ્હોડે જ કહી જતાં પ્રમુખ મહાશયે ટુંકાવ્યો, મોળો કર્યો. વિદ્યાર્થીઓને વિષે કહ્યું કે બરોબર સમજીને તો તેઓ જેટલા વહેલા શાળાઓ છોડે તેમ સારૂં. વકીલો પણ સ્વાર્થત્યાગ કરવા નીકળે તો સારૂં એમ સુદ્ધાં જણાવ્યું. આમ પ્રથમ દિવસે જ તેમણે પોતાના વિચારમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર જોઇ, અને છેવટને દિવસે તો તેમણે આશ્ચર્યકારક ઐક્ય જોઇને અસહકારના ઠરાવ વિષે પ્રસન્નતા દર્શાવી, એટલું જ નહિ પણ 'દેશનો આત્મા ખળભળી ઉઠયો છે, મદાન્ધ ઈંગ્લંડને તે આંખ ચોળાવી ઠેકાણે આણશે' એવા ભાવાર્થના ઉદ્ગારો કાઢયા. વિષયવિચારિણી સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે તેમણે જે દક્ષતા દાખવી તે તો એ સભાનું કામ જોનારા જ જાણે. તેમનાં જ્ઞાન, વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિ માટે તેમનું અજબ ચીકણાપણું અને તેમના અકૃત્રિમ તથા કૃત્રિમ વિનોદો અને મર્મવચનોનો એક દિવસ અનુભવ લીધા પછી સૌ કોઇને, કોની સાથે કામ લેવાનું છે તેની બરોબર ખબર થઇ ગઈ હતી. સર ફિરોજશાહ મહેતા અને ગોખલેજી જેવા અધ્યક્ષની નીચે જેમણે કામ કરેલું તેઓને પણ આ અધ્યક્ષના આકરાપણાએ સૌને ભૂલાવ્યા એમ કહેતાં સાંભળ્યા છે. છતાં એ આકરાપણાએ જ કોંગ્રેસની આગળ જે ભારે કામ ઉકેલવાનું હતું તે સરસ રીતે ઉકેલાવ્યું એમ કહી શકાય.

કેટલું કામ ઉકેલાયું ?

નાગપુરની કાર્યપ્રણાલિ।

કૉંગ્રેસની આગળ જૂના બંધારણને ફેરવી તદ્દન નવું જ—મૂળગામી પરિવર્તનો કરનારું—બંધારણ તૈયાર કરવાનું કામ કાંઇ નાનુંસૂનું ન હતું. દરેક પ્રાંત એ પસંદ કરે તો જ પસાર થાય એવા કાયદાને લીધે મુશ્કેલી વધેલી હતી. અને આ ઉપરાંત એક વર્ષમાં સ્વરાજ પ્રાપ્ત થાય એવો અસહકારનો કાર્યક્રમ રચવાનું તો હતું જ. વિષયવિચારિણી સમિતિના સભ્યોએ નથી [illegible] સ્વાસ્થ્ય તરફ કે નથી જોયું સમય તરફ. ચાર દિવસ આઠ આઠ દસ દસ કલાક કામ કરીને શુભ પરિણામ આણ્યું. એ સભામાં જે રીતે કામ ચાલ્યું તે દરમિયાન હાજર રહેનાર સૌ કોઇ સાક્ષી પૂરશે કે આ કૉંગ્રેસની વિષયવિચારિણી સમિતિએ કાર્ય સરસ રીતે આટોપવાની જેટલી ઉત્કંઠા, જેટલો જ્ઞાનભર્યો અને રસભર્યો ઉહાપોહ ચલાવ્યો છે તેટલો અગાઉ ભાગ્યે જ કોઇ સભાએ ચલાવ્યો હશે.

અને તેનાં મધુરાં ફળો દેશે એકે અવાજે પસાર કરેલા મહત્ત્વના ઠરાવો છે.

અપ્રતિમ ઐક્ય

અપ્રતિમ ઐક્ય

એ ઠરાવો પસાર થવાના મૂળમાં દેશના ઉપર આવી પડેલા અસહ્ય સંકટનું સામાન્ય ભાન જેટલું રહેલું હતું તેટલી જ તે ભાનથી ઉત્પન્ન થતી સમાધાનવૃત્તિ હતી. અને સૌથી સર્વોપરિ તો બધા 'વાદવિવાદ' 'ઝેર વિખવાદ' ટાળનારી પ્રેમવૃત્તિ રહેલી હતી. જે વીરો કલકત્તામાં અસહકારના ગાંધીજીના ઠરાવની વિરુદ્ધના દળમાં હતા તેઓ ગાંધીજીની સાથે ભળ્યા. શ્રીયુત ચિત્તરંજન દાસે અસહકારનો ઠરાવ રજુ કર્યો! તેમને અનુમોદન આપનારા ગાંધીજી, શ્રીયુત બિપિનચંદ્ર પાલ અને કસ્તુરીરંગ આયંગાર ! આ અલૌકિક દૃશ્યે સૌ કોઇને હેરત પમાડયા. સૌથી ભારે આશ્ચર્ય તો થયું આપણા અંગ્રેજ મહેમાન મિ. સ્પૂરને, જેમણે ચિરસ્મરણીય શબ્દોમાં એ ઐક્યને વર્ણવ્યું છે: 'મારા જન્મારામાં એક ટેક ધરી, એક જ સાધ્ય માટે, અડગ આત્મબલિદાન આપવા માટે તૈયાર થયેલો આવડો જનસમૂહ મેં કદી નથી જોયો. હું મારે દેશ જઇને સંદેશો દઇશ કે રાષ્ટ્રીય પક્ષના હિંદીઓ સૌ એક થઇ ગયેલા છે. મને આજે એમ લાગે છે કે આ દેશ પોતાનું પવિત્ર કાર્ય પવિત્ર રીતે કરી લઇ દુનિયાને વિવેકને પંથે લાવશે. આત્મોન્નતિના એક જ પંથ ત્યાગને પંથે આ પ્રવૃત્તિ ચલાવવાનો પ્રયત્ન આ દેશને જ સ્વતંત્ર કરીને નહિ અટકે, અમને અને બીજા દેશોને પણ સ્વતંત્રતા અપાવવામાં મદદ દેશે.'

આ ઉદ્‌ગારોનું કારણ આ ઐક્યમાં રહેલી સત્યતા અને સરલતા હતી. વિષયવિચારિણી સમિતિમાં તો તેઓ સુંદર ઉહાપોહ જોઇ આવેલા હતા; પ્રત્યેક ઠરાવ ઉપર સૂક્ષ્મ ચર્ચા થતી જોઇ આવ્યા હતા. પણ ભરી સભામાં તેમણે વધારે મોહક દૃશ્યો જોયાં. અસહકારના ઠરાવમાં શિક્ષણ વિષેના ભાગમાં મૌલાના હઝરત મોહાનીને જરા મતભેદ હતો; તેઓએ ઠરાવમાં સુધારો મુકવાનો પોતાનો વિચાર અમલમાં મુકયો. ગાંધીજીએ બન્ને વચ્ચે સિદ્ધાન્તનો ભેદ નથી એમ ભરી સભામાં સમજાવી બતાવ્યું, અને તરત તેઓએ પોતાનો

સુધારો પાછો ખેંચી લીધો. દેશી રાજ્યોની આંતર ઘટનાઓથી કોંગ્રેસને મુક્ત રાખવાના ઠરાવ વિષે કેટલીક ગેરસમજ ઉભી થવાથી કેટલાક ભાઇઓએ ઉશ્કેરાઇને ભરી સભામાં ખુલાસા માગ્યા; ગાંધીજીએ તે ખુલાસા આપ્યા એટલે તે વિરોધપક્ષ પણ ટળી ગયો ! આ બધાં દશ્યો શ્રદ્ધા ખોઈ બેઠેલામાં શ્રદ્ધા જાગૃત કરે એવાં હતાં.

અસહકારનો ઠરાવ

નાગપુરના ઠરાવની ખૂબીઓ

અસહકારના ઠરાવ ઉપર જેટલો ઉહાપોહ નાગપુરમાં ખાનગી અને જાહેરમાં થયો છે તેટલો બીજા કોઇ ઠરાવ ઉપર નથી થયો. ગાંધીજીએ પોતાનો ખરડો ઘડીને તેની નકલો મિત્રવર્ગમાં અગાઉથી વહેંચેલી હતી. તે ઉપર ચર્ચા કરવાને બે ત્રણ ખાનગી સભાઓ થઇ, ખાનગી મુલાકાતો થઈ અને સૌને મહાસભામાં ભંગાણ પડવાની ધાસ્તી કરાવતો ઠરાવ આખી મહાસભાએ ઉપર કહ્યું તેમ એકે અવાજે મંજૂર કર્યો ! એ ઠરાવ રજુ કરતાં શ્રીયુત ચિત્તરંજન દાસે તેટલું જ સુંદર ભાષણ કર્યું. એ ઠરાવની ભાષા એટલી બધી સ્પષ્ટ છે કે તેના ઉપર ઉંડા વિવેચનનીયે જરૂર રહેતી નથી. અહીં એટલું જણાવી દઇશ કે બહુ આગળ જનારા અસહકારીને પણ ગાંધીજીના ભાષણમાંના એક વાકયનું રહસ્ય ઉંડા વિચાર પછી સમજાયા વિના નહિ રહે; 'લાલાજી, કસ્તુરીરંગ આયંગર કે શ્રીયુત દાસને મારા કરી લેવા માટે સિદ્ધાન્તનો કાંઇ ત્યાગ ન કરવો પડતો હોય ત્યાં સુધી મારે એક પગલું પાછું હઠવું પડે તોપણ તૈયાર છું.' આ ઠરાવની ખૂબી વિષે એક પરમ મિત્રના ઉદ્‌ગાર અહીં આપવાની છૂટ લઉં ? પુનિતહૃદય મિ. ઍન્ડ્રુઝે ગાંધીજીને એક પત્ર લખ્યો છે તેમાં જણાવ્યું છે કે ગીતાંજલિમાંની

" Give me the strength never to disown the poor,
Or to bend my knee before insolent might. "

એ પ્રાર્થનાની બન્ને વસ્તુ આ ઠરાવમાં અંતર્ગત છે. એ ઠરાવમાં આપણા ભાઈ સરકારી નોકરો —પોલીસ અને ફોજના નોકરો—પોતાના ક્ષેત્રમાં રહીને કેટલું કરી શકે એનું દિગ્દર્શન છે, એટલું જ નહિ પણ આપણા જ અનૌદાર્યથી જેઓ રંક બન્યા છે તેમને ફરી પોતાના કરી લેવાનો દઢ નિશ્ચય પણ રહેલો છે; એ ઐકય અને દઢ નિશ્ચયમાં સરકારના ઉદ્ધત બળની સામે ન નમવાનો નિશ્ચય રહેલો છે.

સ્વરાજનો પાયો નંખાયો

મહાસભાનું બંધારણ

મહાસભાએ જે બંધારણ પસાર કર્યું છે તેની મહત્તા આજે સમજાવવી કઠણ છે. એ તો એક વર્ષના કાર્ય પછી સૌ કોઈ સમજી શકશે. ભવિષ્યનો ઇતિહાસકાર આ નવા બંધારણમાં દેશના સ્વરાજ્યનું ખાતમુહૂર્ત જોશે એમ મારું તો સ્પષ્ટ માનવું છે. કાંઈ પણ ઢંગધડા વિના, પોતાની અનુકૂળતા માટે — કેટલીકવાર તો તેવી અનુકૂળતાના પણ વિચાર વિના— દેશના વિભાગો પાડી આજના રાજ્યકર્તાઓ રાજ્ય કરી રહ્યા છે. તેના ભાષા પ્રમાણે વિભાગો પાડી મહાસભાએ દેશના ઐકયની એક સૌથી મોટી કુંચી સાધી છે. બંધારણના જે બે

ઠરાવોની ઉપર ભારે ચર્ચા ચાલી હતી—ખરૂં પ્રતિનિધિત્વ જળવાય એવી નવી પ્રથા દાખલ કરવા વિષેનો, તથા કૉંગ્રેસના ધ્યેય વિષેનો—એ બન્ને ઠરાવ વચ્ચે કેટલો અન્યોન્ય સંબંધ રહેલો છે તે ધ્યેય વિષેના ઠરાવની સામે થનારા ગૃહસ્થોના ભાગ્યે જ ખ્યાલમાં હશે. પ્રતિનિધિત્વની નવી પ્રથામાં દેશના સર્વ રાજકીય પક્ષોને મહાસભામાં લાવવાનો કાર્યસાધક ઉપાય રહેલો છે એ વાતની અવગણના કર્યા વિના આ નવા નક્કી થયેલા ધ્યેયની સામે થઇ શકાય એમ નથી. બ્રિટિશ રાજ્યમાં અંતર્ગત રહીને કે ન રહીને હિન્દના લોકોને હાથે થનારી સ્વરાજપ્રાપ્તિ એ કૉંગ્રેસનું ધ્યેય છે એમ ઠરાવવામાં કૉંગ્રેસની સર્વ પક્ષોને સાથે લેવાની ઉત્કંઠા તથા ઉંડી દીર્ઘદૃષ્ટિ રહેલી છે. જે પક્ષને બ્રિટિશ રાજ્યનો પાલવ છોડવો નથી તે પક્ષને માટે આ ધ્યેય વિના કૉંગ્રેસનું દ્વાર ખુલ્લું રાખવું અશકય હતું. ભવિષ્યમાં એ પક્ષ પોતાના બળે કરીને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણેનું સ્વરાજ્ય દેશની પાસે મગાવી શકે છે.

તિલક સ્વરાજ્ય ફંડ

તિલક સ્વરાજ ફંડ

સ્વરાજ્યનો આ પ્રમાણે પાયો નાંખી તેને માટે કાર્ય કરવાને મહાસભાએ કાર્યવાહક-સમિતિ નીમી છે. તેણે પોતાના કાર્યની શરૂઆત કરી દીધી છે. આ કાર્યને પાર પાડવાના ધન માટે પ્રાતઃસ્મરણીય લોકમાન્ય તિલક મહારાજનું સ્વરાજ્ય ફંડ સ્થાપવાનો સંકલ્પ પણ અસહકારના જ ઠરાવમાં આવી જાય છે. આનાથી ગાંધીજીને જે શાંતિ અને આનંદ થયો છે તેટલો ભાગ્યે જ બીજા કોઇને થયો હશે. ત્રણેક માસ ઉપર કૉંગ્રેસ કમિટીની એક સભામાં તેમણે તિલક મહારાજના સ્મારક માટે તો 'સ્વરાજ ફંડ' જ જોઇયે એમ સૂચના કરી હતી; પણ પરદેશના પ્રચારના રસીઆ શ્રીયુત સત્યમૂર્તિ અને બીજા ભાઇઓને એ સૂચના પસંદ નહોતી પડી. શ્રીયુત કેળકરને પણ એ નહોતી ગમી. એ સૌ ભાઇઓએ આ વખતે ઠરાવમાં એ સૂચના દાખલ કરવામાં સંમતિ આપીને ભારે ઔદાર્ય દાખવ્યું છે અને દેશના ચિત્તને પણ પ્રસન્ન કર્યું છે. એ ફંડનું મંગળ મુહૂર્ત કરનારા સ્વાગતકારિણી સમિતિના પ્રમુખ શ્રી. જમનાલાલજી જ થયા છે. એક લાખ રૂપીયાની અંજલિથી તેમણે લોકમાન્યના સ્મારક આ સ્વરાજ્ય ફંડની શરૂઆત કરી અને બીજે જ દિવસે મુંબઇવાળા સુપ્રસિદ્ધ દાનશૂર શેઠ શાવકશા બમનજીએ મહાસભાના કામને માટે જ્યાં સુધી સ્વરાજ્ય સ્થપાય ત્યાં સુધીને માટે દરમહિને દશ હજાર રૂપીયા આપ્યાં કરવાનું વચન આપ્યું ! મહાસભાની આશ્ચર્યપરંપરાનાં આ કાંઈ નાનાં આશ્ચર્યો નથી.

છેવટનું આશ્ચર્ય

પ્રજાની જવાબદારી

પણ મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય તો વાર્ષિક અધલાખની કમાણીવાળા શ્રીયુત ચિત્તરંજન દાસે વકીલાત છોડીને આપ્યું છે. એ આત્મબલિદાનથી દેશને કેટલો લાભ થશે એનું સંપૂર્ણ માપ આજે ન નીકળી શકે; પણ પંડિતજી મોતીલાલ નેહરૂની સાથે દેશ-સેવામાં જોડાઇને એમણે અનેક ભીરૂ દેશહિતૈષીઓને ઉત્તેજિત કર્યા છે એમ તો આપણે થોડા જ સમયમાં જોઇશું.

આ તો બધી વાતો થઇ. એથી કોઈ પણ જણુની છાતી ઉંચી આવે એમ છે; પણ મહાસભાએ કરેલા કાર્યથી ઉત્પન્ન થયેલી આંપણી જવાબદારીનો વિચાર કરતાં છાતી બેસી જાય છે. રાષ્ટ્રીય કેળવણીનો સવાલ આઘે મુકો, ખરો political boycott 'રાજ્યદ્વારી બહિષ્કાર' પ્રજાને શીખવી ધારાસભાબહિષ્કારને ખરો વિજયવંત કરવાની વાત બાજુએ રાખો; નવા બંધારણનો ચોથો ભાગ અમલમાં મુકતાં પ્રજાનો આખો દેહ વલોવી નાંખવો પડશે એમ હું અત્યારથી જોઇ રહ્યો છું. તાલુકાનાં મુખ્ય ગામેગામે ફરી, સભાઓ ભરી, બંધારણનું મહત્ત્વ લોકોના મન ઉપર ઠસાવવાને, ખરૂં સમજદાર પ્રતિનિધિમંડળ રચવાને, નિર્મળ મનના, નિઃસ્વાર્થી, સંપૂર્ણ સમય અર્પણ કરનારા વીરો નવા બનેલા દરેક પ્રાંત માટે ઓછામાં ઓછા ૬૦ થી ૧૦૦ સુધી જોઈશે; ત્રણ મહિના સાસ લીધા વિના તેમણે કામ કરવું જોઇશે; ગાડેગાડાં નાણાં જોઈશે. એ બધાને માટે દેશ તૈયાર છે ? તૈયાર નહિ હોય તો શરમાવાનો વખત આવશે. સામે બળીઆ શત્રુ તો અનેક વિઘ્ન નાંખનારા પડયા જ છે. 'The hour of the greatest triumph is the hour of the greatest humility.' (ભારેમાં ભારે વિજયની પળ એ જ ભારેમાં ભારે વિનય અને નમ્રતાની પળ છે.) જે વિજયને ઉદ્દેશીને ગાંધીજીનું આ અમરવાક્ય નીકળેલું તે વિજય કરતાં આ વખતનો વિજય વધારે ભારે છે. તો તેને અનુરૂપ વધારે ભારે વિનયનમ્રતા પણ આપણે સજવી ઘટે છે. એ વિનયનમ્રતા, મહાબલિદાનને માટેની એ શક્તિ, પરમકૃપાળુ પ્રભુ સિવાય બીજો કોઈ આપી શકે એમ નથી.

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઇ

તા. ૧૬-૧-૧૯૨૧

§ નમ્રતાની જરૂર

અહિંસાધર્મનું પાલન કરનાર હમેશાં નમ્રવૃત્તિને પોષે છે. તે વિવેકી હોય છે. તે પોતાનો સઘળો આધાર એક પરમાત્મા ઉપર જ રાખે છે. આપણે જો પરમાત્માની જ મદદની આશા રાખતા હોઇયે તો આપણે અત્યંત નમ્ર બની, પાપથી ડરતા રહીને જ તેની પાસે પહોંચી શકીયે. અસહકારવાદીઓ નાગપુરમાં મળેલી અલૌકિક ફતેહથી ફુલાઈ ન જાય એમ હું ઇચ્છું છું. એક પળનો પણ શ્વાસ ખાધા વિના આપણે કાર્ય કરવા મંડી જવાનું છે. આંબાનું ઝાડ જેમ ફળ આવે છે તેમ નીચું નમે છે. નમ્રતા ધારણ કરીને જ તે પોતાની મહત્તા દાખવે છે. આપણું વર્તન પણ તેવું જ હોવું જોઇયે. પોતાના મતથી જેઓ જુદા હોય તેના પ્રત્યે કેટલાક અસહકારવાદીઓ ઉદ્ધતાઇથી વર્તતા સંભળાય છે; તેમની સાથેના વર્તનમાં સહનશક્તિની

નમ્રતાની જરૂર

ખામી બતાવતા જોવામાં આવે છે. તેઓ જો ફુલાઇ જવાની વૃત્તિને પોષશે તો મારી ખાત્રી છે કે તેઓ જરૂર પોતાની મહત્તા અને કીર્તિ ગુમાવી બેસશે. આપણે જે પ્રગતિ કરી છે તેથી અસંતુષ્ટ થવાનું પ્રયોજન નથી, છતાં આપણે મગરૂર થઇ શકીયે એટલું તો કંઇ ખાસ કરી નથી નાંખ્યું. મગરૂર થવાને તો આપણે જે કંઇ ભોગ અત્યાર સુધી આપ્યા છે તે કરતાં હજારગણા વધુ ભોગો આપવા પડશે. જે હજારો પ્રતિનિધિ બંધુઓ રાષ્ટ્રીય મહાસભાના મંડપમાં આવ્યા હતા તેમણે વિચારપૂર્વક ગંભીરતાથી સ્વીકારેલું છે કે આત્મભોગ વિના આપણે કંઇ જ કરી શકવાના નથી. છતાં હજુ ઘણા ઓછા પ્રતિનિધિ બંધુઓએ એ સિદ્ધાંતને વ્યવહારમાં મુકયો છે. વકીલોને એક બાજુએ રાખો; કેટલાં માબાપોએ પોતાનાં બાળકોને સરકારી અને સરકારી મદદ લેતી શાળાઓમાંથી ઉઠાડી લીધાં? જેઓએ અસહકારના ઠરાવને પોતાનો ટેકો આપ્યો હતો તેવા કેટલા પ્રતિનિધિઓએ રેંટીયા ઉપર સૂતર કાંતવાનું શરૂ કર્યું છે? કેટલાએ પરદેશી કાપડ વાપરવાનો ત્યાગ કર્યો છે?

અસહકારી અને નમ્રતા

અસહકારની હીલચાલ ફુલણજી બનવાની, બડાઈ મારવાની કે થાપ દેવાની નથી. આપણી સત્યનિષ્ઠાની એ હીલચાલ કસોટી છે. એ હીલચાલમાં આપણે અનેક સંગીન આપભોગો આપવા પડશે. રાષ્ટ્રનું મહાન કાર્ય ઉપાડી લેવાની તાકાત આપણે ધરાવીયે છીયે યા નહિ, આપણે પ્રામાણિક છીયે યા નહિ, એ પ્રશ્ન આ હીલચાલ આપણી સમક્ષ ઉપસ્થિત કરે છે. જે વિચારો આપણે જનસમૂહ સમક્ષ મુકીયે છીયે તે જ મુજબ વ્યવહારમાં આપણું આચરણ હોવું જોઇયે એ આ હીલચાલનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. આપણે જેમ જેમ વધુ કાર્ય કરતા જઇયે તેમ તેમ આપણને એમ જ લાગવું જોઇયે કે આપણે ધારીયે છીયે તેથી વિશેષ અને તેથીયે વિશેષ હજુ કરવાનું બાકી છે. આપણી અપૂર્ણતા વિષેના આ વિચાર આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી આપણે વધુ અને વધુ નમ્ર બની આગળ વધવું રહ્યું. અસહકારવાદી પોતાના શુદ્ધ વર્તનથી પ્રજાનું ધ્યાન પોતા તરફ ઝટ કેવી રીતે ખેંચાઈ આવે તેનો જ વિચાર કરતો રહે. તે બીજાઓને દાબી દુભવીને નહિ, પરંતુ પોતે જે કંઇ કરી શકયો હોય તેથી નમ્ર બની બીજાઓને દાખલારૂપ થઇ પડે. તેના મતમાં—તેની માન્યતામાં શું સમાયેલું છે તે માત્ર સંગીન કાર્ય કરીને જ તે બતાવે. પોતે લીધેલા માર્ગની યથાર્થતા વિષે તેને શંકાનું સ્થાન જરાયે હોવું ન જોઇયે. અને તે માર્ગને દૃઢતાથી વળગી રહેવામાં જ તેના બળનું માપ કાઢી શકાય છે. મ્હોડે વાતો કરવા કરતાં જ્યારે તે સંગીન કાર્ય કરી બતાવે ત્યારે જ તેના મતની સચ્ચાઇ વિષે તેના

વિરોધીઓને ખાત્રી થઇ શકે. બોલવામાં કટુતા યા તો મગરૂરી હોય એ તેના પોતા વિષે અશ્રદ્ધા બતાવે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેના મત વિષે અને તેની કાર્ય કરવાની શક્તિ વિષે તેના વિરોધીઓને તે શંકાશીલ બનાવે છે. એટલે આપણે ત્વરાથી ફતેહ મેળવવી હોય તો આપણી પ્રથમ ફરજ નમ્રતા ધારણ કરવાની છે. એટલે હું આશા છું રાખું કે પ્રત્યેક અસહકારવાદી સંયમી અને નમ્ર બનવાની આવશ્યકતા સમજશે. જો પ્રત્યેક અસહકારવાદી પોતાની ફરજ પૂર્ણ રીતે સમજી કાર્ય કરવાનું શરૂ કરે તો આપણને મહાન લાગતું કાર્ય તે છોટું થઇ પડે. એ મહાન કાર્યને છોટું કરી બતાવવું એ આપણા પોતાના જ હાથમાં છે અને એ જ રસ્તે હું અનેકવાર કહી ચુક્યો છું કે એક વરસની અંદર આપણે સ્વરાજ મેળવી શકીયે.

---

૬ પ્રવૃત્તિને કેમ પોષવી ?

નાગપુરના ઠરાવ

નાગપુરની રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ એકે અવાજે પસાર કરેલા અસહકારના ઠરાવનું પ્રત્યેક દેશપ્રેમી ભારતવાસી ધ્યાનપૂર્વક ચિંતન કરશે. એ ઠરાવ પસાર કરાવવા જે જે પ્રતિનિધિઓએ પોતાનો મત નોંધાવ્યો તે બધા જો તેના કાર્યક્રમ પ્રમાણે તુરત અમલી કામ કરવા વળગી જાય તો એક વર્ષની અંદર આપણે સ્વરાજ્યને ઘેર કરીયે. સરકાર સાથે અસહકાર કરવાની આવશ્યકતા વિષે માત્ર પ્રતિનિધિઓએ જ આગ્રહ કર્યો છે એમ નથી, પણ હજારોની સંખ્યામાં જેઓએ મહાસભામાં પ્રેક્ષકો તરીકે હાજરી આપી હતી તેઓએ પણ અનેક રીતે દર્શાવી આપ્યું હતું કે અસહકારના ઠરાવમાં જે કાર્યક્રમ દોરવામાં આવ્યો છે તે પ્રત્યે તેમની પણ સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ છે.

અમલની જવાબદારી

નાતાલના તહેવારના દિવસોમાં એક સ્થળે એકઠા મળી માત્ર ઠરાવો પસાર કરી બીજા તહેવારના દિવસો આવે ત્યાં સુધી કુંભકર્ણની નિદ્રા લેવી અને ફરી ઉઠીને પાછા ઠરાવો જ કરવા એકત્ર થવું એ દિવસો હવે સુભાગ્યે ગયા છે. પોતાની માન્યતા મુજબ કંઇ ને કંઇ કાર્ય જેમણે કર્યું નહિ હોય તેવાઓને માટે મહાસભામાં હાજરી આપવી એ હવે વધુ અને વધુ મુશ્કેલ બનતું જશે. સરકારી યા તો સરકારની દેખરેખ નીચે ચાલતી શાળાઓમાં પોતાનાં બાળકોને ઉઠાડી લેવાની પ્રત્યેક જણ પાસે માગણી કરવામાં આવી છે. મહાસભાએ પ્રત્યેક ભારતવાસી પાસેથી

એવી આશા રાખી છે કે જેમ બને તેમ થોડી વિદેશી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો. હાથે કાંતેલા સૂતરમાંથી હાથની સાળ ઉપર વણાયેલા કાપડનો જ માત્ર ઉપયોગ કરવો. લો. તિલક મેમોરિયલ સ્વરાજ્ય ફંડમાં ફુલ નહિ તો ફુલની પાંખડી મુકવી એમ પ્રત્યેક ભારતવાસીને વીનવવામાં આવેલ છે. અસહકારની આ ચળવળ એ પોતાના હૃદયને ઉકેલી જોવાની એક ધાર્મિક ચળવળ છે. કાર્ય કરનારાઓએ પ્રજાને તેમની દેશ પ્રત્યેની ફરજને વિષે નિરંતર જાગૃત રાખવી જોઇયે. અસહકારના ઠરાવમાં દાખલ કરેલો કાર્યક્રમ અમલમાં મુકવા રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રત્યેક મંડળનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરી લેવો જોઇયે. રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ સ્વીકારેલા નવા બંધારણથી દરેક કાર્યકર્તા અસહકારના ઠરાવના કાર્યક્રમના પ્રત્યેક અંગને એક વર્ષની અંદર પૂર્ણપણે અમલમાં મુકી દેવા પ્રજાને વ્યસ્થિત રીતે તૈયાર કરી શકે છે, અને ભારતવાસીઓનો મોટો સમુદાય સચેત બની પોતાના પ્રયાસો કાર્યક્ષેત્રમાં ચાલુ રાખે તો આપણી આત્મનિર્ણયની યોગ્ય અભિલાષા પૂર્ણ કરવાની આડે કંઇ પણ આવી શકે એમ નથી. આપણે હાલની બધી સરકારી શાળાઓને રાષ્ટ્રીય બનાવી દઇયે, અદાલતોનો બહિષ્કાર કરીયે અને આપણને જોઇતું સર્વ કાપડ આપણે જાતે જ બનાવી લઇયે તો આપણો રાજકારોબાર આપણે જ ચલાવવાનો આપણો અનિવાર્ય હક આપણે મેળવી લીધો સમજવો; અને જગતની કોઈ પણ શકિત પછી આપણને આપણા અંતિમ ધ્યેય તરફ જતાં અટકાવી નહિ શકે. થોડાક હજાર સ્વાર્થત્યાગી, પ્રામાણિક અને ઉદ્યોગી કાર્યકર્તાઓની મદદથી મેં ઉપર દર્શાવેલી ત્રણ વસ્તુઓ આપણે કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી વિના કરી શકીયે.

તિલક સ્વરાજ

આ મહાન કાર્યને પહોંચી વળવા આપણે પૈસા કેવી રીતે એકઠા કરવા એ વિષે વિચાર કરવાનો આ લેખનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. લો. તિલક સ્મારક સ્વરાજ ફંડ એવડું મોટું હોવું જ જોઇયે કે જે આપણી દરેક જરૂરીયાતને પહોંચી વળી શકે. આપણે જે નવી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ ઉપજાવી કાઢવા માગીયે છીયે તેના ખર્ચનો સમાવેશ પણ એ જ ફંડમાં થઈ જવો જોઇયે. એ ફંડમાં શ્રીમંતોના હજારોનાં દાનને તો આવકાર છે જ, છતાં કરોડો ગરીબોની એક એક પાઇથી પણ એ ફંડ વૃદ્ધિંગત અને પાવન થવું જોઇયે. આ ફંડમાં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાપૂર્વક આપેલી દરેક પાઈ માતૃભૂમિમાં 'સ્વરાજ' સ્થાપવાના દાન દેનારના નિશ્ચયની નિશાનીરૂપ હશે. હું એટલું કહેવાની હિંમત કરૂં છું કે પ્રજા પોતાની ઘણી બીનજરૂરી આદતોને ત્યાગી, ઘણા દુર્ગુણોને છોડી અને જોઇયે તે કરતાં વિશેષ વસ્તુઓ સંગ્રહવાની વૃત્તિ ઉપર સંયમ રાખી

તેમાંથી જે બચત થાય તે આ પવિત્ર ફંડમાં અર્પણ કરે તોપણ આ મહાન હીલચાલમાં નાણાંની ખોટ ન રહે.

જો ભારતમાતાની મહિલાઓ પોતાના વધારાનો દાગીનાઓ આ પવિત્ર ફંડને અર્પણ કરી દે, દારૂના વ્યસનમાં પડેલાઓ જો પોતાની એ આદતને ત્યાગી તેનાથી બચતા પૈસા અરધા પણ આ ફંડમાં જમા કરાવે, જો બીડી પીનારાઓ નિધન ભારતના ધનનો ધૂમાડાના ગોટેગોટામાં નાશ કરતા અટકી સ્વરાજ મળતાં સુધી બીડી પીવાનું છોડી દઇ તેમાંથી બચતા પૈસા અરધા સ્વરાજ ફંડમાં આપે, તોપણ આ પવિત્ર હીલચાલને ફતેહમંદ બનાવવા આપણને જેટલા પૈસા જોઇયે તેટલા જરૂર મળી રહે. દારૂ પીવાની બૂરી આદતની સામે મધ્ય પ્રાન્તમાં જબરદસ્ત હીલચાલ ચાલી રહેલી છે એ જાણીને મને ભારે આનંદ થયો છે. એ હીલચાલનું ત્યાં એ પરિણામ આવ્યું છે કે હજારો માણસોએ શાપ સમાન આ દુષ્ટ આદતને છોડી દીધી છે એવા ખબર મને મળ્યા છે. ભારતવર્ષમાંથી આ દુષ્ટ આદતને જડમૂળથી ઉખેડી ફેંકી દેવા માટે જો વ્યવસ્થાપૂર્વક બંદોબસ્ત કરવામાં આવે તો અસહકારની ચળવળની એક ભારેમાં ભારે ફતેહ ગણી શકાય, અને મારી ખાત્રી છે કે જેઓ આ દુષ્ટ આદતમાંથી ઉગરી જાય તેઓ હર્ષપૂર્વક આભારની લાગણી સાથે તેમાંથી બચેલા પૈસાનો થોડો ભાગ આ ફંડને જરૂર અર્પણ કરે. આપણે અત્યંત ગરીબ પ્રજા છીયે, આપણે પ્રતિદિન ગરીબ થતા જઇયે છીયે અને જો આપણે ગરીબોમાંથી પૈસો એકઠો કરવા ઉમેદ રાખતા હોઇયે તો જાતે આપભોગનો દાખલો બેસાડીને જ આપણે તેમ કરી શકીયે. આપણી માતૃભૂમિને ખાતર એવું કંઇક ને કંઇક તો આપણી પાસે હોય છે જ કે જેનો આપણે ખુશીથી ત્યાગ કરી શકીયે. જેઓ શુદ્ધ ધાર્મિક વૃત્તિથી ધાર્મિક કાર્યને માટે દાન કરે છે તેમને પણ હું અવશ્ય સૂચવું કે તેમણે પોતાનું દાન ભારતવર્ષમાં 'સ્વરાજનું મંદિર' ચણવાના કાર્યમાં આપવું જોઇયે. આ કાર્યને સાધવા માટે રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સમિતિએ એક કાર્યવાહક મંડળ ચુંટી કાઢયું છે, તે એક સુંદર યોજના ઘડી કાઢશે એમ મારી ખાત્રી છે. પરંતુ જે સ્વયંસેવકો કાર્ય કરવા ઇચ્છે તેમને હું સૂચના કરૂં છું કે તેમને ગરીબ વર્ગ પાસે પહોંચી તેમને સંયમી થવાનો બોધ આપી ઉપલી યોજનામાં પૂરવણી કરવી. આ કાર્યને માટે જુદા જુદા ઇલાકામાં એકબીજા વચ્ચે નિર્મળ હરિફાઇ ચાલવી જોઇયે.

થોડું થોડું આપો.

યાદવાડકર પટવર્ધન

બે સાથીઓનાં મરણ

થોડા જ માસમાં હું મારા બે સાથીઓને ખોઇ બેઠો છું. એ બન્ને પ્રભુના ભકત હતા. બન્ને કોમના સેવક હતા. તેમની સેવા અદૃશ્ય હતી. એક વ્રજલાલ ભીમજી. બાળકોએ કૂવામાં ઘડો નાંખી દીધો હતો તે કાઢવા એ ભાઇ ઉતર્યા હતા. પાછા દોરીએ ચડતાં થાકયા, લપસ્યા ને પ્રાણત્યાગ કર્યો.

બીજા ભાઇ પટવર્ધનને તાવ આવતો હતો. તે 'યંગ ઇંડિયા'માં પોતાને પૈસે ખાઇપી મદદ કરતા હતા. તે દરમિયાન માંદગીમાં સપડાયા. તેમના ભાઇને ત્યાં અમરાવતી તે સારા થવા ગયા. સારા થયા છે એમ માની મહાસભા સમયે નાગપુર આવ્યા ને ફરી મંદવાડમાં ઘેરાયા. આ તાવ જીવલેણ નીવડયો. તેમની પાસે તેમનાં નજીકનાં સગાં અને બે ત્રણ મિત્રો સિવાય કોઇ ન હતું. આમ પટવર્ધન ગઈ એકાદશીને દિવસે ચાલ્યા ગયા.

પટવર્ધનના ગુણાનુવાદ

તેમના જેવા કે વ્રજલાલ જેવા સેવકો મેં ઓછા જોયા છે. તેમને ભાષણોની કે બીજી રીતે આગળ પડી કામ કરવાની ટેવ ન હતી. છતાં પ્રજા તો આવા જ સેવકોથી આગળ વધે. પટવર્ધનના સત્યની, તેમના નિરભિમાનની, તેમની તન્મયતાની સરખામણી કરાય તેવું નથી. તે મુંબઇ યુનિવર્સિટીના બી. એ. એલ. એલ. બી. હતા. પણ તેમણે વકીલાતનો ધંધો કર્યો જ નહિ. સન ૧૯૧૬ની સાલથી તેમણે આશ્રમમાં રહેવાની ને જે કંઈ કામ પોતાને હિસ્સે આવે તે મૂંગે મ્હોડે કરવાની ટેવ પાડી હતી. મહાસભા પછી તેમનો વિચાર સોલાપુર જીલ્લામાં જઇ અસહકારનું કામ કરવાનો હતો. તેમના અંતકાળનો ચિતાર આપતાં એક સાથી લખે છે:

અન્તકાળનો ચિતાર

"અમે આવ્યા ત્યારે અંતકાળનો કઠણ હૃદયશ્વાસ ચાલી રહ્યો હતો, ચેતનાશકિત ઝાઝી ન હતી, છતાં થોડા સમય પછી એટલે નવ સાડાનવ વાગે તેમને જરા બોલતા જોઇ મેં કહ્યું: 'સરકાર! (પટવર્ધનનું પ્યારનું નામ) કેવળ શાન્તિ રાખો.' એટલે મને સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો: 'શાન્તિ જ છે!' થોડી ક્ષણ પછી બોલ્યા: 'ખરી વસ્તુ બીજી કોઇ નથી; એક જ છે.' એમની સન્નિપાતની દશા ગઈ હતી. બીજા કોઇનું નહિ પણ સત્ચિત્નું એમને સ્મરણ થઈ રહ્યું હતું એમ સૌએ ચોકસ જોયું. થોડી ક્ષણ પછી મેં કહ્યું: 'સ્થિતપ્રજ્ઞ બોલાય?' અંતરનો આનંદ પ્રગટ કરી પોતે જ બોલવા લાગ્યા."

પછી ગીતાજીનો આ ભાગ કેવી રીતે એકથી વધારે વાર પટવર્ધન અને બીજાઓ બોલ્યા એનું વર્ણન છે.

મરીને જીવ્યા

આ કંઇ મોતની નિશાની નથી. એ તો અમર થવાનાં ચિહ્ન છે. પટવર્ધનના મૃત્યુથી સ્વાર્થે તેમના સાથીઓ ભલે રુદન કરે. પટવર્ધનનું સ્મરણ તેમને વધારે કાર્યપરાયણતા શીખવનારૂં છે. પટવર્ધન મરીને જીવે છે. તે તો મરતાં છતાં સ્વરાજની સેવા કરી રહ્યા છે.

આવા અદૃશ્ય રહેલા સેવકો તો હિન્દમાં કેટલાયે પડ્યા હશે. તેમની નોંધ કોણ લે ? નોંધ લેવાની જરૂર પણ શી હોય ? ખરા સંતસાધુઓ છૂપા રહીને જ સેવા કર્યા કરે છે. પાંડવો કંઇ પાંચ જ નહિ હોય. અર્જુન જેવા ભક્ત, ભીમ જેવા યોદ્ધા, યુધિષ્ઠિર જેવા સત્યવાદી જગત્માં પડ્યા જ છે. તેમને પોતાની નામનાની ખબર નથી. તે ઇચ્છતા નથી. પટવર્ધન જેવા ઘણા સેવકોને ભારતમાતા પેદા કરો !

તા ૨૦–૧–૧૯૨૧

§બંગાળના નવજવાનોને–

પ્રિય તરુણ મિત્રો,

બંગાળની પ્રશંસા

રાષ્ટ્રના આહ્વાનને તમે આપેલા જવાબની ખબરો હજુ હમણાં જ મેં વાંચી છે. એનાથી તમે દીપી નીકળ્યા છો અને બંગાળને પણ તમે દીપાવ્યું છે. મેં એનાથી ઓછાની આશા રાખી જ નહોતી, બલ્કે વધુની જ આશા રાખી રહ્યો છું. બંગાળ ભારે પ્રતિભાવાન છે; એથીયે ભારે એનું અંતઃકરણ છે. હિન્દુસ્તાનની અધ્યાત્મપ્રધાન સંસ્કૃતિનો વારસો બંગાળે જ સૌથી વધારે પ્રમાણમાં મેળવેલો છે.

કલ્પનાશકિતમાં, શ્રદ્ધામાં, ભાવનામાં, હિન્દના બીજા બધા ભાગોના કરતાં તમે ચડો છો. ડરપોકપણાનો ડાઘ તમે બંગાળીના નામ ઉપરથી સાવ સાફ ધોઇ કાઢ્યો છે. આ સ્થિતિ વચ્ચે આજ સુધી મોખરે રહેતું આવ્યું તેમ આજે પણ ફરી એકવાર બંગાળ રાષ્ટ્રપ્રવૃત્તિને મોખરે કેમ ન રહે ?

પાછા ન ફરજો

તમે પગલું ભર્યું છે; હવે પાછી પાની કરવાનો વિચાર પણ મનમાં આવવા દેતા ના. તમને આટલા દિવસ વિચાર કરવા મળેલા. તમે ચોળી જોયું છે; વિચાર કરી જોયો છે. તમે રાષ્ટ્રને અસહકારનો એટલે કે આત્મશુદ્ધિનો, આપભોગનો, હિંમતનો અને આશાનો સંદેશ આપનારી મહાસભાની બેઠક તમારે ત્યાં ભરેલી. નાગપુરની મહાસભાએ તમારે ત્યાંની બેઠકે કરેલો નિર્ણય બહાલ રાખ્યો છે. વધારે

મજબૂત, વધારે શુદ્ધ કર્યો છે. મહાસભાએ એ સંદેશ પ્રથમ સંભળાવ્યો ત્યારે આપણામાં વિરોધ, શંકા અને અણુરાગ હતાં. તે જ નાગપુરમાં ફરી સંભળાવ્યો ત્યારે પરમાવધિનો આનંદ, સમાધાન અને સંપૂર્ણ એકમતીથી આખા સમાજનું અંતર ઉછળી રહ્યું હતું. તમે હા ના કરવાને, એ સંદેશો ઝીલી લેવાની ના પાડવાને મુખત્યાર હતા. તમે શ્રેષ્ઠ છતાં દુનિયાના ડહાપણવાળાઓની દૃષ્ટિએ ઓછો સાવચેતીવાળો માર્ગ પસંદ કર્યો છે. હવે તમારી પોતાની જાતને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય—રાષ્ટ્રકાર્યને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય—તમારાથી પાછા ફરી શકાય નહિ.

પણ ચાલુ રાજ્યતંત્રે અને તેથીયે ચડી જઈને તો આજની પાશ્ચાત્ય કેળવણીએ આપણી બુદ્ધિને ઘેરી ન લીધી હોત તો આપણને આજે આ સવાલનો આમ વિચાર કરવાનું જ રહેત નહિ. આરબોનો જ દાખલો લો. બહાદુર આરબ જાતિ પોતાની સ્વાધીનતા પણ જાળવી રહે અને બીજી બાજુએ તેમને ગુલામ બનાવનારાઓની શાળાઓમાં શિક્ષણ પણ લેતી જાય એવા દેખાવની શું કલ્પના સરખી કરી શકાય ખરી ? એમની પાસે જઈને એમના ઉપર આક્રમણ કરનાર પરદેશીઓની શાળામાં ભણવા જવાનું કહેનારને તેઓ કેવળ હસી કાઢશે. આપણી બાબતમાં પણ એકવાર જે સરકારને આપણે ખરી કે ખોટી પણ આપણી ઇચ્છા મુજબ વર્તવાની ફરજ પાડવાનો અથવા તો તેનો નાશ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો છે તેના આશરા હેઠળ ચાલતી શાળાઓનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં એ વાત શું તેટલી જ બલ્કે વધારે જ લાગુ નથી પડતી ?

દેશનો એકાદ વર્ગ પણ જ્યાં સુધી કાર્યમાં, આપભોગમાં, તપસ્યામાં સાવ નહિ ઢંકાઈ જાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ મળવાનું નથી. શબ્દજાળથી અને દલીલથી સરકાર થોડી જ સમજી જનાર છે ? સચ્ચાઈનાં અને શૂરાતનનાં કૃત્યોને જ તે ઓળખશે.

આપભોગ અને અહિંસા

તલવારનું શૂરાતન તે સમજે છે અને એ તલવારનો તોડ પણ આપણી સામે તેણે કરી રાખ્યો છે. એ તો આપણે ક્યારે ભૂલેચૂકે પણ ખુનામરકી કરીએ એની વાટ જ જોઈ રહી છે. ખુનામરકીનો મુકાબલો કરવામાં અને તેને દાબી દેવામાં તે અજિત છે. તેથી જ આપણે અહિંસાધર્મ ઉપર દૃઢ રહીને તેમની હિંસ્રવૃત્તિને થીજવી દઈશું. તલવાર ચલાવવાની તરસ જેના ઉપર ચાલવાને ટાંપી રહી હોય છે તેના તરફથી કશો જવાબ ન મળતાં એની મેળે મરી જાય છે. અહિંસા અસહકારનો પાયો છે. તેથી તમે તમારાથી જુદા પડનારાઓ પ્રત્યે રખે અધીરા કે

ઉછાંછળા બનતા. અસહિષ્ણુતા એ જબરદસ્તીનો જ એક પ્રકાર છે અને તેથી તે આપણે સ્વીકારેલા ધર્મથી વિરૂદ્ધ છે. અહિંસામય અસહકાર સાચી લોકસત્તાનો પદાર્થપાઠ છે. જે ક્ષણે ગમે તેવી ઉશ્કેરણી વચ્ચે પણ આપણી આહંસાવૃત્તિને ઉદ્વેગ નથી એ આપણે બતાવી આપી શકીશું તે જ ક્ષણે આપણું કાર્ય સિદ્ધ થયું સમજવું. કારણ તે જ ક્ષણે આપણે અસહકારનો આખો કાર્યક્રમ અમલમાં મુકી દીધો હશે.

સામર્થ્યનું ભાન

પણ આટલા ઉપરથી તમે રખે હડબડી ઉઠતા. રાષ્ટ્રો અને જાતિઓ કંઇ ગણિતની ગણતરીઓ પાળીને નથી ચડતી કે નથી પડતી. એક દિવસની અંદર રાષ્ટ્રો સજીવન થયાં છે અને એક દિવસમાં નાશ પામ્યાં છે. ત્રીસ કરોડ માણસ જેવાં માણસને પોતાના સામર્થ્યનું ભાન થવાની જ માત્ર ખોટી છે. થયું તે જ ક્ષણે એ સામર્થ્યનો ઉપયોગ સરખો કર્યા વગર તેઓ તત્કાળ સ્વાધીન જ બન્યાં સમજવાં. આટલું સુઝી આવવું શું ભારે મુશ્કેલ છે ? એ ભાનને અભાવે જ આટલા દિવસ રાજ્યકર્તાઓ આપણને એકબીજા સામે લડાવીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શકયા. એ સ્થિતિ ચાલવા દેવા ઇનકાર કરીયે તે જ ક્ષણે આપણે આપણા માલીક છીયે. તેઓ કોણ છે ?

વિદ્યાર્થીઓનો આપભોગ

તેથી જ શાળાકૉલેજોમાં જનારા તરુણ નવયુવકો જેવા અને ભાવનાભર્યા વર્ગો જેમની ઉપર સરકાર પોતાની જાળ સ્હેજમાં પાથરી શકે છે, તેમની તરફ અસહકાર પહેલું ધ્યાન આપે છે.

વળી આપભોગનો પણ જ્યારે વિચાર કરીયે છીયે ત્યારે આપણી સંખ્યા સામું જોતાં આપણે ભાગે આવતો આપભોગ તો છેક જ નજીવો લાગવા માંડે છે. કારણ શો આપભોગ તમારી પાસેથી માગવામાં આવ્યો છે? તમારા પુસ્તકી ભણતરને એક વરસને માટે અગર સ્વરાજ સ્થપાય ત્યાં સુધીને માટે બંધ રાખવાનો. આખા વિદ્યાર્થી જગતમાં મારામાં વસતી શ્રદ્ધા મુકી દેવાનું મારામાં સામર્થ્ય હોય તો હું તો કહું છું કે એક વરસ પણ અભ્યાસો છોડવા પડનાર નથી.

વિદ્યાર્થીઓને રેંટીયો

અને અભ્યાસત્યાગની એ મુદત દરમિયાન એ એક વરસથી પણ વહેલું સ્વરાજ કશી ગડબડ વગર ઘેર કરવાની રીત શીખી લેવાનું પણ હું તમને કહી દઉં છું. હું તમને રેંટીયાની ભેટ કરૂં છું અને સૂચવું છું કે તેમાં હિન્દુસ્તાનની આર્થિક દુર્દશાનો ઉકેલ રહેલો છે.

પણ મારી આ સૂચનાનો અસ્વીકાર કરી શ્રી. દાસે તમને આપવા કહેલા મહાવિદ્યાલયમાં પણ તમે જઈ શકો છો. ગુજરાતના મહાવિદ્યાલયમાંના તમારા વિદ્યાર્થી બંધુઓએ તો રોજના ૪ કલાક કાંતવાને આપવાનું માથે લીધું છે. એક સુંદર કળા શીખી લેવી અને સાથે નાગાંને ઢાંકવાનું પુણ્યકર્મ સાધવું એ ભારે આપભોગ નથી જ.

સરકારી કૉલેજો ત્યાગીને તમારો ધર્મ તમે બજાવ્યો છે. તમારા વખતનો ઉપયોગ કરવાનો સહેલામાં સહેલો અને સૌથી વધુ લાભદાયક માર્ગ મેં તમને બતાવ્યો છે.

તમારા નિશ્ચયમાં દૃઢ રહેવાનાં બળ અને હિમ્મત પ્રભુ તમને આપો.

તમારો શુભેચ્છક,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

રેંટીયાનો ધર્મ

સ્વરાજ અને રેંટીયો

મહાસભાના અસહકારના ઠરાવનાં અંગો હું વર્ણવી ગયો છું. તે બધાં અગત્યનાં છે. પણ એક અંગ એવું છે કે જેનો અમલ પ્રજા કરે તો તે જ વેળા સ્વરાજ મેળવે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. એ રેંટીયાનો ધર્મ છે.

ઠેકઠેકાણે મને પૂછવામાં આવે છે કે શું સ્વરાજ મળશે તો અનાજનાં દામ સોંઘાં થશે અને કાપડના ભાવ ઘટશે ? આ સવાલ યોગ્ય છે. સ્વરાજ મળો કે બીજું કંઇ મળો પણ જો આપણે પરદેશ ઉપર આપણા કાપડને સારૂ આધાર રાખશું તો કાપડના કે અનાજના ભાવ ઘટવાના નથી. નહિ ઘટે કેમકે આપણે સાઠ કરોડ રૂપીયા જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન બહાર આપણા કાપડને સારૂ મોકલીયે છીયે ત્યાં સુધી આપણી ભૂખ નહિ ભાગે. ત્યાં સુધી કરોડો માણસો થોડા કે વત્તા પ્રમાણમાં ઉદ્યોગ વિનાના રહેશે ને તેઓને પૂરૂં અનાજ કે વસ્ત્ર નહિ મળે.

એટલે આપણી સમક્ષ આપણી હાજતજોગું કાપડ પેદા કરવાનો પ્રશ્ન આવી પડ્યો છે. એટલું જ કાપડ આપણે પેદા કરીયે તો આપણા સાઠ કરોડ રૂપીયાં બચે. એટલું જ નહિ પણ તે બધા ગરીબોના જ ઘરમાં જાય. આ કામ કેવળ રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ વધારવાથી જ થઇ શકે. હિન્દુસ્તાનમાં પાંચ કરોડ રતલ સૂતર બહારથી આવે

છે. આ સૂતર એંશી નંબરનું ને તેથી પણ ચડતા નંબરનું હોય છે; એટલે જો તે જાડું હોય તો ચાળીસ કરોડ રતલ સૂતર થવા જાય. એટલું સૂતર આપણે ન કાંતીયે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરવાની વાત આપણે ભૂલી જવી જોઇયે. આટલું સૂતર કઈ રીતે કાઢવું?

શાળાઓમાં રેંટીયા

આપણી મીલો કાઢી શકે તેમ નથી. રેંટીયો જ એ કામ કરી શકે તેમ છે. અને સૂતરનો જથ્થો વધારવાનો સહેલામાં સહેલો રસ્તો એ છે કે આપણી નિશાળોમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓ એ કામ કરતા થઇ જાય. આવાં કારણોને લઇને વિદ્યાપીઠની નિયામક સભાએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે કે વિદ્યાપીઠ સાથે સંબંધ ધરાવતી શાળાઓએ નિશાળોમાં રેંટીયો દાખલ કરી સૂતર કઢાવવું જોઇયે. આપણા શિક્ષણકામમાં આટલી ટૂટી હમેશાં રહી છે એ હું તો હમેશાં માનતો ને કહેતો આવ્યો છું. મારી ઉમેદ છે કે આ અભિપ્રાયને બધા શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ વધાવી લેશે. એ અભિપ્રાય વિષે વધારે વિચાર હવે પછી કરીશું.

સૂતરને તાંતણે સ્વરાજ *

સ્વયંસ્ફુર્તિના પ્રસંગો

મારી ઉમેદ હતી કે મુસાફરીથી પાછો ફરીશ ત્યારે તમને મળીશ, તમારી સાથે મસલત કરીશ, સુખદુઃખની વાતો કરીશ અને મારા મુસાફરીના અનેક અનુભવોમાંથી થોડાં ટીપાં તમને આપીશ. તે વખતે મને ખબર નહોતી કે જે સંદેશો આજે બે દિવસ થયાં હું જેને તેને આપી રહ્યો છું તે જ સંદેશો આજે હું તમને આપીશ. જે વસ્તુ અત્યારે હું તમારી આગળ મુકવાનો છું તે કંઇ નવી નથી. તે વસ્તુ મારા મનમાં મૂળથી રહ્યાં જ કરી છે. ટાણે કટાણે મેં એનો વિચાર કર્યાં જ કીધો છે અને એનો અમલ પણ કીધો છે. પણ મારી જીંદગી-માં અમુક વસ્તુઓને અમુક વખતે જ હું ધોળા દિવસના જેવી જોઈ શકું છું, જેમકે રોલેટ ઍકટની ચળવળ વખતે નડિયાદમાં મને એક દિવસ એકાએક ઉગી આવ્યું કે કાયદાઓનો સવિનય ભંગ કરવાને પ્રજા હજુ તૈયાર નથી. નડિયાદમાં હું પોતે રહ્યો હતો અને મારી માન્યતા પ્રમાણે મોટામાં મોટું કામ મેં ત્યાં કર્યું હતું. ત્યાંના જ માણસોએ ભીંત ભૂલે તેવી મોટી ભૂલ કરી. મેં જોયું કે કાયદાનો સવિનય ભંગ તો તે જ કરી શકે કે જેણે ધાસ્તીથી નહિ પણ સમજીને આખી જીંદગી કાયદાને માન આપ્યું હોય.

---

* ગૂજરાત મહાવિદ્યાલય (અમદાવાદ) ના વિદ્યાર્થીઓ આગળ નવ મહિનામાં સ્વરાજ મેળવવા શું કરવાની ફરજ છે તે સમજાવતાં કરેલું ભાષણ; તા. ૧૩-૧-૧૯૨૧

મારે મારું અક્ષ પાછું ખેંચી લેવું પડયું. આવી રીતે અમુક વસ્તુ અમુક પ્રસંગે જ ઉગી આવે છે. હું વિદ્યાર્થી હતો ત્યારે ભૂમિતિમાં મને કંઈ સમજાતું નહિ. ૧૩મા પ્રમેય સુધી ભૂમિતિ શું એની મને ખબર જ ન પડે. પણ પછી એ ૧૩મું પ્રમેય જે વખતે શિક્ષકે પાટીયા પર સમજાવ્યું તે વેળાએ એકાએક મારા અંતરમાં અજવાળું પડયું અને ત્યારપછી હું રસપૂર્વક ભૂમિતિ શીખતો થયો. એ જ પ્રમાણે આજે ત્રણ ચાર દિવસથી એક વસ્તુ મારા મનમાં ઉગી ગઈ છે. આપણે અસહકારને સફળ કરવા ઇચ્છતા હોઈએ, વિદ્યાર્થીઓની પાસે એમાં ભાગ લેવડાવવા માગતા હોઈએ અને સ્વરાજ એક વર્ષમાં જોઈતું હોય તો આપણે શું કરવું જોઈએ ? જે વસ્તુ હું પ્રથમથી માનતો આવ્યો છું તે જ વસ્તુને હું અત્યારે તમારી આગળ મુકું છું. મારો તો એ વસ્તુમાં મૂળથી જ અટગ વિશ્વાસ રહ્યો; છતાં એ વિશ્વાસ શું કામ છે એનું એક પાસું હમણાં હું જેવું સમજ્યો તેવું અગાઉ નહોતો સમજતો.

સતત કાંત્યા કરો

કુલપતિ તરીકે હું તમને કંઇ કહેવા નથી આવ્યો. મોટા ભાઈ તરીકે અથવા વડીલ તરીકે સલાહ આપવા અને મસલત કરવા આવેલો છું. તે સલાહ આગ્રહપૂર્વક હો આપવાનો જ. જેટલી દૃઢતા અને વિશ્વાસથી આજે હું આ વસ્તુ કહીશ તેટલી દૃઢતા અને વિશ્વાસપૂર્વક આ વસ્તુ અગાઉ કોઇ વાર મેં તમારી આગળ નથી મુકી. નિશાળો છોડવી, કેળવણી વગરના થવું એ તો આપઘાત કરવા જેવું છે એવું તમારૂં કહેવું હોય તો હું તમને કહીશ કે નિશાળમાં રહેવાનું પાપ છોડીને તમે અવશ્ય આપઘાત કરો. એ આપઘાતનો માફી ઇશ્વર તમને આપી રહેશે. અત્યાર સુધી હું તમને અનેક વાનીઓ પીરસતો. આજે તો હું એ કહેવા આવ્યો છું કે અસહકારને જો તમે ખરો કરવા ઇચ્છતા હો તો તમારી પાસેનો એકેએક કલાક સૂતર કાંતવામાં જ આપો. આ તમને નવી વાત લાગશે, આથી તમને આઘાત પહોંચશે. જેમને બી. એ. થવાની આકાંક્ષા છે અને જેમને આ વિદ્યાપીઠ એ ડિગ્રી આપશે એવી ખાત્રી આપવામાં આવી છે તેમને હું કહું છું કે આજે હિંદુસ્તાનને માટે રેંટીયો ચલાવવો એ જ બારેમાં ભારે ડિગ્રી છે. હું આટલે સુધી જાઉં છું તે મારા વિચારોનો જેટલો વેગ અત્યારે છે તેટલો વેગ હું તમારામાં આવેલો જોવા ઇચ્છું છું તેને લીધે છે.

સ્વદેશીના ત્યાગનું પ્રાયશ્ચિત્ત

હિન્દુસ્તાન હાથથી ગયું તે આપણે સ્વદેશીનો ત્યાગ કર્યો તેથી જ. હિન્દુસ્તાનમાં સૂતર કાંતવું એ એક જુદો ધંધો નહોતો. દરેક વર્ગની પ્રત્યેક સ્ત્રી સૂતર કાંતતી. કેટલાક પુરુષો પણ કાંતતા. ઢાકાના મલમલનું સૂતર કાઢનાર પુરુષો હતા. પણ એ તો મેં થોડા ધંધાદારીઓની વાત કરી. સામાન્ય રીતે કાંતવું એ ધંધો નહિ પણ કર્તવ્ય ગણાતું, ધર્મ મનાતો. કાંતવાનું હિન્દુસ્તાનમાં ચાલુ હતું ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન આબાદ હતું, સમૃદ્ધ હતું. દેશની અંદરની માગણીને આપણે પેદા કરેલું કપડ પહોંચી વળતું, એટલું જ નહિ પણ તેથી વધતું અને પરદેશ જતું એમ ભૂતકાળનો ઇતિહાસ કહે છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ પવિત્ર કે અપવિત્ર સાધનો વડે કપડાં વણવાનો ઉદ્યોગ નાબુદ કર્યો, કરોડો રૂપીયા મળે એટલા સારૂ તેમણે લડાઈઓ કરી, બંદરો સર કર્યા, વેપાર હાથ

કર્યો અને છેવટે રાજ્ય વસાવ્યું. આપણે જ્યાં સુધી પશ્ચાત્તાપ ન કરીયે, બાપદાદાઓની ઉપર ગુજરેલા જુલમ માટે જ્યાં સુધી પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરીયે ત્યાં સુધી સ્વરાજ શી રીતે લઈ શકીયે ? દંડ દઇને આપણે તે નથી જ લઈ શકવાના. દંડ દેવાની પદ્ધતિ આપણે છોડી દેવી રહી. દંડથી નહિ પણ આત્મશુદ્ધિથી જ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરીને આપણે અંગ્રેજને રાજ્ય કરતા અટકાવવા જોઇયે. આપણી અપવિત્રતાને લીધે જ તેઓ રાજ્ય કરી રહ્યા છે, નભી રહ્યા છે એમ જો તમે માનતા હો, નિર્મળ સાધનોથી જ સ્વરાજને તમારે જો ઘેર કરવું હોય, તો શું કરવું જોઇયે ? પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઇયે, પહેલાં કરતા તે કાંતવાનું કામ પાછું ઉપાડી લેવું જોઇયે. તમે કહેશો કે એ કામ તો સ્ત્રીવર્ગનું છે; તેમને કાંતવાનું કહેવા તૈયાર છીયે. હું કહીશ કે તેટલે નહિ ચાલે. પંજાબની સ્ત્રીઓની લાજ લૂંટાયેલી આપણે જોવા વારો આવ્યો; એ લાજે પણ આપણે પુરુષોએ એ કાંતવાનો ધંધો કોઇ બીજા ધંધાને બદલે કરવાનો નથી, પણ પ્રજાના ફાજલ વખતનો ઉપયોગ કરીને સૂતર કાંતવાનું છે અને તેનાથી હિન્દુસ્તાનનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે. આપણું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂરું તો ત્યારે જ થશે જ્યારે સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકો બધાં કાંતતાં થઇ જઇશું. બ્રિટિશ માલના બહિષ્કારના હિમાયતીઓ લૅંકેશાયરને પછાડવા માટે બહિષ્કારની વાત કરે છે, પણ બીજાને પછાડવાના કરતાં પોતે કોઇથી ન પછડાવાની વાત કરવી એ મને તો ઠીક લાગે છે. જાપાન, વિલાયત અને અમેરિકાનું બારું બંધ કરવું હોય તો આપણને જરૂરનું બધું જ કાપડ આપણે ઘરમાં પેદા કરી લેવું જોઇયે. જ્યાં સુધી આપણે સૂતર પેદા નહિ કરીયે ત્યાં સુધી આપણને જરૂરનું તેટલું કાપડ આપણે વણી નથી લઈ શકવાના. અનુભવી વેપારીઓનું કહેવું છે કે આપણને જરૂરનું બધું કાપડ મીલોની મારફત મેળવવા ઇચ્છીયે તો તેટલી મીલો ઉભી થતાં પચાસ વરસ જોઇયે. ત્યારે નવ મહિનામાં એ કાર્ય કેમ સાધવું? મીલોથી તમે કરોડોનો ઉદ્ધાર કદાપિ નથી કરી શકવાના. જે અનેક ભાઇઓ અને બહેનો ઉઘાડાં ફરે છે તેમને ઢાંકી નથી શકવાના. કોઇ પણ દેશ એકલી ખેતી ઉપર નથી નભી શકવાનો. ખેતીની જોડે મદદનીશ એવો બીજો ધંધો જોઇયે જ. તે ધંધો કાંતવાવણવાનો જ છે. તેનો જ્યાં સુધી આપણે પુનરુદ્ધાર નહિ કરીયે, તે નહિ શીખી લઇયે ત્યાં સુધી આપણું બીજું ભણતર ફોગટ છે.

સાઠ કરોડ બચાવો.

આ બધું કહીને એ સિદ્ધ કરવા માગું છું કે જો આ વાત સાચી લાગતી હોય—અને દેશની મહાસભાએ ઠરાવ કરીને આ વાતની સચ્ચાઈ જાહેર રીતે માન્ય કરી છે—તો આપણે અત્યારે શું કરવું જોઇયે ? જો નવ મહિનામાં સ્વરાજ મેળવવું હોય તો વિદ્યાર્થીઓને માટે ખરી વિદ્યા એ જ છે કે હિન્દુસ્તાનનો કાપડનો ભૂખમરો મટાડવો. આજે હિન્દુસ્તાનમાં કાપડનો ભૂખમરો છે. અનાજનો ભૂખમરો તેટલો નથી. એ કાપડ પેટે ૬૦ કરોડ રૂપીયા દર વરસે બહાર ચાલ્યા જાય છે. હિન્દુસ્તાન આજે ૪૦ કરોડ રતલ સૂતર પરદેશથી મંગાવે છે. એટલું સૂતર આપણે ઘરમાં કાંતી લેવું જોઇયે. વણનારની આપણે ત્યાં ખોટ નથી, કાંતનારની આજે ખોટ છે. વણનારાઓની સંખ્યાનો ચોકસ આંકડો હજુ મને મળ્યો નથી, પણ તેમની સંખ્યા પચાસ લાખ કે

તેથી વધુ જેટલી છે. જો એ પૈસાને બચાવવા હોય તો આપણે સૂતર કાંતવા લાગી જવું જોઇયે. ૬૦ કરોડ રૂપીયાનો વેપાર દેશમાં જ ખેડવામાં કેટલા માણસોને રોજી મળે તેનો વિચાર કરો. કપડાને ઘીની માફક વાપરવું જોઇયે. જોઇયે તેટલું કપડું વાપરી શકીયે એવી આપણી સ્થિતિ નથી. એકલા પહેરણથી ચાલે ત્યાં સુધી બીજું કંઇ ન પહેરવું જોઇયે. ટુંકા ધોતીઆંથી ચલાવી શકીયે તો લાંબું નહિ પહેરવું જોઇયે. ૬૦ કરોડ રૂપીયા બચાવવા માટે તેટલો જ મોટો આપભોગ આપવો પડશે.

કૉલેજ છોડી કાંતો

વિદ્યાર્થીઓ આ આખું વરસ આ જ કામ ઉચકી લે તો મહાસભાએ ઠરાવ્યા પ્રમાણે એક વરસની અંદર સ્વરાજ ઘેર કરી શકે. પણ આને માટે મહાપ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. અમુક શરતે તમારૂં આ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકો છો. વિદ્યાર્થી પોતાનો અભ્યાસ અટકાવીને હિન્દુસ્તાનને અર્થે મજૂર બને. તમારી મજૂરીને માટે તમે કંઇ મહેનતાણું ન લો તો તમારી મહેરબાની, પણ જેને લેવું હોય તે ખુશીથી લઈ શકે છે.

તમને સલાહ આપવાને હું યોગ્ય હોઉં તો તમને હું સલાહ આપીશ કે તમે તમારી કૉલેજો છોડી દો. સ્વરાજ માટેની લડતમાં તમારા તરફનો પૂરો હિસ્સો આપવા માગતા હો તો હિન્દને માટે જેટલું સૂતર કાંતી શકો તેટલું કાંતો. રોજ છ કલાક કે તેટલા ન બને તો છેવટ ચાર કલાક પણ કાતવામાં ગાળો. તમે તદ્દન અભ્યાસ છોડી દો એવો મારો આગ્રહ નથી. છોડી દેશો તોયે તેમાં તમારી વિચારશક્તિ ઓછી થશે એમ હું માનતો નથી. જેનું મન મલિન નથી તેની વિચારશક્તિ કદાપિ ઘટતી નથી. મારો પોતાનો તો એ અનુભવ છે કે જ્યારે હું જેલમાં હતો અને વાંચવાને મને એકે પુસ્તક નહોતું મળતું ત્યારે હું વધારે વિચાર કરી શકતો. આપણાં મગજ વાંચી વાંચીને સડી ગયેલાં છે. તેથી મેં તમને કહ્યું કે તમે છ કલાક કાંતો અને બાકીના વખતમાં શીખો. તમને તો હું એમ પણ કહું છું કે તમે આ કાંતવાના કામમાં પારંગત થઇ જાઓ તો તમે ગામડાંમાં પણ ચાલ્યા જઇ શકો છો. તમારામાં એટલો આત્મવિશ્વાસ ન હોય તો તમે કૉલેજમાં પણ રહી શકો છો. પણ મને એટલી તો ખાત્રી લાગે છે કે બધાએ રોજ ચાર છ કલાક કાંતવામાં આપ્યા વગર આપણને સ્વરાજ નહિ મળી શકે. એક મહિનામાં કે બહુ તો ત્રણ મહિનામાં કાંતતાં શીખીને તમે ગામડામા પહોંચી જવાને તૈયાર થઈ જશો અને ત્યાં તેનો પ્રચાર કરી શકશો. સૂતરનો ભૂખમરો મટાડીને જેટલું હિન્દુસ્તાનને આગળ લઇ જઈ શકશું તેટલું બીજા કશાથી નહિ લઇ જઈ શકાયે. વળી હવે તો આપણે મહાસભાના બંધારણ પ્રમાણે મતદારસંઘ તૈયાર કરવાના છે તે નહિ તો કેવી રીતે થઇ શકશે? ગુજરાતનાં ગામડાંને આજ હું કયો પેગામ પહોંચાડી શકું? અંગ્રેજોને ગાળો દેવાનું કહું? કે તલવાર બંદુક તેમને આપું? ત્યારે હું તેમને શું કહું? મારો સંદેશો આજ એ છે કે બધા સૂતર કાંતવામાં લાગી જાઓ. એક ગામડાનો માણસ અમદાવાદ આવીને કાપડ લઇ જાય છે ત્યારે મને ભારે લાગી આવે છે. મારો સ્વદેશીધર્મ એ છે કે દરેક ગામડું પોતાની જરૂરીયાતની ચીજો પોતે જ પેદા કરી લે. આ પ્રાચીન પ્રથાને જો આપણે પાછી લાવી શકીયે તો આ હિન્દુસ્તાનની ઉપર

ગામડાંનું કાર્ય

થઈ કુદૃષ્ટિ નાખી શકનાર નથી. આચાર્ય મહારાજને અને અધ્યાપકોને હું વીનવું છું કે એક વર્ષને માટે તો તમે આવું જ ધોરણ સ્વીકારો અને વિદ્યાર્થીઓને ગામડાંમાં મોકલી દેવા તૈયાર કરો.

સ્વરાજના વર્ષનું શિક્ષણ

આ વર્ષ દરમિયાન તમારું શિક્ષણ આટલું હોય તો બસ છે; તમારું ગુજરાતી સુધારો, અંગ્રેજીનો ત્યાગ કરો, હિન્દુસ્તાની શીખો, ઉર્દૂ લિપિ શીખી લો, અને રેંટીયો ચલાવતાં શીખી લો. આટલું કરશો તો આપણે આવતા વર્ષને માટે તાજા બની જઇશું. હું તો ઇચ્છું છું કે સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી આ જ ધોરણ ચાલુ રાખો. તેમ ન થાય તો છેવટ એક વર્ષ સુધી તો રાખો જ. આ મારો આજનો સંદેશો છે.

તમે બેધડક થઇને જે કંઇ શંકા થાય તે પૂછજો. અશ્રદ્ધાવાળો એક પણ વિદ્યાર્થી આ નવું સ્વીકારી લે એમ હું નથી ઇચ્છતો. તમારાં બુદ્ધિ અને હૃદય કબૂલ કરે તો જ મારી વાત માનજો.

સવાલજવાબ

માબાપ આડે ફરતા

વિદ્યાર્થી—માબાપ કહેશે, તમને મહાવિદ્યાલયમાં ભણવા મોકલ્યા હતા, રેંટીયો કાંતવા નહિ.

ગાંધીજી—તેમને કહેવું કે રેંટીયો કાંતવો એ પણ ભણતર જ છે.

વિદ્યાર્થી—માબાપ ગામડે જવાની ના કહેશે અને કહેશે ઘેર જ બેસી રહો.

ગાંધીજી—તો તમે ઘેર બેસીને કાંતો એ સરસ રસ્તો છે. કાંતવાની પણ મનાઇ કરે તો વિનયપૂર્વક તેમને સમજાવવાં. આખો દિવસ રેંટીયો કાંતનાર છોકરાને માબાપ એક દિવસ, બે દિવસ કે બહુ તો ચાર દિવસ લડશે. પણ પછી તો સમજી જ જશે. મેં એવાં પણ માબાપ જોયાં છે જે છોકરાંને જૂઠું બોલાય એવું કહે છે. છોકરો જૂઠું ન બોલે તો ખીજાય છે, પણ બે ચાર દિવસ ખીજાઇને પોતાની મેળે રહી જાય છે. તમારામાં એટલી દૃઢતા તો જોઇયે જ, અને એટલી દૃઢતાની કૉલેજના વિદ્યાર્થી પાસેથી તો હું આશા રાખું જ રાખું.

રેંટીયાથી આર્થિક સ્વાતન્ત્ર્ય

વિદ્યાર્થી—રેંટીયાથી અસહકારની લડતને શી મદદ મળશે?

ગાંધીજી—રેંટીયાથી હિન્દુસ્તાનની આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકાશે. આર્થિક સ્વતંત્રતા નહિ આવે ત્યાં સુધી સ્વરાજ આપણે ભોગવી નથી શકવાના. આપણે સાબુ વિના, સોય વિના કે ટાંકણી વિના ચલાવી શકીયે; પણ કાપડ વિના ન ચલાવી શકીયે. અત્યારે આપણે બહારથી જેટલો માલ લાવીયે છીયે તેટલો આપી શકતા નથી. આથી વરસોવરસ આર્થિક ખોટ ચડતી જ જાય છે. સરકારી લશ્કરનો ભારે ખર્ચ આપણે ઉપાડવો પડે છે જ. ૬૦ કરોડ કપડાંમાં આપી દઇયે; અને બીજું નકામી હાજતોમાં જાય એ પણ જુદું. આ જો સાચું હોય તો આપણે આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવી લેવી જ જોઇયે. ૬૦ કરોડ રૂપીયા આપણે બચાવી શકીયે છીયે તે બચાવી લઇયે. ૬૦ કરોડ બચાવશું

એટલે બીજા પણ બચાવવાની શક્તિ આવશે અથવા તેવી ચીજો બહારથી લેવી પણ તે વખતે પાલવશે. ટાંકણીનું કે ઘડિયાળનું કારખાનું હિન્દુસ્તાનમાં નહિ હોય તો હિન્દ કંઈ રાંડવાનું નથી ,પણ કપડાં વિના તો હિન્દ ખરેખર વૈધવ્યદશામાં છે.

રેંટીઆ અને વિદ્યાર્થીઓ

વિદ્યાર્થી—રેંટીયાના દાખલ થવાથી વિદ્યાર્થીઓમાં પાછો ખળભળાટ ઉત્પન્ન થશે.

ગાંધીજી—ખળભળાટથી તો વિદ્યાર્થીઓ ચડે છે. ખળભળાટ કરવો એ મારો અને અધ્યાપકોનો તો ધર્મ છે. અત્યારે વિદ્યાર્થીઓ જાગતા છતાં સૂતા છે. માબાપ સાથે, જગત સાથે અને પોતાના સાથીઓની સાથે આવી જાતની વઢવાડ ચાલે ત્યાં કેટલાક જાગૃત થાય એ સંભવિત છે; તેમાં પડતી નથી.

વિદ્યાર્થી—વિદ્યાર્થી વગરના બીજા વર્ગને તમે કાંતવાનું કેમ નથી કહેતા ? વિદ્યાર્થી પાસે ભણતર શા સારૂ મુકાવો છો ?

ગાંધીજી—કાંતવું એ કેળવણી નથી એમ માનવું એ આપણી પહેલી ભૂલ છે. બલિદાન એ કેળવણી નથી એમ માનવું તે બીજી ભૂલ છે. કાલે જો બધા છોકરા સમજી જાય કે ભણતરનું બલિદાન કરીને દેશસેવા કરવી છે તો તે જ ક્ષણે મારૂં એક વરસનું કામ પૂરૂં થયું એમ હું સમજું.

વિદ્યાર્થી—રેંટીયાથી જીવન શી રીતે નભી શકશે ?

ગાંધીજી—બુદ્ધિ વાપરનાર કમાણી પણ કરી શકે. પણ અત્યારે તો રેંટીયાને હું આપદ્ધર્મ તરીકે મુકું છું. હિન્દુસ્તાનના બધા છોકરાઓ રોજ ૪ કલાક સૂતર કાંતવાની પ્રતિજ્ઞા લે તો એક મહિનામાં સૂતરના ભાવ ઘટી જાય.

વિદ્યાર્થી—શાળાઓમાં આવો ફેરફાર કરવાથી અસહકારની ચળવળને ધક્કો નહિ પહોંચે ?

ગાંધીજી—નહિ. સરકારી શાળા છોડનારે સરકારી શિક્ષણ મલિન વસ્તુ છે એમ માનીને શાળા છોડવાની છે. આ વિદ્યાલયની લાલચથી જ છોડતા હોય તો તેમને તેમની કૉલેજો જ મુબારક છે. જેને એકલું અક્ષરજ્ઞાન જ આપવું હોય તે ભલે તેવી જુદી કૉલેજ ઉઘાડે. આપણને જો સૂઝતું હોય કે આપણું આ જ કર્તવ્ય છે, એક વરસ આ કામ કરશું તો દેશને લાભ થશે, સ્વરાજના આપણે સાધનભૂત થઈશું, તો આપણે આ કામ કરવું જ જોઈયે.

રેંટીયા માટે વાતાવરણ

વિદ્યાર્થી—તમે માનો છો કે તમારા નવા વિચારને માટે દેશનું વાતાવરણ તૈયાર છે ? લડતના 'ટર્કિશ બાથ' ના છેલ્લા ઓરડામાં એકદમ જ તમે પ્રજાને હડસેલો મારો છો!

ગાંધીજી—વાતાવરણ તૈયાર છે એમ જાણું છું, તેથી તો હું આ વાત કરૂં છું. ગયા ત્રણ માસમાં દેશ ઘણો જ વધ્યો છે. વાતાવરણ રેલવેની ગતિથી નહિ પણ બરફ પડે તેમ ભૂમિતિની રીતના ઝડપે વધી રહ્યું છે. મેં આઠ વર્ષ ઉપર લખ્યું હતું કે હિન્દુસ્તાનને આ

માર્ગ લેવા પડવાનો છે. તે વખતે હું જાણતો ન હતો કે ૧૯૨૧ ના જાનેવારીની ૧૩મીએ તમારી પાસે હું એ વાત કરીશ.

દેશસેવા અને કુટુંબસેવા

વિદ્યાર્થી—દેશસેવા કરતાં પહેલાં કુટુંબસેવા ન કરવી જોઇયે ?

ગાંધીજી—જરૂર કરવી જોઇયે. પણ કુટુંબસેવા એ લોકસેવાની વિરોધી ન હોઇ શકે. પહેલાં પોતાની સેવા, પછી કુટુંબસેવા, પછી ગામસેવા અને પછી દેશસેવા એ ક્રમ હું માનું છું. પરંતુ કોઈ પણ સેવા જગતના કલ્યાણની વિરુદ્ધ ન હોવી જોઇયે. દેશના આવા દારિદ્રયના કાળમાં કુટુંબસેવાને નામે બહેનના વિવાહમાં વીસ હજાર રૂપીયા ખર્ચી ન શકાય.

વિદ્યાર્થી—દેશના રક્ષણ માટે પોલીસની જરૂર પડશે. આપ રેંટીયાને બદલે અમને કવાયત શીખવીને તે કામ માટે લાયક કેમ નથી કરતા ?

ગાંધીજી—પોલીસનું કાર્ય તે હું તમને કેવી રીતે શીખવું ? જ્યાં ભય હોય ત્યાં જઇને ઉભા રહેવાની શક્તિ આવવી જોઇયે. તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે ઉચ્ચ શિક્ષણ નીરાંતે લઈ લીધા પછી જ સ્વરાજની પેરવી કરીશું ?

સ્વરાજનો અર્થ

વિદ્યાર્થી—સ્વરાજનો અર્થ શું ?

ગાંધીજી—આપણા હાથમાં લશ્કરી ખાતું આવે, ઉપજખર્ચનો અધિકાર આવે, મહેસૂલનો વહીવટ આપણા હાથમાં આવે અને અદાલતો આવે, એનું નામ સ્વરાજ. એવું સ્વરાજ મળે એટલે બધા અત્યાચારો આપણે અટકાવી શકીયે. આમાં આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય તો આપણે આજે જ મેળવી શકીયે તેમ છીયે. તે રેંટીયાથી મેળવી શકાય. દેશ આજે કદાચ આ વસ્તુને ન પણ ઝીલે.

લશ્કરી તાલીમ

વિદ્યાર્થી—તમે વારંવાર 'લડાઈની સ્થિતિ' 'લડાઇની સ્થિતિ' છે એવી વાત કર્યા કરો છે તો શું 'વોલંટીયર આર્મી' ઉભું કર્યા વિના તે થઇ શકશે ? વિદ્યાર્થીઓને લશ્કરી તાલીમ પણ આપવી જ જોઇયે. તો હાલ રેંટીયાને બદલે તેના ઉપર વધારે ભાર મુકવાની જરૂર નથી શું ?

ગાંધીજી—એ લશ્કરી તાલીમ તો બહુ જ થોડા વખતમાં દઈ શકાય એમ છે. અને લશ્કરી તાલીમ એટલે વળી શું ? બહાદુરી. [સવાલ પૂછનાર વિદ્યાર્થી ભાઇ પુરાણીના અખાડામાં જનાર હતા એ ગાંધીજીને ખબર હતી.] બહાદુરી તે કંઇ અટાપટા ખેલવાથી આવે ? શહેરમાં પાછાં તોફાન થાય અને લોકો ઘર બાળવા લાગે તો તરત દોડી જઇને જે વચ્ચે પડે અને કહે કે મને માર્યા પછી જ તમે ઘર બાળી શકશો તે ખરો બહાદુર. તેવે વખતે શું હુકમો અપાતા હશે ? 'માર્ચ' 'ક્વિક માર્ચ' સાંભળવા સુધી ઉભા રહેવાતું હશે ? તેવે વખતે તો કવાયત પણ ભૂલવાની. એવે પ્રસંગે તો હું એમ જ કહી શકું કે ભાઇ, દોડાય તેટલું દોડીને એ જગાએ પહોંચી જાઓ. હું તો એવો સમય આવે તો કંઇ પણ સાથે લીધા વિના—જોડા પહેરતો હોઉં તો તે પણ પહેરવા મુકીને—દોડું અને આગો હોલવતાં ભસ્મ

થઈ જાઉં. હું જો આમ ભસ્મ ન થઈ જાઉં તો કહેજો કે ગાંધી બડી બડી વાતો કરતો હતો તે બધી મિથ્યા.

ખિલાફત અને ગોરક્ષા

વિદ્યાર્થી - આપણી બધી માગણીઓ સરકાર આપે ને કેવળ ખિલાફતની માગણી ન સ્વીકારાય તો લડત ચાલુ રાખવી જોઈએ ખરી ?

ગાંધીજી—જરૂર, ઇસ્લામને બચાવવામાં હિન્દુ ધર્મને બચાવવાની હું તાલીમ લઈ રહ્યો છું એમ મેં અનેકવેળા કહ્યું છે. ઈસ્લામના બચાવમાં જ ગાયની રક્ષા રહેલી છે; અને જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનમાં એક પણ ગાય મરે છે ત્યાં સુધી મારા માંસ, મારા સ્નાયુ, મારા રુધિરનું પાણી થઇ રહ્યું છે. ગાયને બચાવવાને હું તાલીમ લઈ રહ્યો છું, તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો છું, અનેક વિભૂતિઓ મેળવી રહ્યો છું. અને એ ગોરક્ષાનો મંત્ર જપતો જપતો જ હું મરીશ.

વિદ્યાર્થી—કેવળ રેંટીયાનું જ ધ્યાન કીધાથી ચાલુ કેળવણી ભૂલી જવાશે એમ શું આપ નથી માનતા ?

ગાંધીજી—રેંટીયાની પ્રવૃત્તિથી સ્વતંત્ર થઇ અક્ષરજ્ઞાન લેવા માટે આપણે ખરી લાયકાત મેળવીશું એટલે એ રેંટીયાની પ્રવૃત્તિથી તો હાલની કેળવણી સતેજ થઈ રહેશે.

વણકર પરિષદ્ આગળ *

વણકરોની ચડતીપડતી

ખૂબ કામમાં રોકાયેલો છતાં આ સભાના પ્રમુખપદનો હું ઇનકાર કરી શક્યો નહિ. મારો ધંધો વણકરનો નહોતો છતાં હવે હું મને કિસાનકોષ્ટી ગણું છું અદાલતમાં પણ મારો એ જ ધંધો જણાવેલો છે. મને લાગે છે કે વણકરોની ઉન્નતિ નહિ થાય ત્યાં સુધી હિન્દની ઉન્નતિ અશક્ય નહિ તો મુશ્કેલ છે. તેથી છેલ્લી ખાસ મહાસભામાં આ વિષે કંઇક કહેવાયું હતું. હિન્દુસ્તાન પરતંત્ર થયું ત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં કાપડ બનતું તેવું ને તેટલું દુનિયામાં નહોતું બનતું. એટલું બધું કાપડ પેદા થતું ત્યારે અહીં મીલ એક પણ નહોતી. તે વખતે ખાદીથી ઢાકાની મલમલ સુધી તરેહવાર કાપડું મળતું. હિન્દને જોઈતું કાપડ પૂરું પાડવા ઉપરાંત વધારાનું પરદેશ મોકલાતું. બહારના માણસો અહીં જોવાને ખેંચાઈ આવતા. હારગ્રીવ્સ (કાંતવાના સંચાનો યોજક) કરતાં વધારે શક્તિ પવિત્ર રેંટીયો શોધનારે બતાવી હતી. આના કરતાં હિન્દમાં મોટી શોધકશક્તિ કોઈએ નથી બતાવી હિન્દ સુખી હતું ત્યારે દરેક ઘરમાં સૂતરની મીલ હતી. બ્રહ્માએ વિચારી લીધું કે હિન્દને સ્વતંત્ર રહેવું હોય તો સ્ત્રીઓને થોડું સૂતર બનાવી લેવું એ પોતાનો પવિત્ર ધંધો છે એમ સમજાવી લે. એટલે જ સૂતર બનાવનારી જુદી કોઇ કોમ પેદા ન કરતાં બધી સ્ત્રીઓ માટે તે આવશ્યક રાખ્યું. ઇસ્ટ

---

* નાગપુર મહાસભા વેળાએ મળેલી વણકર પરિષદના પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું ભાષણ; તા. ૨૫-૧૨-૧૯૨૦

ઇંડિયા કંપનીએ અહીં પ્રવેશ કર્યો તે દિવસથી પડતી શરૂ થઈ. ત્યારથી વણકરે અને કાંતનારે પોતાનો ધંધો છોડયો. ચંપારણમાં જેમ લોકો પાસેથી ગળીનો પાક લઈ લેવામાં આવતો તેમ લોકો પાસેથી સૂતર માગવામાં આવતું. તે એટલે સુધી કે લોકોએ કંટાળીને પોતાનાં આંગળાં કાપી નાંખ્યાં. લૅંકેશાયરનું કાપડ પછી આવવા લાગ્યું. તમે ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવા માગતા હો તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુરાણા કાંતવાના અને વણવાના ધંધાને સજીવન કરો. આપણે ધર્માચરણ ભૂલ્યા તેથી સ્વદેશીને નામે દુરાચરણ કરી રહ્યા છીયે. માટે હું કહું છું કે ધર્મરક્ષણ માટે નવું સૂતર પેદા કરો, નવું કાપડ બનાવો. તેમ ન થાય તો બહારથી જરૂર મંગાવવું પડે. કાજળભાઇ અને વાડીઆ સાહેબ કહે છે કે ૫૦ વરસ સુધી આપણે આપણું કપડું પૂરું કરીયે એ અશક્ય છે. ગોખલેજીએ બતાવ્યું હતું કે ૧૦૦ વર્ષ સુધીયે અશક્ય છે. તેઓની ભૂલ છે. તેઓને ખબર નહોતી કે હિન્દના દરેક ઘરમાં રેંટીયો ને સાળ હોઇ શકે છે.

જ્યાં સુધી સૂતર કાંતવાની ને વણવાની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યાં સુધી સ્વદેશી ભંડાર કાઢવા તે દેશહિત નહિ પણ પાપ છે. મને રૂમાલ આપવામાં આવ્યો તેનો ધાગો પરદેશી છે.

વણકરોની સંખ્યા બહુ થોડી જોઉં છું. ત્રણ વર્ગના કોષ્ટીમાંથી ત્રીજા અસ્પૃશ્ય લોક જોતો નથી. મને એક ગૃહસ્થે લખ્યું કે તેઓને નહિ પેસવા દે. મેં કહ્યું કે તેઓને નહિ પેસવા દે તો હું ચાલ્યો જઈશ. બીજું અધિવેશન કરો ત્યારે એ વણકરોને બોલાવજો.

તમે તમારો ધંધો જે રીતે ચલાવો છો તે ઠીક નથી. દેશને માટે જ એ ચલાવવા માગતા હો તો નવું સૂતર પેદા કરીને કે કરાવીને તે વણો. તે વણવામાં તકલીફ પડશે, પણ તે ઉઠાવી લેવી જોઈયે. હિન્દુસ્તાનનાં બાળક અને બાળકીઓ રોજ એક કલાક કાંતે તો જેટલું રૂ ઉત્પન્ન કરીયે છીયે તેટલું કંતાઇ જાય. આજે હિન્દ માટે બારીક કાપડ બનાવવાનું કહેવાનો મારો ધર્મ નથી. આજે શોકાગ્નિ બળી રહ્યો છે તેમાં હિન્દનાં સ્ત્રીપુરુષોને જો કરી શકું તો ભસ્મ કરવા હું ચાહું છું. કોષ્ટીઓને કહું છું કે તેઓ પહેરે છે તે કાપડ તેમનું બનાવેલું નથી એ ખેદની વાત છે.

છિંદવાડાનું ભાષણ

ભાઇઓ અને બહેનો,

અલીભાઇઓ અને છિન્દવાડા

ત્રણ વર્ષ થયાં હું તમારા શહેરમાં આવવાની પેરવી કરી રહ્યો હતો. હિન્દુસ્તાન આવ્યા પછી મારા પરિચયમાં આવનાર મુસલમાન ભાઇઓમાં પહેલા અલી ભાઇઓ હતા. જ્યારથી તેઓ નજરકેદ થયા ત્યારથી હું તેમને મળવા આવવા માટે પરવાનગી મેળવવાની કોશીશ કરતો હતો, પણ તે મને મળેલી નહિ.

અલી ભાઈઓને છિન્દવાડા પર ભારે મોહબ્બત છે. હું મુંબઇ થઈને અમદાવાદ થોડો આરામ મેળવવા જાઉં એ અમારો પહેલો કરાર હતો, પણ તેઓ મને છિન્દવાડા જેને માટે તેમને એટલી બધી લાગણી છે, જેની તેમણે સેવા કરી છે, જેણે તેમની પણ બદલામાં ઘણી સેવા કીધી છે, અને જેની પાસેથી તેમને ભારે આશાઓ છે તે આ સ્થળમાં લઇ આવ્યા છે.

મહાસભા

નાગપુર મહાસભાનો કાર્યક્રમ

મહાસભાના મેળાવડાથી તો મધ્ય પ્રાંતનું ગૌરવ વધ્યું જ છે, પણ જે ઠરાવ મહાસભાએ કર્યો છે તેથી વળી વધારામાં વધારો થયો છે. હિન્દુસ્તાન તથા મધ્ય પ્રાંતને સારે નસીબે કલકત્તામાં જે થયું તેનાથી એક ડગલું પાછળ નહિ પણ આગળ જ નાગપુરમાં આપણે વધી શક્યા છીયે. આપણે ખિલાફતનું અપમાન ટાળવા ઇચ્છીયે, પંજાબનો અન્યાય દૂર કરાવવા ઇચ્છીયે અને સ્વરાજ સ્થાપવા માગતા હોઇયે તો આપણું કર્તવ્ય શું છે તે નાગપુરની મહાસભાએ આપણને બતાવ્યું છે. સરકારી ખિતાબદારોને જેટલું કહેવાપણું હતું તેટલું આપણે કહી ચુકયા છીયે. ખિતાબોને સંઘરવા કે તજવાની જવાબદારી મહાસભાએ તેમના ઉપર જ રાખી છે, તેથી જ આ વખતમાં ઠરાવમાં તેમનું નામ પણ જોવામાં નથી આવતું. કોઇ બાળક પણ હવે એવો નહિ હોય કે જેને એ ખિતાબો ધરાવનારાઓનો ભય હોય અથવા તેમના ખિતાબોને વિષે કોઇ પણ જાતનું માન હોય.

વકીલો

વકીલોને મહાસભાએ વકીલાત છોડવાનો વધુ આકરો પ્રયાસ કરવા તથા દેશની સેવામાં પોતાનો બધો વખત અર્પણ કરવા આગ્રહ કર્યો છે. જે વકીલોની પાસે પોતાના ગુજરાન જેટલી પણ બચત ન હોય તેઓને તેટલું મહાસભા જરૂર પૂરું પાડે. વકીલો પોતાની જે શક્તિ તથા સમયનો વ્યય અદાલતોમાં કરી રહ્યા છે તેની અત્યારે દેશના કાર્યમાં ઘણી જરૂર છે.

વિદ્યાર્થીઓ

વિદ્યાર્થીઓની તથા વિદ્યાર્થીઓ વિષેની માબાપોની ફરજ પણ મહાસભાએ સૂચવી છે. હું અત્યારે તે બધાની દલીલ ન આપતાં મહાસભાનું ફરમાન જ તમારી સામે મુકવા માગું છું. બાળકોને શાળાઓમાંથી ઉઠાડી લેવાની સાથે સાથે જ એ બાળકોને બીજાં કામોમાં જોડવાની પણ તમારી ફરજ રહેલી છે. શિક્ષણ મળી શકતું હોય તો તે આપવાની ગોઠવણ કરો. જો તે હાલ ન મળે તો બાળકોને બીજા દેશકાર્યમાં જોડો. હું નથી માનતો કે કોઇ પણ બાળક એવો હશે જે પંજાબમાં થયું, ખિલાફતને થયું તે સમજ્યા પછી નહિ કહે કે 'હું આ રાજ્યને નિર્મૂળ કરવા માગું છું.' જો તેવો વિરલો કોઇ હોય તો તેને હું કહીશ કે તારી શાળા તને મુબારક છે. ૧૬ વરસની ઉપરના વિદ્યાર્થીઓને સરકારી અસરવાળી શાળાકૉલેજોના તરત ત્યાગ કરવાની મહાસભાએ સલાહ આપી છે.

લશ્કરીઓ.

તે જ પ્રમાણે લશ્કરી સિપાઈઓને પણ પોતાનો ભાગ ભજવવા મહાસભાએ કહ્યું છે. સરકારી નોકરીની વફાદારી કોમ પ્રત્યેની વફાદારીને તાબે છે, તેથી જ્યારે એક વફાદારી બીજી વફાદારીની આડે આવે ત્યારે નોકરીની વફાદારીનો ત્યાગ કરી કોમની વફાદારી સ્વીકારવાનો ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. જો ડાયર જેવો કોઈ જુલમી અમલદાર બેહૂદો હુકમ કરે તો તમે તેના હુકમને માન આપવા કરતાં બહાદુર થઈને તેની ગોળી ખાઇ મરી જવું કબૂલ રાખજો. જલિયાંવાલાના નિર્દોષીઓ જેવાને ગોળીએ ઉડાડવા કરતાં જાતે ગોળીએ ઉડવા તૈયાર થવું બહેતર છે. તમે તમારા દેશબંધુઓને માટે રહમદિલ બનો. તમારા હોદ્દાનો ગેરલાભ લઇ તેમના ઉપર જુલમ કરવાને બદલે તેમને તમારા જ સમજી તેમના ખરા રક્ષક બનો. તમને મળતો પૈસો દેશના ભલામાં આપતાં તમને કોઇ નથી અટકાવી શકવું. જે કાંઇ બચાવતા હો તે જાહેરમાં આપો. તમે જાહેર સભામાં નિર્ભય થઇ આવી શકો છો. તમારાથી ભાષણ ન અપાય એ ખરૂં, પણ તમારા દેશની હીલચાલોથી વાકેફ રહેવા સભાઓમાં આવવા માટે તમને સરકાર બરતરફ ન જ કરી શકે. આ બધા ઉપરાંત

સ્વદેશી

ઉપર મહાસભાએ ખાસ ભાર મુકયો છે. જ્યારે લૅંકેશાયરનું કાપડ અહીં આવતું અટકશે ત્યારે જ હિન્દમાં સ્વતંત્રતાનો પાયો નંખાયો સમજજો. વળી એમ નહિ માનતા કે લૅંકેશાયરની જગા જાપાનને આપીને તમે ધારેલું પાર પાડી શકશો. આપણી મુક્તિ રેંટીયામાં છે. દરેક ઘરમાં રેંટીયો દાખલ થવાની જરૂર છે. અત્યારે જો દેશનો એકએક માણસ—સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળક—કંઇક ને કંઇક વખત કાંતવામાં આપવાનું વ્રત લઇ લે તો જોતજોતામાં આપણે દેશનું અંગ ઢાંકવા બીજા ઉપર આધાર રાખતા બંધ થઇ જઇ સાઠ કરોડ રૂપીયા દેશને માટે બચાવી લઈ શકીયે.

હિન્દુમુસલમાન

તેટલું જ મહત્ત્વ હિન્દુમુસલમાન એકતાનું છે. આપણે અંગ્રેજનું ગળું નથી ઉડાડવા માગતા. તેવી જ રીતે આપણે એકબીજાનાં ગળાં પણ નથી ઉડાડવા માગતા. આપણે ભાઇઓ થઇને રહેવું છે. શેતાન હમેશાં છિદ્રોનો લાભ લે છે. માટે છિદ્રો પૂરવાં એ આપણું કામ છે.

અસ્પૃશ્યતા

જેમ હિન્દુમુસલમાને સંપથી રહેવાની જરૂર છે તેમ હિન્દુઓએ અસ્પૃશ્યતાનું કલંક ટાળી હિન્દુ ધર્મ ઉપરની નામોશી દૂર કરવાની જરૂર છે. મહાસભાએ બધા હિન્દુઓને અસ્પૃશ્યતાનો ખોટો રિવાજ છોડી દેવાની આજીજી કરી છે. તમે ખચીત માનજો કે જેમ હિન્દુમુસલમાન વચ્ચેના અણરાગનો લાભ સરકાર લેવા ચૂકતી નથી તેમ હિન્દુઓમાંના આ રિવાજને લીધે ફેલાતા આપસના અસંતોષનો પણ તે પૂરેપૂરો લાભ લેવા ચૂકે તેમ નથી.

જ્યાં સુધી આવી ખામીઓ આપણામાં છે ત્યાં સુધી આપણો સ્વરાજ્યનો પ્રયત્ન અફળ નીવડે તો કાંઇ નવાઇ નહિ.

ટુંકમાં આવો મહાસભાએ નાગપુરમાં એકે અવાજે મંજૂર કરેલો ઠરાવ છે. તેને અમલ-માં મુકવામાં આપણી કસોટી થવાની છે. આપણે એક વરસની અંદર સ્વરાજ ઘેર કરવાનું બીડું ઝડપ્યું છે જો સરકાર પોતાની શેતાનિયતને ભૂલી આપણને સંતોષીને આપણી ઇચ્છાની રૂએ અહીં રહેવા તૈયાર હોય તો આપણે તેને રાખવા માગીયે જીયે, પણ તે શેતાનિયતને જાળવી રાખી આપણને દબાવવા માગે તો હું કહું છું કે તેને નાબુદ કરવી એ જ આપણો ધર્મ થયો. તે જો આજ થઇ શકે તેમ હોય તો તેને માટે હું કાલ સુધી પણ રાહ જોવા નથી માગતો. ઇશ્વર આપણને આ મહાન લડતમાં જરૂરી તેટલી બધી કુરબાની કરવાનું બળ આપો એવી મારી પ્રાર્થના છે.

તા. ૨૩–૧–૧૯૨૧

લૂંટ અને ચોરી

લૂંટમારી-માંથી રક્ષણ

જેટાણાથી કેટલાંક ભાઇઓ અને બહેનોએ ત્યાં લૂંટફાટથી વર્તી રહેલા ત્રાસની વાતો મને સંભળાવી. તેવી જ સ્થિતિ ખેડાનાં કેટલાંક ગામડાંમાં વર્તે છે એ પણ મેં સાંભળ્યું. વડતાલ હું તે જ કારણસર જઇ આવ્યો. ત્યાં ધારાળા ઠાકોરોની મુલાકાત લીધી અને વધુ સાંભળ્યા પછી હું જોઇ શકયો કે આ સવાલ મહત્ત્વનો છે. એ નવો નથી. આવી લૂંટફાટ હમેશાં થોડીઘણી ચાલી છે. આ પણ રોગોના જેવો ઉપદ્રવ છે. કોઇ વાર વધારે ફાટી નીકળે છે ને કોઇ વેળા ધીમો ચાલે છે. આજ સુધી પ્રજાએ એમ જ માન્યું છે કે આવી લૂંટફાટ અટકાવવી એ સરકારનું કામ છે. પ્રજાની રક્ષા કરવાની સરકારની ફરજ તો અવશ્ય હોય જ છે. પણ જે પ્રજા હમેશાં આવી બાબતમાં કેવળ સરકાર પર આધાર રાખે છે એ સ્વતંત્ર નથી બની શકતી. આવે અસહકારને વખતે પ્રજા જો સરકારનું રક્ષણ શોધે તો તેણે આત્મઘાત જ કર્યો કહેવાય.

અંગ્રેજી રાજ્યનું પરિણામ

સરકારપક્ષ તરફથી તો હમેશાં કહેવાયું છે કે પ્રજા પોતાની રક્ષા કરવા તૈયાર નથી, પ્રજામાં બહારના હુમલાઓમાંથી બચવાની તાકાત જ નથી. આ વાત યથાર્થ નથી એમ તો સ્હેજ વિચારે માલમ પડે એમ છે. આ સરકાર ન હતી ત્યારે પણ હિન્દુસ્તાનમાં નભવાની તાકાત હતી. જો હિન્દુસ્તાનની પ્રજામાં સ્વરક્ષાની શક્તિ ન હોત તો પ્રજાનો કયારનોયે નાશ થયો હોત. હકીકત તો એવી છે કે ગમે તેવી પતિત છે તોપણ હિન્દુસ્તાનની પ્રજા આજ સુધી પોતાની સભ્યતા સહિત હયાત રહી

શકી છે, જ્યારે રોમ, ઇજીપ્ત, યૂનાન, ઇરાન વગેરે નાશ પામ્યાં છે. પ્રાચીન ઇજીપ્ત તે અર્વાચીન ઇજીપ્ત નથી. પ્રાચીન હિન્દ તે જ ઘણે ભાગે આજ પણ અર્વાચીન હિન્દ છે. છતાં દલીલને ખાતર માની લઇયે કે જ્યારે અંગ્રેજી સત્તા દાખલ થઈ ત્યારે હિન્દ સ્વરક્ષા કરવા અશક્ત હતું; તો આજે તો તેના કરતાં પણ વધારે અશક્ત છે. અને અશક્તનું મુખ્ય કારણ સરકાર જ છે. સરકારે પોતાનો પ્રથમ ધર્મ જ બજાવ્યો નથી. તેની ફરજ હતી કે આપણને ધીમે ધીમે સ્વરક્ષા કરવાને લાયક બનાવવા. તેને બદલે આજની આપણી દશા આપણને એવી ભાસે છે કે આપણે બહારના તેમજ અંદરના આવા ઉપદ્રવોની સામે લડવા અશક્ત છીયે.

આપણે અશક્ત છીયે એવો આપણને આભાસ આવે છે એમ મેં લખ્યું. હકીકતમાં સરકારે આપણને અશકત રાખવા અને વધારે અશકત બનાવવા ઇરાદાપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો છે. તોપણ આપણે સ્વરક્ષણ કરવા કેવળ અશક્ત નથી બની ગયા. બહારના ઉપદ્રવોથી બચાવ કરવાનો વિષય અત્યારે હું અહીં નહિ તપાસું. તે વિષે થોડું હું પૂર્વે લખી ચુકયો છું. વળી પ્રસંગોપાત તે વિષયને લંબાવીશ. આજે તો મેં ઉપર જણાવ્યા તે ઉપદ્રવોનો જ વિચાર કરીયે.

લૂંટચોરીના કારણ

રોગનું કારણ જાણે જ તેનો ઇલાજ હાથ આવે છે. ઉપદ્રવોનાં કારણો તપાસીયે. જોટાણામાં મકરાણી અને બલૂચીનો ઉપદ્રવ સાંભળ્યો છે. ખેડામાં ધારાળાનો. જોટાણામાં કારણ એ અપાયું છે કે મકરાણી, બલૂચી વગેરેએ સરકારનો ડર મુકયો છે અને તેઓને હવે કોઈ દંડનાર નથી એમ માની તેઓ પોતાનો લૂંટનો ધંધો કરે છે. ધારાળાઓ લૂંટ કરે છે તેમાં કારણ એ કહેવાય છે કે પાટીદારો પોતે પૈસા કમાવાના હેતુથી ધારાળાને ચડાવી લૂંટ કરાવે છે અને કોઇ એકબીજાની વચ્ચેની દુશ્મનાવટ સિદ્ધ કરવા ધારાળાની બૂરી ટેવોનો ઉપયોગ કરે છે.

લૂંટારાઓની સુધારણા

સહેલો અને સીધો ઉપાય તો એ છે કે મકરાણી, બલૂચી અને ધારાળાને આપણા ભાઇ જાણી આપણે તેઓને સારા થવા વીનવવું. તેઓ જો ભૂખને લીધે લૂંટ કરતા હોય તો તેઓની ભૂખ દૂર કરવી, તેઓને કેળવણી આપવી, તેઓની સારી ભાવનાઓ જાગૃત કરવી. આપણને સ્વરાજ્ય હોય તો આપણે શું કરીયે ? આપણું સ્વરાજ્ય વ્યવસ્થિત હોય તો અવશ્ય તેઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરીયે.

આ સુધારણાનું કામ સાધુઓનું છે. પૂર્વે પણ આવાઓને બોધ સાધુઓ જ આપતા. સ્વામિનારાયણે પોતે સામાન્ય વર્ણો પર સારી અસર પાડી તેઓની બૂરી આદતો છોડાવી હતી. બધા સંપ્રદાયના સાધુફકીરોનો ધર્મ છે કે તેઓએ

નિર્ભય બની આવી કોમોમાં પ્રવેશ કરવો ને પોતાના જાનને જોખમે પણ આ લોકોને તેમનાં અયોગ્ય ધંધામાંથી રોકવા પ્રયત્ન કરવો. સાધુઓ જો આ તેમનું આવશ્યક કાર્ય હાથ લે તો થોડી જ મુદતમાં મેં વર્ણવી છે એવી કોમો પર અસર કરે.

જો પાટીદારો ઉપર મુકાયો છે એ આરોપ ખરો હોય તો તેઓએ અરસપરસનો દ્વેષ છોડવો જોઇયે, તેમજ અયોગ્ય રીતે, ચોરીનો માલ ખરીદીને પૈસો એકઠો કરવાની આદતને પાપ માનવું જોઇયે. પાટીદારો બહાદુર ને જ્ઞાની કોમ ગણાય. પાટીદાર કોમે ખેડાની લડત વેળા શૌર્ય, ચાતુરી, એકતા, સમજ વગેરે ગુણોનું દર્શન આખા હિન્દને કરાવ્યું હતું. એ કોમને માંહેમાંહે દ્વેષ અને અયોગ્ય રીતે કમાણીની ટેવ ન જ શોભે.

ધારાળાઓમાં કેટલાક જ્ઞાની ને વિવેકી આગેવાનો છે. તેમણે ધારાળાની સ્થિતિ સુધારવા સતત પ્રયત્ન કરવા જોઇયે.

ચોરલૂંટારા સામે લડવું

ઉપરના બધા પ્રયત્નો એકબીજાના મદદગાર છે. પણ માનીયે કે એ બધા પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય, તો હું જરૂર સલાહ આપું કે આપણે એવા લૂંટારા ચોર ઇત્યાદિની સામે થવાની શક્તિ મેળવવી. એ શક્તિ હથિયારો જતાં છતાં હોઇ શકે. દરેક ગામના થોડા પુરુષોમાં પોતાની જાતને જોખમમાં મુકવાની શક્તિ આવે તો તેઓએ રક્ષક બની જવું જોઇયે ને ગામની ચોકી કરવી જોઇયે. જ્યારે કોઇ પણ ગામ લૂંટવાને ચોર વગેરે આવે ત્યારે સૌ માણસો જાગૃત રહે, ડરે નહિ ને લડવા તૈયાર થઇ જાય તો લૂંટારા જરૂર ભાગે. લૂંટારાઓ પાસે બંદુકો વગેરે હોય છે એવું મેં સાંભળ્યુ છે. તેથી શું ? બંદુકદાર સામે પણ બહાદુર માણસ તો જરૂર લડી શકે છે. બંદુકવાળાને મ્હાત કરનારા પણ ઘણાને મેં સાંભળ્યા છે. એ કંઇ અસ્વાભાવિક બીના નથી. બંદુક ફોડનાર પણ હમેશાં કંઇ પોતાનું હથિયાર સાથે નથી રાખતો. છતાં કોઇ વેળા તેનો ભેટો બંદુકવાળાની સાથે પણ થઇ જાય છે. ત્યારે તે પાછો ન હઠતાં ઝૂઝે છે. શૌર્યનું માપ હમેશાં મરવાની શક્તિમાં જ રહેલું છે, એટલે શૌર્ય શરીરે નબળામાંયે એ હોઇ શકે. પોતાની જાતને બચાવવા જેટલું શૌર્ય દરેકમાં હોવું જોઇયે ને દરેકે એટલી કેળવણી લઇ જ લેવી જોઇયે. એ કેળવણી અટાપટાથી નથી આવતી પણ મનને મક્કમ કરવાથી આવે છે, મોતનો ડર મુકવાથી આવે છે. લાઠી વગેરેના પ્રયોગો એવી શક્તિ કેળવવામાં અવશ્ય સહાયક હોય છે, અને જેમનામાં અહિંસા ધર્મ નથી વ્યાપ્યો, જેઓ મરણીઆ નથી થયા અને જેઓ મારીને પણ પોતાનો

બચાવ કરવા ઉત્સુક છે તેવાઓએ અવશ્ય અટાપટાની તાલીમ લઇને પણ સ્વરક્ષા કરવાનું બળ પ્રાપ્ત કરી લેવું જોઇયે.

લોકરક્ષાની જવાબદારી

દુઃખની વાત તો એ છે કે આપણે પોતાનો કે પડોશીનો બચાવ કરવા અશક્ત છીયે એમ જ માની લીધું છે. આપણે શરીરે બળીઆ છતાં જો એક જ ચોર આવ્યો છે તો તેને લૂંટવા દીધો છે ને આપણે સૂતા રહ્યા છીયે. આપણે પડોશી-ધર્મને પીછાન્યો નથી; પાળ્યો તો ક્યાંથી જ હોય ? આ દશામાંથી આપણે તુરત નીકળી જ જવું જોઇયે. દરેક ગામમાં બહાદુરમાં બહાદુર માણસોએ સ્વયંસેવક બની લોકરક્ષા કરવાની જવાબદારી માથે લઇ લેવી જોઇયે. ચોર ઇત્યાદિ વર્ગ જ્યારે સમજશે કે ગામડીઆઓ પોતાની રક્ષા કરી લેવાના છે ત્યારે તેઓ ચોરી કરતાં ડરશે. ઉત્તમ રીત તો મેં પ્રથમ બતાવી એ જ છે. ચોરોને પણ શાહુકાર બનાવતાં આપણે શીખવવું. કનિષ્ઠ રસ્તો ચોરોને દંડ દેવાનો છે. ચોરોથી ડરીને સંતાઇ જવું એ બચાવનો રસ્તો નથી, એ તો ચોખ્ખી નામર્દાઇ છે. આજની સ્થિતિને પહોંચી વળવા વ્યવહારમાં બધા રસ્તા સાથે લેવાવા જોઇયે.

પરદેશોમાં પ્રચાર

બ્રિટિશ સમિતિ અને 'ઇંડિયા'

વિલાયતમાં હિન્દના હિતની ચળવળ કરવા બ્રિટિશ મહાસભા સમિતિ જેવી સંસ્થા અગર 'ઇંડિયા' જેવું છાપું નભાવવાની વિરુદ્ધ નાગપુરની મહાસભાએ કરેલો ઠરાવ કેટલાકને અજુગતો લાગ્યો છે. એમ પણ કહેવાયું છે કે મહાસભાએ નવું બંધારણ ઘડવા નીમેલી સમિતિએ બ્રિટિશ સમિતિ કે 'ઇંડિયા' છાપું બંધ કરવાની સલાહ આપવાનું નહોતું સૂચવેલું. આ સાચું છે, પણ એ સમિતિ અમૃતસરની મહાસભા વખતે નીમાઇ હતી અને એણે કલકત્તાની ખાસ બેઠકમાં મહાસભાએ અસહકારનો ઠરાવ પસાર કર્યો ત્યારઅગાઉ પોતાનો રિપોર્ટ તૈયાર કરેલો એ ભૂલવું ન જોઇયે. ત્યારપછી જે જે બનાવો બન્યા છે તે જોતાં વિલાયતમાં હિન્દના હિતની ચળવળ ચલાવવા ઉપર પ્રજાકીય પૈસાનું પાણી કરવાની ઉપયોગિતા વિષેના હિન્દી પ્રજાના વિચાર સાફ પલટાઇ ગયા છે. નાગપુરની મહાસભામાં એવી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવી કે નહિ એ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને સિદ્ધાંતની વાત લાગી. તેમને લાગ્યું કે પ્રજાકીય અસહકારનો નિશ્ચય કરનારી મહાસભા પોતાના કામમાં મદદ આપવાને સારૂ વિલાયતની સમિતિને નભાવી શકે નહિ.

સ્વાશ્રય અને પ્રચારકાર્ય

મહાસભા પોતાને હાથે પાછા હઠવાનો પૂલ ભાંગી ચુકી છે. એણે સ્વાશ્રયી બનવાનો નિર્ણય કરી નાંખ્યો છે. તેથી વિલાયતની કમિટી કેટલી કાર્યદક્ષ હતી એ સવાલનો વિચાર કરવાપણું નથી રહેતું. આ બદલાયેલી સ્થિતિમાં એક પરદેશીઓની બનેલી સમિતિને નભાવી તે મારફત પરદેશોમાં હિન્દુસ્તાનને માટે સહાનુભૂતિ મેળવવાનું પ્રચારકાય કરાવવામાં મહાસભાની પ્રતિષ્ઠા નથી. જો પ્રજામાં પાણી હશે અને તે પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરી બતાવશે તો એની સામે પરદેશોમાં ગમે તેટલી ગેરસમજો ફેલાવવામાં આવશે તોપણ હિન્દુસ્તાનનું કશું નુકસાન થનાર નથી.

તમે પોકાર કરીને કહો કે ચૂપ રહો, પણ જો શરીરને જરૂરી ખોરાક નહિ મળે તે મરવાનું જ. તેમ આપણે આપણા કાર્યની જાહેરાતો કરીયે કે ન કરીયે તોપણ જે ક્ષણે આપણે સરકારને નમાવવાનું છોડી દેશું તે ક્ષણે એ સરકાર મરવાની જ. હું પોતે તો પરદેશોમાં પ્રચાર કરવામાં પૈસા ખરચવા મહાસમિતિને આપવામાં આવેલી છૂટની પણ સામે થાઉં. એવા ૪૫ હજાર રૂપીયા પરદેશોમાં હિન્દુસ્તાન સામેના અન્યાયોની જાહેરાતો કરવામાં ખરચવા કરતાં તેમાંથી રેંટીયા કે પ્રાથમિક શાળાઓ ચાલુ કરાવવાં હું વધુ ઉપયોગી ગણું. દરેક સત્કાર્ય એના મૌનથી જ વધુ બોલે છે.

'ઇંડિયા' કેમ બંધ કર્યું ?

'ઇંડિયા' પત્ર બંધ કરવાની બાબતમાં હું એમ કહું કે એના વગર જ આપણે સુખી છીયે. એને લીધે આપણામાં ખોટી આશાઓ ઉભી થતી. આપણા જ એકલાનાં માન અને ઇજ્જતની કસોટીનો આ પ્રસંગ છે અને બ્રિટિશ પ્રજાનાં માનઇજ્જતનો નથી એવું થોડું જ છે ? જો બ્રિટિશ પ્રજા સ્વાર્થી અને લબાડ છાપાંઓની વાતોમાં જ પોતાનો વિશ્વાસ મુકવાનું પસંદ કરશે તો ભલે કરે. આપણે ક્યાં આડો હાથ દેવા જઇશું ? આપણે મહાસભા તરફથી પંજાબ રિપોર્ટ પ્રગટ ન કર્યો શું ? કોણે એને માન્યો ? મિ. મૉન્ટેગ્યુ એને માનવા તૈયાર નથી. બ્રિટિશ પ્રજા એની હામાં હા ભણે છે. જૂઠની જાહેરાત કરવામાં બ્રિટિશ છાપાંવાળાઓ એક અમેરિકનોને જ હાર જાય તેમ છે. એમની બરોબરીમાં આપણે ક્યાં ઉતરવા જઇયે અને છક્કડ ખાઇયે ? એવી અભિલાષા તરફ પણ આપણામાં અણગમો પેદા થવો જોઇયે.

---

૧ વડતાલની યાત્રા

સ્વામિનારાયણ અને ગાંધીજી

સ્વામિનારાયણના આ પવિત્ર ધામની યાત્રા કરવાનું ગાંધીજીએ ઠરાવ્યું છે એમ જ્યારે મેં સાંભળ્યું ત્યારે એમની સાથે જવાનું મેં માગી લીધું. સ્વામિનારાયણે પોતાનાં પવિત્ર પગલાંથી અંકિત કરી આ સ્થાનને તીર્થક્ષેત્ર બનાવ્યાને સો વર્ષ થયાં છે. ધારાળાઓમાંની લૂંટફાટની વૃત્તિ લૂંટી લેવી એ જ તેમણે પણ તે દિવસોમાં કામ ઉપાડયું હતું. કોળીઓના સરદાર જોબન પગી અને તખા પગીને સાધુજીવન અર્પી તેમના ગામમાં પવિત્ર ધામ બનાવનાર સ્વામિનારાયણના જેવું જ કામ કરવા ગાંધીજીએ સો વર્ષે પાછી એ ગામની મુલાકાત લેવા ધારી હતી એમ મને લાગ્યું.

નડિયાદથી વડતાલ અમે મોટરમાં ગયા ત્યારે મારી આંખ આગળ જે દૃશ્ય હું જોતો હતો તેને હું સ્વામિનારાયણના જીવનચરિત્રમાં અપાયલા વર્ણન જોડે મનમાં સરખાવી રહ્યો હતો, તે દિવસે મોટર કે આગગાડી ન હતાં. બળદના ગાડામાં કે ઘોડા ઉપર સ્વામિનારાયણ પોતાના સાધુ સહિત આવતા. દર્શનઘેલા—પ્રેમઘેલા લોકો અડધો ગાઉ સુધી સામા આવી આવવાની રાહ જોતા બેસી રહેતા; અને આવતાંની સાથે સામા દોડતા. દરેકને પોતાને ગામ લઈ જવાની ખેંચ. મહાપુરુષ રસ્તામાં મળે ત્યારે હાથમાંની લાકડી ફેંકી દેવી જોઇયે, છત્રી બંધ કરી દેવી જોઈયે એ જૂનો શિષ્ટાચાર પળાતો મેં જોયો. મોટરને લીધે સામા દોડી આવવાને બદલે લોકોને પાછળ દોડવું પડતું એ ચિત્ર ઉલટું કંઇક દિલગીરી ઉપજાવનારૂં લાગ્યું.

નડિયાદમાં ગાંધીજી ત્રણ ઠેકાણે થોડું થોડું બોલ્યા. પહેલાં રાષ્ટ્રીય શાળાના વિદ્યાર્થીઓ આગળ. એ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શાળામાં રેંટીયો દાખલ કરવા મુખ્ય અધ્યાપકને વિનંતિ કરી ચુકયા હતા અને એક રેંટીયો સભામાં ગાંધીજી આગળ મુકયો પણ હતો. ગાંધીજીએ વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું:—

સ્વરાજ એટલે સ્વધર્મ

“અત્યારે તમારો, મારો, જે પોતાને હિન્દુસ્તાની કહેવડાવે છે તે દરેકનો એક જ ધર્મ છે. તે એ કે એક વર્ષમાં સ્વરાજ મેળવવું છે તેને માટે યોગ્ય ઉપાયો લેવા જ છે, જરૂરી ભોગ આપવો જ છે. ‘સ્વરાજ’ એ કાંઈ રાજપ્રકરણી વિષય છે એમ તમે ન માની બેસો એમ ઇચ્છું છું. દરેક બાળકે ‘સ્વરાજ્ય’ એ શું છે તે સમજવું જોઇયે; એ સ્વધર્મ છે એમ માનવું જોઇયે. સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવાની દરેક બાળકમાં શક્તિ હોવી જોઇયે. એને મારીને કે ધમકાવીને એની પાસે કોઇ કાંઈ ન કરાવી શકે એટલી તેનામાં સત્તા હોવી જોઈયે. ખોટું માને તેને ખોટું કહે, સાચાને સાચું કહે એટલી હિંમત દરેક બાળકમાં હોવી જોઇયે. દરેક માબાપે બાળકને સાચા ખોટા વચ્ચેનો ભેદ શીખવ્યો હોવો જોઇયે. એ જ સ્વરાજ્યનો અર્થ છે. સ્વરાજ્ય એટલે જે મનમાં હોય તે બોલવાનો અને કરવાનો તથા જે વસ્તુ પાપરૂપ મનાય તે ન કરવાનો અધિકાર.

હાથપગની કેળવણી

"જ્યાં સુધી આપણે કોઈ પ્રકારની સ્વતંત્રતા નથી ભોગવતા, જ્યાં સુધી આપણી ખાવાપીવાની વસ્તુઓ ઉપર, આપણા વિચારો ઉપર પારકો અંકુશ છે, ત્યાં સુધી આપણાથી સ્વરાજ્ય કેમ ભોગવાય? વસ્ત્ર માટે આપણે પરાધીન છીયે. તેને લીધે આપણે અન્નની બાબતમાં પરાધીન થઈયે છીયે. હમણાં જ ભાઇ અમૃતલાલ ઠક્કર ઓરિસ્સામાં કામ કરી આવ્યા છે. ગુજરાતે ત્યાંના દુકાળના સંકટને નિવારવામાં કેટલોક હિસ્સો આપ્યો છે તેથી એ વાત કહું છું. એ દુકાળનું કારણ ભલે અતિવૃષ્ટિ કે અનાવૃષ્ટિ હોય, પણ ઓરિસ્સાના લોકો પાસે પૈસા નથી તેથી એ અનાજ લઇ શકતા ન હતા. એમની પાસે ધંધો ન હોવાથી એ લોકો કંગાલ છે. તેથી હું તો કહી રહ્યો છું કે જો બચ્ચાં પાસે પણ સ્વદેશની સેવા ઇચ્છતા હો તો જેમ એને ઇશ્વરનું નામ લેતાં અને લખતાં વાંચતાં શીખવવું જોઇયે તેમ એના હાથપગ પણ કેળવવા જોઇયે. એમાં જ હાર્દિક, માનસિક અને શારીરિક ત્રણે શિક્ષણ છે. રેંટીયામાં આજે હાથને મોટામાં મોટી કેળવણી છે; વળી એથી આપણે સ્વરાજ્ય મેળવી શકીયે છીયે, કારણકે એથી આપણે ૬૦ કરોડ રૂપીયા બચાવતાં શીખીયે છીયે.

કાંતવાનો ધર્મ

"હું ઇચ્છું છું કે તમે બધાં બાળકો એમ માનતા થઈ જાઓ કે જેમ સત્યાદિ વ્રત પાળવાં એ ધર્મ છે, તેમ હિન્દુસ્તાનને માટે બે ચાર કે છ કલાક રેંટીયો ચલાવવો એ પણ ધર્મ છે. એક વર્ષ માટે છ કલાક રેંટીયો દરેક બાળક ચલાવે એમ હું ઈચ્છું છું. એ વસ્તુ ઇશ્વર આપણે માટે સહેલી અને હલકી બનાવે એમ હું પ્રાર્થના કરૂં છું, કારણકે એથી આપણે ધાર્મિક અને આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવીશું."

અસહકારથી ફાયદા

ત્યાંથી ગાંધીજી શિક્ષકોની સભામાં ગયા. નડિયાદની મ્યુનિસિપાલિટીએ સરકારી ગ્રાન્ટ છોડી દીધેલી હોવાથી, શાળામાં કામ કરતા શિક્ષકોએ સરકારી નોકર મટી મ્યુનિસિપાલિટીના નોકરો થવું કે નહિ તેનો નિશ્ચય કરવાનો હતો. ગાંધીજીએ એમને સરકારના પેન્શન ઉપર જેટલો વિશ્વાસ છે તેટલો શહેરીઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખવા સમજાવ્યા. જો તેઓ સાચે ભાવે શહેરીઓની સેવા કરશે તો શહેરીઓ તેમને ભૂલશે નહિ એવી શ્રદ્ધા રાખવા કહ્યું. અસહકારની બાબતમાં ગ્રાન્ટ છોડીને શહેરીઓએ પોતાની પ્રથમ ફરજ બજાવી હતી; હવે શિક્ષકોની વારી હતી. સરકારની મદદ છોડવાથી કેટલા ફાયદા થયા તે વિષે બોલતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે "અત્યાર સુધી આપણને સરકારની ધાસ્તી રહેતી; આપણને એમ થતું કે સરકારની મદદ જશે તો આપણું કેમ ચાલશે? તેને લીધે આપણે બ્હી બ્હીને ચાલવું પડતું. એની બીકથી આપણે વાત પણ નહોતા કરી શકતા. આજે આપણે જોઈયે છીયે કે આપણે સરકારની મદદ વિના ચલાવી શકીયે છીયે, અને સરકાર આપણને કશું કરી શકતી નથી. આપણે જૂઠાણામાંથી છુટયા છીયે; આપણને જે લાગતું હોય તે બોલી શકીયે છીયે. આપણે સરકારને કહી દઇયે કે નિશાળ અમારી છે; પછી એ પોતાની અસર કેવી રીતે પહોંચાડે? શું એ બધાને દંડી શકે કે કેદ કરી શકે? પણ આ તો પહેલી અસર છે. એની સુવર્ણ અસર તો હજુ હવે જોવાની છે. તે અસર પહોંચાડવા શિક્ષકોની મદદની જરૂર છે. સ્વરાજની લડતમાં તમારો ભાગ અને ભોગ આપવા તૈયાર થાઓ. સ્વરાજ્ય મળશે ત્યારે

તમારૂં પેન્શન પણ ચાલતું થશે. આપણે પોતાના હક્કોને માટે લડીયે છીયે, એમ જ્ઞાનપૂર્વક–હિમ્મતપૂર્વક બધા માને અને કરે એમાં જ આ લડતનું રહસ્ય રહેલું છે. તમે સર્વે સ્વરાજના શિક્ષક બનશો અને મ્યુનિસિપાલિટીને મદદ કરશો એમ ઇચ્છું છું."

વેપારીની ફરજ

ત્યારપછી એ જ ઠેકાણે વેપારીઓની સભા થઇ. તેમને ઉદ્દેશીને ગાંધીજી બોલ્યા: "નડિયાદે અત્યાર સુધી ઘણું કરી બતાવ્યું એ જ પ્રમાણે આગળ કર્યાં કરે અને વધે એમ ઇચ્છું છું. જો વેપારી તૈયાર થાય તો વકીલનું પણ કામ નથી. આપણે વેપારી દ્વારા પંજાબનો અને ખિલાફતનો ઇન્સાફ લઇ શકીયે છીયે. સાત કરોડ મુસલમાન અને ત્રેવીસ કરોડ હિન્દુઓને જો સ્વદેશીની ભાવના થઈ જાય તો આજે આપણે સ્વરાજ લઇ શકીયે. તેમાં પહેલું કાપડ કાઢવાનું છે. એ કાઢવાની શક્તિ આપણામાં આવે તો બીજી બધી ચીજો કાઢવાની શક્તિ પણ આપણે મેળવી શકીયે. એ શક્તિ ખોવામાં હિન્દુમુસલમાન બન્ને વેપારીઓ સરખા ગુન્હેગાર છે. એમને લોભ નથી છૂટતો. એ પોતાનો લોભ દૂર કરે તો આજે તમે સ્વરાજ્ય અને ઇન્સાફ મેળવી શકો. તમે જેટલું પરદેશી કાપડ હોય તે કાઢી નાંખો, બાળી નાંખો તોયે મને દયા નહિ આવે. એને જોઇયે તો પરદેશ મોકલીને વેચી નાંખો પણ તમારા દેશમાં ન વેચો, અને દેશી કાપડ ઉત્પન્ન કરતા થઈ જાઓ. નડિયાદે અમદાવાદ ઉપર આધાર રાખવો એ પણ મને વસમું લાગે. એને સ્વદેશી કહેવું મુશ્કેલ છે. જ્યાં સુધી નાનામોટા બધા જ સૂતર કાંતતા નથી ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય દૂર છે. જો આપણે બધા કાંતીયે તો સૂતર આપણને મફત મળે. પછી જેમ ઘઉં દરેક જણ પોતાને માટે દળાવી શકે છે તેમ સૂતર વણાવી શકાય. આ રીતે મીલના કાપડની ઘટ પૂરી પડે. જો તમે પરદેશી માલ લેતા અને વેચતા બંધ થાઓ, તો તમે સ્વરાજ્ય મેળવી શકો.

બીજું તમે પૈસા આપી શકો. સ્વરાજ્ય માટે તમે ધન ખર્ચી તમારામાં કથીર નથી પણ સોનું છે એમ બતાવો. તમારા પૈસા તમને જ પાછા મળવાના છે. એ પૈસા તમારા ગામમાં જ વપરાશે. એમાંથી તમને આઠ આના કે બાર આના વ્યાજ નહિ મળે, પણ શિક્ષણ મળશે, સ્વતંત્રતા મળશે. તમારૂં કાપડ તમે તૈયાર કરતા થશો. હું આગ્રહપૂર્વક તમને કહું છું કે આ બન્ને કામો કરી તમે નડિયાદને શોભાવજો. નડિયાદને શોભાવવામાં તમે આખા ગુજરાતને, હિન્દુસ્તાનને શોભાવશો."

વડતાલમાં ગાંધીજી

નડિયાદથી અમે બપોરે અઢી વાગે ઉત્તરસંડા ગયા. જતાં મોડું થયું હોવાથી લોકો ભૂખ્યા અને તરસ્યા બેસી બેસી છેવટે કંટાળી વિખરાવા લાગ્યા હતા. તેટલામાં અમે પહોંચ્યા એટલે પાછા ભેગા થઇ ગયા. ઉત્તરસંડામાં અસહકારી શાળા ચાલુ થઇ ગઈ છે, પણ તેના કાર્યવાહકને એક પૈની પણ મદદ મળી નથી. તેથી લોકોને પરસ્પર કુસંપ છોડવા કહી શાળા માટે પૈસા આપવાનો ઉપદેશ કર્યો. કાંતવાનું પણ કહ્યું જ. હિન્દુસ્તાનમાં ઘણાં બાળકોને દસ કલાક મજૂરી કરવી પડે છે, તેથી છ કલાકનો રેંટીયો એ સખત મજૂરી ન કહેવાય. રેંટીયામાં એક પંથને ત્રણ કાજ થાય છે. એથી સર્વેને કેળવણી આપી શકાશે. બાળકો પાસે સૂતર પણ કંતાવાય અને ભણાવાય પણ ખરૂં, અને એ દ્વારા સ્વરાજ મળે એ ત્રીજું.

ઉત્તરસંડાથી ઉપડયા. રસ્તામાં બોરીઆવી આવ્યું. ત્યાં રોકાવાનો વિચાર ન હતો. પણ લોકો—સ્ત્રીઓ અને પુરુષો—ટાળાંબંધ રસ્તામાં રાહ જોતાં ઉભાં જ હતાં; એટલે ત્યાં પણ થોડું રોકાવું પડયું. ત્યાં કહેલી વાત વડતાલમાં વિસ્તારથી કહી હતી, એટલે તેનો સાર અહીં નથી આપતો.

વડતાલમાં ગોમતીજીના કિનારા પરના વિશાળ ચોગાનમાં લગભગ ૧૫૦૦૦ માણસોની મેદની ભરાઇ હતી. તેમાં ૩૦૦૦થી વધુ તો સ્ત્રીઓ જ હશે. દસ દસ ગાઉથી ચાલીને લોકોનાં ટાળેટાળાં આવ્યાં હતાં. સ્વયંસેવકોએ વ્યવસ્થા રાખવા ખૂબ મહેનત લીધી હતી, પણ દર્શનઘેલા લોકોને વ્યવસ્થિત રાખવા એ સહેલું ન હતું. તેમાં વળી વરસાદના છાંટા આવી શાન્તિનો ભંગ કરતા હતા. ગોમતીજીનું મેદાન સ્વામિનારાયણનું પ્રિય સભાસ્થાન હતું. એના ઉપર એમણે કેટલીયે સભા ભરેલી, ત્યાં બેસી તળાવ ગળાવેલું, લોકોને ભેટેલા. એમણે જ્યાં જ્યાં સભા કરેલી ત્યાં ત્યાં ઓટા બાંધી સ્મારક કર્યાં છે. એવી જ રીતે આસોપાલવ અને આંબાનાં બે ઝાડો વચ્ચે બાંકડો મુકી તે ઉપર ગાંધીજીને માટે ખુરશી મુકી હતી. એમના વ્યાખ્યાનનો હેવાલ હું જુદો આપું છું.* એ વ્યાખ્યાનને ભાષણ ન કહી શકાય, એ ધર્મપ્રવચન જ હતું.

એ સાંભળતાં વચ્ચે વરસાદના છાંટાથી જે અવ્યવસ્થા થઇ તેથી એક પદાર્થપાઠ આપવાને ગાંધીજીને ઠીક પ્રસંગ મળી આવ્યો.

ત્યાંથી સાંજે મંદિરમાં દર્શન કરવા ગયા. સાધુઓએ એમને સર્વે મંદિરોમાં ફેરવ્યા; અક્ષરભુવન (સ્વામિનારાયણની પ્રસાદીની વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન)માં છેક નજીક જઇ એમણે જોયું. ત્યાંથી સાધુઓની ખાસ સભા થઈ. સાધુઓએ પણ એમની પાસે બે શબ્દ સાંભળવા ઇચ્છયું. તેમણે કહ્યું:

સાધુ, સાધુ કેમ બને?

"હું હમેશાં સાધુઓને મળવા ઈચ્છા કરતો રહું છું. હરિદ્વારના કુંભમેળામાં હું ગયો ત્યારે મનને ઠારે એવા સાધુને ખોળવા મેં એકેએક સાધુના અખાડામાં ભળવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જેટલા કાંઇ પણ જાણીતા સાધુ હતા તેમને મળ્યો. પણ મારે કહેવું જોઇયે કે હું નિરાશ થયો. મારી ખાત્રી છે કે સાધુ એ હિન્દુસ્તાનનું ભૂષણ છે, અને એના વડે જ હિન્દુસ્તાન ટકી રહેશે; પણ એ સાધુતા આજ હું ઘણી ઓછી રહેલી જોઉં છું. હરિદ્વારમાં છેલ્લે દહાડે મેં આખી રાત વિચાર્યું કે હિન્દુસ્તાનના સાધુ સાધુ બને એટલા માટે હું મારા તરફથી શું કરી શકું? છેવટે મેં એક કપરૂં વ્રત લીધું. એ વ્રત કયું તે હું નથી કહેતો; પણ એ કઠણ છે એમ ઘણા માને છે. ઈશ્વરકૃપાથી એ વ્રત હું હજુ સાચવી શક્યો છું.

હું સંન્યાસી કેમ ન થાઉં?

"મને કેટલાક મિત્રોએ સૂચવ્યું છે કે મારે સંન્યાસી થવું જોઇયે. પણ હું સંન્યાસી નથી થયો. તે દિવસે પણ મારા અંતરાત્માએ એ કબૂલ ન કર્યું; આજે પણ નથી કરતું.

---

* 'વડતાલનું વ્યાખ્યાન'—પૃ. ૮૨૪

તેનું કારણ કાંઇ મારે ભોગ ભોગવવા છે એવું તો નહિ જ માનો. એનો ત્યાગ કરવા હું યથાશક્તિ પ્રયત્ન કર્યાં કરૂં છું. પણ એ પ્રયત્નમાં જ હું જોઉં છું કે હું ભગવાં પહેરવાને લાયક નથી. હું કાયા, વાચા અને મન ત્રણેથી સત્ય, અહિંસા કે બ્રહ્મચર્ય પાળું છું એમ મારાથી ન કહી શકાય. મને કરીને મને રાગદ્વેષ આવે, વાસનાઓ ઉઠે, તેને હું વિચાર કરીને રોકવા પ્રયત્ન કરૂં છું, અને શરીરે દાબી દઉં છું. જો સંપૂર્ણ રીતે હું પાળી શકતો હોઉં, તો તો આજ હું સર્વ વિભૂતિનો સ્વામી હોઉં; હું નમ્ર છતાં જગત મારે ચરણે હોય; કોઇ મને હસી કાઢવા કે મારો તિરસ્કાર કરવા ઇચ્છે જ નહિ.

સાધુનો વેષ શોભાવો

"પણ હું તમને તમારો વેષ ઉતરાવવા નથી આવ્યો. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં મેં જે સરળતા અનુભવી છે, જે પ્રેમથી તમે મને બોલાવ્યો છે, તેના બદલામાં મારા મનમાં જે છે તે કહી ન દઉં તો મેં મારી ફરજ બજાવી ન કહેવાય. માટે હું તો તમને કહું છું કે જે સાધુનો વેષ તમે બહાર રાખ્યો છે તેને તમે સાધુતાના ગુણોથી શોભાવો; અને તેથી તમે ઉજ્જવળ બનો તથા તમારા સંપ્રદાયને ઉજ્જવળ કરો."

કિશોરલાલ ઘ. મશરૂવાળા

તા. ૨૭-૧-૧૯૨૧

અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ

અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ

મહાસભાના ઠરાવમાં અસહકારને આત્મશુદ્ધિ અને યજ્ઞની રીત માન્યાં છે. જો અસહકારનો એ અર્થ ન હોય તો અસહકાર એ પાપ જ ગણાય. પુણ્યપાપ વચ્ચે મેળ ન હોય, અંધારા અજવાળાને મેળ ન હોય, તે જ રીતે પ્રજાના હિતની વિરોધી સરકાર સાથે પ્રજાને પણ મેળ ન હોય; અસહકારથી આપણે સિદ્ધ કરીયે છીયે કે દુષ્ટમાં દુષ્ટ રાજ્યનીતિ પણ જો પ્રજા તેને સહન ન કરે, તેમાં પોતાનો હિસ્સો ન આપે, તો ટકી ન શકે.

સરકાર અને આપણી નબળાઇ

આપણે લલચાઇયે છીયે તેથી પરદેશી કાપડ હિન્દુસ્તાનમાં ખપી શકે છે; આપણે લોભાઇયે છીયે તેથી ખિતાબની લાંચથી સરકાર પોતાનો કાબુ જમાવે છે; આપણે તેની ડિગ્રીઓના મોહમાં પડીયે છીયે તેથી સરકાર આપણી કેળવણીનો કબજો કરી આપણને સૂચવે છે કે આપણામાં કેળવણી પૂરતીયે સ્વતંત્રતા લેવાની શક્તિ નથી; આપણે અત્યાચારી અમલદારોના હુકમોને તાબે રહીયે છીયે તેથી પંજાબમાં હજુ તેવા અમલદારો સત્તા ચલાવી રહ્યા છે; આપણે દારૂ પીયે છીયે તેથી જ સરકાર કરોડોની ઉપજ દારૂમાંથી કરી શકે છે; આપણે લડીયે છીયે તેથી જ સરકારની અદાલતો ચાલે છે. એટલે કે સરકારનાં પાપોમાં આપણો હિસ્સો કંઇ ઓછો નથી.

જે વેળા લોકમત શુદ્ધ થશે અને પ્રજા પાપમુક્ત થવા નિશ્ચય કરી લેશે તે જ દહાડે સરકારના માથાનો તાજ ઉતરી પડશે. તેને આપણે જ ટકાવી રહ્યા છીયે. કંઇ એક લાખ અંગ્રેજ પોતાના બળે ત્રીસ કોટિ ઉપર રાજ્ય નથી કરતા. એક લાખને આપણે અનેક લાખો જાણ્યે અજાણ્યે પૂરેપૂરી મદદ કરી રહ્યા છીયે ને બીજા કરોડો આપણે તે સ્થિતિને સાંખી રહ્યા છીયે. સરકાર એટલે જેઓ રાજ્યતંત્ર ચલાવી રહ્યા છે અને જેમાં આપણે મદદ કરી રહ્યા છીયે તે આપણે જ્યારે આપણી મદદ ખેંચી લઇશું ત્યારે સરકારનો પત્તો સરખોયે નહિ લાગે.

પાપી આદતોનો ત્યાગ

સરકારને આપણે પાપી માની છે, રાક્ષસી માની છે. આપણે પાપમુક્ત થઇયે તો સરકાર સૂકાં પાંદડાંની જેમ ખરી પડે, અગર તો પશ્ચાત્તાપ કરી પુણ્યવાન થાય.

ત્યારે આપણે કયાં પાપથી સરકારને નિભાવી રહ્યા છીયે? નિશાળોનું, અદાલતોનું, ખિતાબોનું, ધારાસભાઓનું તો આપણે જોયું. ખરૂં જોતાં એ ચીજો પોતે પાપ નથી, એ તો પાપની નિશાનીઓ છે. સરકાર પુણ્યવાન હોય તો આપણે તેને હાથે ભણીયે, ઇન્સાફ લઇયે, માન લઇયે. આ છોડતાં આપણી પાપી આદતો આપણને છોડવી જ પડે છે.

એટલે ખરી વાત પાપી આદતોને છોડવાની છે. પ્રજા દારૂ પીયે, જુગાર રમે, ચોરી કરે, વ્યભિચાર કરે, દ્વેષ કરે તો અસહકાર ન ચાલે. કેમકે એ બૂરી આદતોનો લાભ લઇને જ સરકાર રાજ્ય ભોગવે છે.

દારૂની આદત

દારૂની આદત કંઇ ઓછી ભયંકર નથી. એ આદત આપણે છોડીયે તો કરોડો રૂપીઆ પ્રજાના ઘરમાં રહી જાય ને ઘણા અત્યાચારો મટે. હું માનું છું કે અંગ્રેજી રાજ્યનીતિમાં જે ઘાતકીપણું છે તે જો તેઓ દારૂ ન પીતા હોય તો ન જ હોય. દારૂ પીધા વિના માણસ કેવળ ભાન ભૂલી શકતો જ નથી. ગમે તેટલો ઓછો દારૂ પીધો હોય છતાં તેની ખુમારી ચડયા વિના ન જ રહે; તેથી બુદ્ધિ થોડીઘણી ડોળી થાય જ; માણસોનો અંતરાત્મા તે વેળા અવશ્ય મંદ બને છે. એટલે આપણે જેઓ ત્યાગ મેળવવા નીકળ્યા છીયે તેઓએ પ્રજાને દારૂ પીવાની ટેવમાંથી છોડાવવી જોઇયે. દારૂ પીનારને સારૂ કંઇ ઠરાવ નથી હોઇ શકતો, કેમકે દારૂની લતવાળા ઘણા કંઇ જાહેર જીવનમાં ભાગ લેતા નથી. પણ તે બાબત ઉપર ધ્યાન દેવાની તો અવશ્ય જરૂર છે. ન્હાની ટેવ છોડાવવાને સારૂ ઘણે ઠેકાણે ભારે પ્રયત્નો થયા. જેટલે દરજ્જે તેમાં મારપીટનો અંશ ન હતો તેટલે દરજ્જે તે હીલચાલ સ્તુત્ય હતી. આપણે મારીને કોઇની પાસેથી

દારૂ છોડાવવા નથી ઇચ્છતા; પણ શરમાવીને, સમજાવીને આપણે છોડાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇયે. આપણામાંના કેટલાકે પોતપોતાનાં શહેરોમાંના દારૂપીઠાવાળા પાસે જઇ તેમને સમજાવવા જોઇયે, તેમને બીજો ધંધો કરવા વીનવવા જોઇયે અને દારૂ પીનારની નાતજાતો મારફતે મહેનત કરવી જોઇયે. આ કામ કઠિન છે; પણ પ્રજામત આગળ કંઇ જ કઠિન નથી. પ્રજામત જ્યારે દારૂને નહિ સાંખે ત્યારે દારૂ એક ક્ષણમાં બંધ થશે. અત્યારે તો આપણને આપણા પડોશીની ચિંતા નથી. એક પ્રજા થવું એટલે ત્રીસ કોટીએ એક કુટુંબ બનવું. એક હિન્દી પણ ભૂખે મરે તો આપણે બધા ભૂખે મરીએ છીયે એમ માનવું ને વર્તવું એમાં એક પ્રજા થવાપણું છે. એમ કરવાનો સારામાં સારો રસ્તો એ છે કે દરેકે પોતાનો નજીકનો પડોશ સંભાળી લેવો; એટલે કે તેઓની સેવા કરતા થઇ જવું. આ ધોરણે કામ લેતાં દારૂનાં પીઠાંમાત્રને આપણે ઘણી ટુંકી મુદતમાં નાબુદ કરી શકીયે છીયે. આખું હિન્દુસ્તાન દારૂ ક્યારે મુકશે એ વિચાર વાંચનારે કરવાનો નથી. તે તો પોતાના ગામને સંભાળી લે એટલે તેણે તેનો ધર્મ તે પરત્વે પૂરો બજાવ્યો. જેમ દારૂનું તેમજ તમાકુનું છે. તમાકુની અવગણના આપણે બહુ નથી કરતા, કેમકે તેનાં બૂરાં પરિણામ પ્રત્યક્ષ નથી. તે અફીણના જેવો નશો છે. દર્દને ભૂલાવે છે. પણ તે આદતમાં પૈસાનો ક્ષય એટલો બધો થાય છે કે તે આદત મુકાવી જ જોઇયે. તે આદત સ્વરાજ મળતાં લગી મુકાય તોપણ તેમાંથી ઘણો પૈસો બચી બીજા સારા ઉપયોગમાં જઇ શકે છે.

વ્યભિચારનું પાપ

વ્યભિચારનું તો શું કહું ? દારૂ બીડી વગેરેને હું વ્યભિચારને મુકાબલે પાપ જ ન સમજું. દારૂ પીનાર પોતે જ બગડે છે; વ્યભિચારી પોતાની સાથે ઘણાને વહોરે છે. વ્યભિચારમાંથી કેટલાં પાખંડો, કેટલાં જૂઠાણાં, કજીઆ, કેટલાં દરદો નીપજે છે તેનો આંકડો કોણ રાખી શકે ? પરસ્ત્રી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરવી એના જેવાં પાપ થોડાં જ હશે. છતાં આ પાપ કંઈ ઓછું વ્યાપક નથી. તેમાંથી બચવાનો અને બચાવવાનો ઉપાય પણ સહેલો નથી. એ પાપમાંથી પ્રજાને છોડવવા સાર્વત્રિક ઉપાયો હજુ હું તો શોધી શક્યો નથી. વેશ્યાઓને કોણ સમજાવે ? વેશ્યાગામીને કોણ વીનવે ? તેને સારૂ મંડળો કેમ સ્થપાય ? હું તો એટલી જ શ્રદ્ધા રાખીને બેઠો છું કે જેઓ રાષ્ટ્રીય ચળવળની અંદર ભાગ લઈ રહ્યા છે તેઓ તો દૃઢતાપૂર્વક એ પાપમાંથી મુક્ત થશે, અને જેમ જેમ લોકો જાગૃત થતા જશે તેમ તેમ બીજાઓ પણ વ્યભિચારથી મુક્ત થશે. આ વ્યભિચારથી પ્રજા ક્ષીણ થઇ છે, રંક બની છે, નામર્દ બની છે.

પશ્ચિમમાં મર્દાનગી નથી

પશ્ચિમની પ્રજા કંઇ ઓછો વ્યભિચાર નથી કરતી. છતાં તે કેમ નામર્દ નથી એમ પ્રશ્ન ઉઠશે. મેં અનેક વેળા બતાવ્યું છે કે મારવાની શક્તિમાં મર્દાનગી

નથી. પશ્ચિમની પ્રજાઓએ મારવાની શક્તિને કેળવી છે એ તેના દારૂના વ્યસન અને *વ્યભિચારને લીધે છે એમ મારી દૃઢ માન્યતા છે. એમાં બીજાં કારણો છે ખરાં,* પણ આ કારણો મુખ્યમાંનાં છે. પશ્ચિમની પ્રજાને મર્દ કહેવી એ અતિશયોક્તિ છે.

પશ્ચિમની પદ્ધતિનો ત્યાગ

હા, એ પ્રજાઓમાં મરવાની બીક આપણા કરતાં ઓછી છે એ ખરું; પણ તેમ તો આપણી લૂંટારુ કોમોમાં પણ છે. જેટલે અંશે લૂંટારુ કોમોને બહાદુર ગણીયે તેટલે અંશે પશ્ચિમની કોમોને આપણે ભલે બહાદુર ગણીયે. પશ્ચિમનો મુકાબલો જ અસ્થાને ગણાય. પશ્ચિમનું અનુકરણ કરીને હિન્દુસ્તાનમાં ધર્મરાજ્ય દાખલ નહિ થઇ શકે એમ તો સહુએ સમજવું જોઇયે. પશ્ચિમનો સંયમ આવશ્યકતા ઉપર—'પૉલીસી' ઉપર રચાયેલો છે. પૂર્વનો સંયમ ધ્યેય સમાન છે. સત્ય ફાયદાકારક છે માટે બોલવું એ ધર્મવચન નથી; સત્ય એ જ સાક્ષાત્ ઇશ્વિર છે એમ ધર્મોએ માન્યું છે. નમાજથી કસરત મળે છે; પણ કોઇ મુસલમાન નમાજને કસરતની ખાતર નથી પઢતો, ધર્મ માનીને જ પઢે છે. એટલે જો અસહકાર કરીને હિન્દુસ્તાનને આપણે મુક્ત કરવા ઇચ્છતા હોઇયે તો આપણે આત્મશુદ્ધિને સમજવી પડશે, પશ્ચિમનો મોહ છોડવો પડશે. પશ્ચિમની પદ્ધાતના ત્યાગથી જ આપણે સ્વરાજ મેળવશું; પશ્ચિમની પદ્ધતિના અનુકરણથી મેળવવું હું અસંભવિત માનું છું.

વડતાલનું વ્યાખ્યાન

ભાઇઓ અને બહેનો,

વડતાલનું પવિત્ર સ્થાન

મને તમે સૌ ભાઈઓ અને બહેનો માફ કરશો કે હું પોતે અશક્ત છું તેથી ઉભો રહીને બોલી નથી શકતો. હકીકત તો એવી છે કે જેમ મારું શરીર અશક્ત થયું છે તેમ મારો અવાજ પણ હું પહેલાંના જેટલો કાઢી નથી શકતો; પણ જેટલાને હું મારા ઉદ્‌ગારો પહોંચાડી શકું તેટલાને પહોંચાડવા ઇચ્છું છું, માટે સૌ શાન્ત રહેશો; કારણકે શાન્તિ જળવાશે તો મારે જે કહેવાનું છે તે ઘણાં ભાઇબહેનો સાંભળીને સમજી શકશે.

આ પવિત્ર સ્થાન પર આવતાં મને આનંદ થાય છે. ઇ. સ. ૧૯૧૫ની સાલથી આ પવિત્ર ધામની હું યાત્રા કરીશ એવું મારા મનમાં ઇચ્છતો હતો; અને આજે એ તક આપવા માટે હું ઇશ્વરનો અનુગ્રહ સમજું છું અને તમારો પણ પાડ માનું છું.

સાધુવર્ગ અને અસહકાર

આ સભામાં આટલા બધા સાધુ આવ્યા છે તેથી મને બહુ આનંદ થાય છે; કારણકે મારો સંદેશો સામાન્ય સ્ત્રીપુરુષો માટે જ નહિ, પણ સર્વેને માટે છે—સાધુને માટે વિશેષ

છે. જ્યારે સાધુવર્ગ અસહકાર શું છે, શું કામ હિન્દુસ્તાનની પ્રજા એ કરી રહી છે તે સમજશે, ત્યારે અસહકારના મંત્ર વિના સાધુ નહિ રહી શકાય, સાધુતા જાળવી નહિ શકાય એમ તેઓ જાણશે. અસહકાર એ કંઈ આપણા ધર્મમાં નવું તત્ત્વ નથી; પણ કેટલીક ઉપાધિને લઇને આપણે એને ભૂલી ગયા છીયે, અથવા તેનાં લક્ષણ વિસરી ગયા છીયે. તેથી એનો અમલ કરવામાં કેટલીક ઢીલ થાય છે, શંકાઓ ઉઠે છે અને તેથી સ્વરાજની સ્થાપનામાં કાળ જાય છે. પણ એ તત્ત્વ નવું નથી એમ હું જાણું છું, તેથી જ હું કહું છું કે જો પ્રજા બરાબર જવાબ આપે તો આપણે એક વર્ષમાં સ્વરાજ સ્થાપીયે. આ વાત કરવાને ચાર મહિના થઈ ગયા તોપણ હું એમ કહી રહ્યો છું, તેનું કારણ મારી પ્રજા ઉપરની અચલિત શ્રદ્ધા છે.

અસન્તસંગનું પાપ

જ્યારે કેટલાક કેવળ રાજ્યપ્રકરણમાં મળેલા ભાઇઓ શંકા લાવે છે અને કહે છે કે આ પ્રવૃત્તિ રાજકીય નથી, પણ કોણ જાણે કેવીયે હશે, અથવા ધાર્મિક છે, ત્યારે હું કબૂલ કરૂં છું કે હા, એ ધાર્મિક છે એમાં જરાયે શંકા નથી; એ મેં છૂપાવ્યું પણ નથી. જ્યાં સુધી સાધુઓ ધર્મના સિદ્ધાન્તો સમજતા નથી અને તેનો ઉપયોગ રાજકીય પ્રશ્નોના ઉકેલમાં કરતા નથી ત્યાં સુધી મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. જ્યાં સુધી સાધુ આમાં પોતાનો પૂરો ઉપયોગ ન આપે ત્યાં સુધી તેમનામાં સાધુતા નથી આવી શકતી.

સરકારના અત્યાચારમાં સામેલ ન થવું, તેમાં ભાગ ન લેવો, તેમાં સીધી કે આડકતરી મદદ ન આપવી, એ અસહકાર છે. બધાં શાસ્ત્રો કહે છે કે રાક્ષસી પ્રવૃત્તિથી અલગ રહેવું. જ્યાં સુધી રાક્ષસી પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય ત્યાં સુધી તે પ્રવૃત્તિ કરવાવાળાની મદદ લઈયે કે એને મદદ આપીયે ત્યાં સુધી એના પાપના આપણે ભાગીદાર થઇયે છીયે. તુલસીદાસે કહ્યું છે કે અસંતોનો સંગ કરવામાં પાપ છે. ગીતાજી પણ કહે છે કે આપણે જો રાક્ષસી પ્રવૃત્તિનો સ્વીકાર કરીયે તો આપણે રાક્ષસ થઈયે.

[વરસાદના છાંટાથી આ વખતે અવ્યવસ્થા થઈ ગઇ. ગાંધીજીએ લોકોને શાન્ત બેસી રહેવા કહ્યું. એમણે કહ્યું કે આટલા વરસાદથી આપણે ભાગશું તો અસહકાર શું તે પણ સમજી નહિ શકીયે. પણ ઘોંઘાટમાં એ શબ્દો આગળ વધ્યા નહિ. પાછી શાન્તિ થતાં સુધીમાં લગભગ અડધો કલાક વહી ગયો. શાન્તિ થયા બાદ ગાંધીજીએ પાછું ચાલુ કર્યું.]

પ્રથમ ગુણ નિર્ભયતાનો

આપણને આટલા સમયની અંદર એક પદાર્થપાઠ મળી ગયો છે, તે ઉપરથી આપણને સ્વરાજ મળવામાં ઢીલ કેમ થાય છે તે સમજી શકીયે છીયે. કળિયુગ આ સંસારમાં માવઠા રૂપ છે. જેમ માવઠાથી સુખ નથી મળતું તેમ કળિયુગમાં સીધું સુખ નથી મળી શકતું; અને જો આપણે ઇશ્વરભજન ઇચ્છતા હોઇયે, સત્યયુગ માફક રહેવા ઇચ્છતા હોઈયે તો આપણે કળિયુગનો ભય છોડવો જોઇયે.

આપણે અત્યારના માવઠાના ડરથી કેટલો વખત ગુમાવ્યો! અહીં કેટલા બધા માણસો લાકડી, છત્રી અને ધારીઆં લઇને બેઠા છે એમણે ઘોંઘાટ કરી મુકયો, છત્રીઓ ઉઘડી ગઇ

અને બહેનો નકામી નકામી લડી પડી. આ બતાવે છે કે આજે આપણે સ્વરાજને માટે લાયક નથી. સ્વરાજમાં નિર્ભયતાનો ગુણ પહેલો જોઇયે. ઉપાધિથી-દુઃખથી ડરીને જે ધર્મ છોડે છે તે સ્વરાજ મેળવી ન શકે. ડરપોકને સુખ ન મળી શકે. એક ચોર કે લૂંટારો એને બ્હીવડાવીને-ધમકાવીને ગમે તે કામ કરાવી લે; એટલે તે ધર્મનું પાલન કરી ન શકે.

ક્ષત્રિનો ધર્મ

સભામાં દરેક સ્ત્રીપુરુષનો ધર્મ શાન્તિ જાળવવાનો છે. એમનો ધર્મ છે કે કોઈ દિવાનો થઈ ગુસ્સામાં હુમલો કરે તો તે સહન કરવો, હુમલો ન કરવો, ગાળાગાળી ન કરવી, બૂમરાણ ન કરવું, બહાર હોય તેણે અંદર આવવા પ્રયત્ન ન કરવો, પણ એક ચિત્તે સાંભળવું, વિચારવું, બરાબર લાગે તે વર્તનમાં ઉતારવું, બાકીનું ત્યાગવું. આટલો વ્યાવહારિક ધર્મ પાળવાને આપણે લાયક નથી બન્યા. બે ચાર વરસાદના છાંટામાં આપણે શાન્તિ ન રાખીયે તો આટલાં ધારીઆં અને લાકડીઓમાં કોઈ દિવાના બની તોફાન કરે, તોપણ આપણે નાસીયે. પછી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ ન કરી શકીયે, આપણું માન ન રાખી શકીયે. આપણને માણસનો વિશ્વાસ હોવો જોઇયે. કોઈ લાકડી અને ધારીઆથી મારવાનું નથી, પણ જેમ અનેક વ્યાધિઓ આવે છે તેમ કોઈ દિવાનો મારી બેસે તોપણ ટાઢાએ ખામોશ પકડવી એ એનો ધર્મ છે. ક્ષત્રિનો ધર્મ કોઈ ગાળો દે, લાકડી મારે, ધારીઉં મારે તો સામું મારવામાં નહિ પણ સહન કરવામાં છે. ક્ષત્રિનો ધર્મ ન ભાગવાનો છે. એનો ધર્મ મારવાનો નહિ, પણ મરવાનો અને મરીને જીવવાનો છે. હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે કોઇ પણ મારીને બીજાની રક્ષા નથી કરતું; પણ મારનાર મરવાની તૈયારી કરે છે, ને મરવાની પૂરી શક્તિ નથી તેથી મારીને મરે છે. જેટલે દરજ્જે તે તલવાર ઉગામે છે તેટલો એ ઓછો ક્ષત્રિ છે.

સીતાની ક્ષત્રિવટ

ક્ષત્રિને વિશ્વાસ હોય તો મરણ એ માથાનો મુગટ છે. મરવાનો ભય શો? જ્યાં સૌથી વધારે મરવાનો સંભવ ત્યાં જઈને ઉભો રહે તે જ બહાદુર. જે મારી શકે તેને કોઇ બહાદુર નથી કહેતું. એક કુંભાર ગધેડીને માર્યા કરે છે તેને આપણે ક્ષત્રિ નથી કહેતા. તેમ જે ક્ષત્રિ માર્યા કરે તેને આપણે કુંભાર કહી યથાર્થ વિશેષણ આપીયે છીયે. નામર્દ પુરુષ સ્ત્રીને માર્યા કરે છે, તેને આપણે બહાદુર નથી કહેતા, પણ નામર્દ કહી ખરૂં વિશેષણ આપીયે છીયે. જ્યાં સુધી ક્ષત્રિનો ગુણ આપણામાં નથી આવ્યો ત્યાં સુધી સ્વરાજ મળવું મુશ્કેલ છે. ક્ષત્રિનો ગુણ ધીરજ છે. બાર વર્ષના પ્રલ્હાદમાં, સુધન્વામાં, સીતામાં એ ગુણ આવ્યો હતો. રાવણે સીતાને લાલચો મોકલી, ભય કર્યો, પણ સીતાજી એકનાં બે ન થયાં, તેથી જ આપણે એને શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણી—દેવી—માતા માનીયે છીયે. સ્ત્રીઓમાં સીતાના ગુણ ન આવે ત્યાં સુધી અસહકાર કરવા, સ્વરાજ મેળવવા આપણે નાલાયક છીયે. સીતાએ રાવણનાં મિષ્ટાન્નોનો ત્યાગ કર્યો, એ મીઠાઇઓ કાંઇ કડવી ન હતી; પણ એ અપાત્રની હતી, માટે એણે એને ફેંકી દીધી. રાવણે જે શણગાર મોકલ્યા તે તમે કદી ન જોયા હોય એવા ઉત્તમ હશે; એનાં હીરામોતી આજનાં હીરામોતી કરતાં વધારે ચકચકીત હશે; પણ એ અપાત્રને હાથે આવે છે જાણી એનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે જ એ પોતાના સતીત્વનું રક્ષણ કરી શક્યાં.

હિન્દુસ્તાને પણ અસહકારનાં લક્ષણો જાણી લેવાની જરૂર છે. જો આપણે આપણા વીર્યનું, ધર્મનું, ગાયનું રક્ષણ કરવું હોય, આપણું અસ્તિત્વ રાખવું હોય તો અસહકાર જરૂરી છે.

રામચંદ્રનો અસહકાર

સરકારે આપણા માનની ચોરી કરી છે. પૈસા તો તે ચોરતી જ હતી; પણ જ્યાં સુધી એ કેવળ પૈસાની ચોરી કરતી હતી ત્યાં સુધી મેં એની બરદાસ્ત કીધી. મેં મારા આશ્રમના જેવો એની સાથે વ્યવહાર રાખ્યો. જેમ આશ્રમમાં હું કોઈ ચોરને શિક્ષા કરતો નથી તેમ મેં સરકારને પણ સહન કરી. પણ જ્યારે સરકારે મારા દેશના માનને છેડ્યું ત્યારે હું ચેતી ગયો કે એ તો રાવણનો અવતાર છે; એનો સંહાર કરવો જોઇયે. આથી હું રામચંદ્રનો અવતાર છું એમ કહેવાનો દાવો નથી કરતો. રામચંદ્રને આપણે ઈશ્વર માનીયે છીયે. હું ઇશ્વર નથી; તમે પણ નથી; પણ આપણે બધા રામચંદ્રના વારસ છીયે. તેની તપશ્ચર્યા, તેનાં દુઃખ વેઠવાનો આપણો ધર્મ છે. એણે જેમ રાવણનો અસહકાર કર્યો તેમ આપણે પણ કરવો રહ્યો. આપણે રામ નથી માટે આપણે એના શરીરને મારીને કશું ન કરી શકીયે. આપણે તો માનીયે છીયે કે એની દુષ્ટ વાસનાઓને લીધે એ વારંવાર નવાં નવાં શરીરો ધારણ કર્યાં કરશે. પણ આપણે વાલ્મીકિ તુલસીદાસજીની આજ્ઞા પાળી તેના સંગનો ત્યાગ કરવો જોઇયે; તેની દુષ્ટતાનો નાશ કરવો જોઇયે.

હિન્દુ ધર્મના રક્ષણ માટે

પારસી, કુરાન, બાઈબલ, સ્વામિનારાયણે એ જ શીખવ્યું છે કે દુષ્ટનો સંગ ન કરવો; એને મદદ ન દેવી, ન લેવી. સરકારે ઇસ્લામ પર હાથ નાંખી, મુસલમાનોને દગો દઇ એનું રાવણપણું બતાવ્યું છે. આજે ઇસ્લામ અને કાલે હિન્દુ ધર્મ. હિન્દુ ધર્મ ઉપર તો એણે અત્યાર પહેલાં જ ત્રાપ મારી છે; પણ અજ્ઞાનથી આપણે આપણી સભ્યતાનો ત્યાગ કરીને તેની સામે બહુ નથી કર્યું. હિન્દુઓએ પોતાના ધર્મનો ત્યાગ ન કર્યો હોત તો ગાયોની છચોક કતલ કરનારને આપણે કેમ સલામી ભરી શકીયે ? આ કાંઇ એક વ્યક્તિનો સવાલ નથી. એક વ્યક્તિ ગાય મારે તો તે આપણે સહન કરી લઇયે તે જુદી વાત છે. પણ આ તો આપણા સરદાર–સરકાર–અન્નદાતા થઇને ગાય મારે તેને કેમ વફાદાર થઇ શકીયે ?

તમે પૂછશો કે આ વાત શું મેં એક વર્ષ ઉપર જ જાણી ? ના, પણ તે વખતે હું મિથ્યાત્વમાં ડૂબ્યો હતો. હું સરકારને સુધારીશ એમ માનતો હતો. હું મરીને પણ એને અસર કરીશ એમ માનતો હતો. પણ ઇસ્લામને જાણીબૂજીને દીધેલા દગાથી મારો એ વિશ્વાસ ચાલ્યો ગયો. હું ચેતી ગયો ને સમજ્યો કે હે જીવ ! તું હિન્દુ હોય તો ચેતજે કે હવે તારે નાસવું જોઇયે, નહિ તો તું હિન્દુ ધર્મ છોડીશ. ત્યારથી હું હિન્દુ માતા પિતાને ધર્મરક્ષણાર્થે અસહકાર શીખવી રહ્યો છું. જો તમારે હિન્દુ ધર્મનું પાલન કરવું હોય તો આ પવિત્ર ધામમાં હું કહું છું કે તમારો પહેલો અને છેલ્લો પાઠ અસહકાર છે.

મુસલમાનોની મિત્રતા અને ગોવધ

પણ તમે કહેશો કે ત્યારે હું મુસલમાનો સાથે મિત્રતા કરવાની કેમ વાતો કરી રહ્યો છું ? એ પણ ગાયોને મારે છે ! હું કહું છું કે એ ગાયની કતલ ધર્મને નામે અને બહાને કરે છે. તેને હું સમજાવી શકીશ કે એક સનાતની—ચુસ્ત હિન્દુ તમારી સાથે રહે છે તે

એ શ્રદ્ધાથી કે તમારો ધર્મ બચાવતાં તે પડશે, તો ખુદા એમને કહેશે કે તમે ગાયને બચાવજો. હું એ શરત તેમની સાથે નથી કરતો, પણ ખુદા એમ કહેશે જ એમ હું માનું છું.

આ વાત હું હમેશાં નથી બોલતો. હું કોઈ શરત નથી કરતો; પણ સાધુ અને મંદિરની સમીપમાં મારાથી બોલાયા વિના નથી રહેવાતું. હું જો ન બોલું તો મને લાંછન લાગે.

તમે મુસલમાન કે અંગ્રેજની કતલ કરીને ગાયને નહિ બચાવી શકો, પણ તમારી પોતાની વ્હાલી ગરદનને કાપી આપીને જ બચાવશો. ગાયને બચાવતાં ગરદન આપશો ત્યારે યમરાજ તમને પૂછવાનો નથી, પણ તમને પોતાના સિંહાસન પર બેસાડશે. પણ એને બચાવવા તમે બીજાનો જાન લેશો તો એ જરૂર તમને પૂછવાનો છે; કારણકે તમે પણ માણસ છો, એ પણ માણસ છે. હું ઇશ્વર નથી કે જેથી ગાયને બચાવવા બીજાનું ખુન કરવાનો મને અધિકાર હોય. પણ હિન્દુધર્મે મારા પર ફરજ નાંખી છે તે એ કે ગાય માટે મારે મારી ગરદન આપવી. કેટલા હિન્દુઓએ આમ કર્યું છે? કેટલાએ વગરશરતે મુસલમાનોને જાન આપ્યા? વણિકવૃત્તિથી ગાય નહિ બચાવાય. હિન્દુ ખાનદાની માથું કોરે મુકવા કહે છે. જ્યારે મુસલમાનોની ખાત્રી થશે કે હિન્દુ એમને માટે જાન આપી રહ્યા છે ત્યારે તે ગૌહત્યા કરતા બંધ થઇ જશે. અલી ભાઇઓએ ગોમાંસ બંધ કર્યું છે, એમના રસોડામાં એ આવી પણ શકતું નથી; કારણ કે એ પડોશી પ્રત્યેનો ધર્મ જાણે છે અને પાળે છે. કુરાનમાં એમ નથી કહ્યું કે મુસલમાનોએ ગોમાંસ ખાવું જ જોઈયે. એણે ગોમાંસનો બાધ નથી ગણ્યો એટલું જ. એટલે એ પાડોશી તરીકેની પોતાની ફરજ ઓળખી ગોહત્યા છોડશે. આ શ્રદ્ધાથી જ હું મુસલમાનોનો સંગ કરી રહ્યો છું અને દરેક હિન્દુ સાધુને કહું છું કે તમે ખિલાફત માટે સર્વસ્વનો ભોગ આપશો તો તમે હિન્દુ ધર્મનું ભારે રક્ષણ કર્યું કહેવાશે. અત્યારે દરેક હિન્દુનો ધર્મ ઈસ્લામને જોખમમાંથી બચાવવાનો છે. અને જો તેમ કરશો તો ઈશ્વર જ તેમને હિન્દુને મિત્ર ગણતાં શિખવશે, અને હિન્દુ પણ તેને મિત્ર ગણશે. અત્યાર સુધી તો મુસલમાનોએ માન્યું કે હિન્દુને પજવવા, હિન્દુઓએ માન્યું કે ગાયને બચાવવા મુસલમાનોને મારવા. આ ભાવમાં વચ્ચે તટસ્થ અંગ્રેજો ગાયને માર્યા જતા હતા,તોપણ એને તો બંન્નેએ આશીર્વાદ જ આપ્યો. એ રીતે આપણે અત્યાચાર કર્યો.

સરકારનું પાપ

આ સરકારે ઇસ્લામને દગો દીધો અને પંજાબનું નાક કાપ્યું. પંજાબ તો આપણું શિર; આપણા ઋષિમુનિઓ જ્યાં વસ્યા તે એ દેશ. એ દેશના લોકોને એમણે ચાબુકે માર્યા, પેટે ચલાવ્યા, એમની સ્ત્રીઓના બુરખા ખેંચ્યા, સાધુઓનાં કપડાંને ધોળી પીછીથી રંગ્યાં, એક હજાર માણસનાં પાછળથી ગોળી મારી ખુન કર્યાં; એ સરકાર હવે કહે છે એ તમે ભૂલી જાઓ. હજાર માણસની કતલ થઈ તેનો મને જખમ નથી. પણ કારી ઘા લાગે એવું તો એણે બીજું એ કહ્યું કે એ બધામાં હિન્દુસ્તાનનો જ દોષ. પોતે ખરાબ છતાં હિન્દુસ્તાનને જ ખરાબ કહ્યું. પોતે કાંઈ નથી કર્યું; એ તો માત્ર જનરલ ડાયરની સ્હેજ ભૂલ થઈ એમ કહે છે. એને માટે નથી એને પશ્ચાત્તાપ કે નથી માફી માગવાની વૃત્તિ. જ્યાં

સુધી પંજાબને ન્યાય નથી મળ્યો ત્યાં સુધી હિન્દુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, સર્વેનો ધર્મ છે કે અસહકાર કરવો. મુસલમાન ધર્મમાં પણ એ વસ્તુ છે. તે માટે એમણે 'તર્કે મવાલત' શબ્દ વાપર્યો છે.

એ અસહકાર શાન્ત છે. એમાં લાકડીનો–ધારીઆંનો ઉપયોગ નથી; માથાં કાપવાનો નથી; માથાં દેવાનો છે. અંગ્રેજો પ્રત્યે તેમ આપણા પ્રત્યે પણ અહિંસા પાળવાનો એ ધર્મ છે.

ધારાળાનું ક્ષત્રિપણું

તમે ધારાળા નથી, પણ ઠાકરડા—નહિ ઠાકોર છો. તમારે ઠાકોર બનવું હોય તો તમે નાના ચોર ન થઇ શકો. પાટીદાર પણ પોતાને ક્ષત્રિ કહેવડાવે છે, પણ એ ક્ષત્રિ નથી; કારણકે એ ચોરીમાં પોતાનો ભાગ રાખે છે, એ ચોરીનો માલ લે છે. એ ક્ષત્રિપણું ભૂલી ગયા છે. પણ તમે તો ક્ષત્રિ જેવા જ લાગો છો, શસ્ત્ર રાખી ક્ષત્રિપણાનો દેખાવ કરો છો. હું તમને કહું છું કે તમે પ્રજાને રંજાડવા સારૂ ક્ષત્રિ નથી, પણ તેમનું રક્ષણ કરવા સારૂ છો. તમે દારૂ પીઓ, પ્રજાને દુભવો, સ્ત્રીઓ પર કુદૃષ્ટિ કરો, કોઇને લૂંટો એ તમારો ધર્મ નથી. એમ કરો તો તમે લંપટ કહેવાઓ. લંપટને ક્ષત્રિ ન કહેવાય. હું ધારાળાઓને મારા ભાઈ સમજી તેમની મુલાકાત લેવા આવ્યો છું. હું કહું છું કે કોઇ પાટીદાર લંપટ બને તો તમે એને છોડજો. હું તમારામાંનો જ છું, પાટીદારમાંનો પણ છું. એમને ક્ષત્રિ જાણી હું એમની સાથે રહેવા આવ્યો. જ્યારે મેં સાંભળ્યું કે એ પાટીદારો લૂંટેલો માલ રાખે છે ત્યારે મને શંકા થઇ કે નામર્દ તો નહિ હોય ? જો તમે પાટીદાર કોમ મારફતે સ્વરાજ્યમાં હિસ્સો આપવા ઇચ્છતા હો તો તમે એ કામ ભૂલી જજો.

ધારાળાને સાધુ સુધારે

ધારાળા ઠાકોર ત્યારે જ બનશે કે જ્યારે તે દેશનું રક્ષણ કરતા હશે. સાધુ એ જ કે જે એમનામાં ચાલ્યો જાય, જે એમનો સંગ ન કરવા છતાં પદ્મપત્ર માફક નિર્લેપ રહી એમને સમજાવવા જાય. હું સાધુ હોવાનો દાવો નથી કરતો; પણ ગૃહસ્થ હોવા છતાં કહું છું કે જો હું આ કામમાં ન રોકાયો હોત તો હું ભીલોમાં અને જંગલી જાતોમાં જઇને રહેત; તેમને શુદ્ધ, દયાવાન, બહાદુર, સદાચરણી, સાચાબોલા થવાનો ઉપદેશ આપી એમની પાસે પ્રજાનું રક્ષણ કરાવત.

અહીં અનેક સાધુઓ રહે છે, તેમને હું વીનવીને કહું છું કે જ્યાં સુધી આવો [illegible] વર્તે છે ત્યાં સુધી જેમ નિશાળીઆને પણ સ્વયંસેવક થવાનું કહું છું તેમ તમે તમારો અધિકાર ઉપયોગમાં લઇ દેશના આ કામમાં પડી જાઓ. લુચ્ચા, ચોર, લંપટના દોષોનું હરણ કરવું એ તમારો ધર્મ છે. એમ ન કરો ત્યાં સુધી તમને સાધુ કહેવડાવવાનો અધિકાર નથી. જો તમે સ્વરાજ્ય ઈચ્છતા હો—એટલે રામરાજ્ય, સત્યયુગ ઇચ્છતા હો, જો તમે ભરતખંડને ધર્મભૂમિ—દેવભૂમિ બનાવવા ઇચ્છતા હો, તો [illegible] પર અત્યાચાર થતા હોય ત્યારે રક્ષા કરવી એ તમારો ધર્મ છે. તમારી પાસે [illegible]નાં દિવ્ય શસ્ત્રો છે. એ શસ્ત્રોને યત્કિંચિત તપશ્ચર્યાથી તમે સહેજમાં સાચાં કરી શકો.

ધારાળા, પાટીદાર, સાધુઓ પ્રત્યે

આપણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે આપણે સરકાર પાસે ઈન્સાફ નથી માગવો. રાવણ જો મને મારી જાય તો ઇન્સાફ હું રાવણ પાસે કેમ માગવા જાઉં ? મારે કટિબદ્ધ થવા હિમ્મત મેળવવી. હિમ્મત મને કયાંથી મળે ? મારે દયા શીખવી જોઈયે, જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. એ સર્વે એ તમારી પાસેથી જ શીખે. શુદ્ધ ધર્મવાનને હિન્દુ, મુસલમાન, કાબુલી દરેક ઓળખશે અને માન આપશે. તમે ધારાળાને શીખવો કે લૂંટફાટ કરવી એ એમનું કામ નથી.

ધારાળાને હું કહું છું કે તમે સાધુને તસ્દી ન આપશો. પાટીદારને કહું છું તમે ઉત્તેજન ન આપશો. તમે લાકડીએ લડજો. તમે બ્રાહ્મણધર્મ ન પાળી શકો તો ધાડપાડુને મારીને કાઢજો.

એ બન્ને પોતાનો ધર્મ ભૂલે તો હું સાધુઓને કહું છું કે તમે તેમની રક્ષા કરજો, સુધારજો, એમનો મેલ ધોજો; એ કામ કરશો ત્યારે ધર્મની પુનઃ સ્થાપના થશે, ત્યારે જ આપણે હિન્દુસ્તાનને કર્મભૂમિ કહીશું.

હું તો ચાલ્યો જઈશ. પણ તમે આ કામ ઉપાડી લેજો. હું તો કહું છું આજે જ બેચાર સાધુ, બેચાર પાટીદાર, બેચાર ધારાળાની એક કમિટી નીમી આ કામ કરાવો—પ્રતિજ્ઞાઓ લેવડાવો. આ કામ કરશું તો સ્વરાજ એક વર્ષમાં મળશે જ. ઇશ્વર તમને પ્રેમ, હિંમત, દયા, સત્ય યજ્ઞ કરવાની શકિત અર્પો એવી મારી તેની પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

નોંધ*

'ઋષિઓના વંશજો'

ઋષિઓના વંશજો

આ લેખને હું મૂર્છાથી નથી છાપતો. બે દિવસના અનુભવથી આ લખાયેલું છે, તેમાં ક્ષણિક આવેશ હોવાનો સંભવ છે. પણ હું પોતે તો રેંટીયાને જે પદવી લેખકે આપી છે તે યોગ્ય છે એમ માનું છું, એટલે આ લેખને પ્રગટ કરીને હું મને બાંધી લઉં છું. આશ્રમને સારૂ જે અતિશયોકિત થઇ હશે તે આશ્રમવાસીઓને સારૂ આદર્શ રહે તે ખાતર છાપું છું. તે આદર્શ નહિ સાચવે ત્યાં તેઓને આ લેખ લજ્જિત કરશે. 'તપોવન' નામ એક મિત્રે સૂચવેલું. એ નામ તો હજુયે અયોગ્ય માનું છું. સત્યનો આગ્રહ જો આશ્રમમાં રહી શકે તો મને તૃપ્તિ છે, ને દેશને પણ થાય જ એમ મારી અચલિત શ્રદ્ધા છે. તેથી સત્યાગ્રહઆશ્રમ એ જ એક નામ એ આશ્રમ ઝીલી શકે.

---

* 'ઋષિઓના વંશજો' એ લેખ નીચે લખેલી નોંધ

તા. ૩૦-૧-૧૯૨૧

કેટલાક પ્રશ્નો

ઘણા ચર્ચાપત્રીઓને નિરાશા થતી હશે; કેમકે તેમના પત્રોને પૂરો ન્યાય નથી મળી શકતો. 'નવજીવન'ના વાંચનાર જાણે છે કે 'નવજીવન'માં જે લખાણ આપવામાં આવે છે તેને વિષે બહુ કાળજી વાપરવામાં આવે છે, તેથી ચર્ચાપત્રોનો ઉપયોગ અવકાશ મળ્યે જ કરાય છે. એવા બે પત્રો અકટોબર માસમાં લખાયેલા મારી પાસે પડ્યા છે. ત્યાર પછી તો ઘણાં લખાણો થઇ ગયાં. તેમ એ પત્ર લખનારની શંકાના જવાબ કદાચ તેમને મળ્યા પણ હોય. છતાં તેમના સવાલોને મેં નકામા નથી ગણ્યા એમ બતાવવા ખાતર પણ હું તેમને જવાબ દેવા અહીં પ્રયત્ન કરૂં છું.

ચલાવવે હળવું અને અસરમાં પ્રચંડ

એક ભાઇ સુરતથી લખે છે:

આગેવાનોને પકડે તો?

સ૦—આપ કહો છો કે જો આપને અને અલીભાઇઓને પરહેજ કરે અથવા કંઈ શિક્ષા થાય તો લોકોએ શાન્ત રહેવું. જો તેમ નાહ કરે તો અસહકારને ધક્કો પહોંચશે. આની મને સમજ પડતી નથી. વળી તમારી સાથે તો એક માત્ર નેહરૂ સાહેબ જ છે. ધારો કે તેમને પણ પકડે તો પછી તમારૂં કામ કોણ માથે લેશે?

જ૦—મારી સલાહ યોગ્ય જ છે. અસહકારની ચાવી શાન્તિ છે. જો શાન્તિનો ભંગ થાય તો અસહકારીનું બળ ભાંગી પડે. કેમકે શાન્તિભંગને અંગે સરકાર ત્રાસ વર્તાવે અને ત્રાસથી અકળાઈ જઇ લોકો દબાઇ જાય. અસહકાર એ ત્રાસનો ભય છોડવાની તાલીમ છે. આપણે હજુ ભયભીત છીયે. જ્યારે ભયરહિત થઇશું ત્યારે ત્રાસ વર્તાવનાર કોઈ હશે નહિ. હવે તો અસહકારમાં એકલા નેહરૂજી છે એમ પણ કહેવાય એમ નથી. પણ બધા અસહકારી આગેવાનોને પકડે તોપણ અસહકાર ચાલ્યાં કરે તો જ જીત મળે. અસહકારમાં પ્રજાની સત્તા કેળવાય છે. પ્રજા પોતાના બળ પર ટકી રહે ત્યારે જ સ્વરાજ એટલે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ભોગવે. આપણે સરકારને મદદ નથી દેવી ને તેની મદદ નથી લેવી. એમાં કાંઇ મોટું કાર્ય નથી કરવાનું કે આગેવાનની જરૂર હોય. અસહકાર રામબાણ છતાં બચ્ચાથી પણ ચલાવાય તેવું શસ્ત્ર છે. ચલાવવે હળવું ને અસરમાં પ્રચંડ એવું એ હથિયાર છે.

'આજે એક પગલું બસ થાય'

સ૦—સમજો કે સ્વરાજ્ય મળ્યું, તો પછી આપ ખિલાફતનો કેવી રીતે ફડચો લાવવા માગો છો ? શું યુરોપીઅનની સાથે લડાઇ કરશો ? આપણે તો નિઃશસ્ત્ર છીયે.

જ૦—જો ખિલાફતના ફડચા વિના સ્વરાજ મળે તો આપણે તો સ્વરાજમાં ઇંગ્લંડથી તદ્દન જુદા હોઇશું. આજે સરકાર ખિલાફતને દબાવી રહી છે તે કેવળ આપણી મદદથી ને આપણને દબાવવા ખાતર. જ્યારે હિન્દુસ્તાનનો કબજો જશે ત્યારે મેસોપોટેમિયા કે ઇસ્તંબુલની તેને જરૂર નહિ રહે. પણ તે રહે કે ન રહે, આપણા સિપાહીઓને આપણે જ્યારે બહારથી પાછા બોલાવી લઇયે ત્યારે મેસોપોટેમિયામાં સરકાર રહી જ ન શકે. આપણને લડાઈ કરવાની જરૂર પડે એમ નથી. આપણને યુરોપ અને એશિયામાંના આપણાં માણસો ખેંચી લેવાની જ માત્ર જરૂર છે. પણ ધારો કે આપણે લડવા માગીયે છીયે તો સ્વતંત્ર થયેલા હિન્દુસ્તાનને તે હક પણ રહેશે. તે વેળા આપણે શું કરવા ઇચ્છીયે એ આજે કોણ કહી શકે ?

બહારનો સંપ ન માગો, સત્કાર્ય કર્યે જાઓ

એક વર્ષમાં સ્વરાજ

સ૦—આપે એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય આપવાનું વચન આપ્યું છે. એકસંપ હોય તો જરૂર એક મહિનામાં મળે; પણ જ્યારે મોટા મોટા નેતાઓ—જેવા કે શાસ્ત્રીજી, બૅનરજી, માલવીયાજી ઇત્યાદી વિરુદ્ધ છે તો પછી વિજય મેળવવો દુષ્કર છે. વળી તમે પણ તે લોકોને તમારી તરફ લાવવાને કંઇ મથન કરતા નથી.

જ૦—એકસંપનો અર્થ સમજીયે. એકસંપ એટલે એકમત નહિ. કપાળે કપાળે જુદી મત હોય, છતાં એકસંપ હોય. માલવીયાજીને ને મારે મતભેદ છે, છતાં અમે બન્ને વચ્ચે ભારે સંપ છે. તેમને અને બીજાને એકમત કરવા મારો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે. તે અસહકારીનાં કૃત્યોથી જ થાય. જ્યાં દલીલ કામ નથી કરતી ત્યાં એક સત્કાર્ય કરે છે. એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય મેળવવાના મારા વચનની સાથે શરત રહેલી છે. જો અસહકારી પોતાની ફરજ બજાવશે તો સ્વરાજ્ય ખચીત એક વર્ષની અંદર મળશે. મહાસભામાં મળેલાં વીશ હજાર માણસો તેમજ જુદાં જુદાં શહેરોમાં મળતાં હજારો સ્ત્રી પુરુષોએ જે મત દર્શાવ્યા છે તે મુજબ તેઓ ચાલશે તો ધારેલી મુદતમાં સ્વરાજ્ય મળશે જ. તેઓ તેમ નહિ વર્તે એમ માનવાનું મને કંઈ કારણ નથી.

હું ડિક્ટેટર છું ?

સ૦—તમે કહો છો કે તમે આપખુદ (ડિક્ટેટર) નથી. શું તમે કોઇ નેતાનું કહેવું સ્હેજ પણ માન્યું છે ? વિષયવિચારિણી સમિતિમાં પણ આપ ખડક જેવાં અચલાયમાન જ રહ્યા. એક વાર કહો છો કે અંતરના અવાજ પ્રમાણે ચાલવું, તો પછી તમારા મતને ટેકો અપાવવાને શા માટે આટલું મથન કરી રહ્યા છો ?

જ૦—હું તો અવશ્ય માનું છું કે હું આપખુદ નથી, એટલું જ નહિ પણ મારામાં આપખુદીનો સ્પર્શ સરખોયે નથી; કેમકે મારો ધર્મ જ સેવાધર્મ છે. મેં તો ઘણા નેતાઓનું કહેવું માન્યું છે ને માનતો આવું છુ. વિષયવિચારિણી સમિતિમાં મેં કલકત્તામાં તેમજ નાગપુરમાં ઘણુંયે પડતું મેલ્યું છે. પણ આટલું સાચું છે કે જ્યાં અંતરના અવાજની વાત આવે છે ત્યાં હુ આગ્રહી બનું છું; મને કોઇ ચળાવી નથી શકતું. તેથી મારી ઉપર આપખુદ હોવાનો આરોપ મેલવામાં આવ્યો છે તેને હું સાંખી રહું છું. આત્માના નાદને જ માનવાનું કહેતા છતાં દલીલો કરી બીજાને મનાવાનો અધિકાર સર્વને હોય છે. આપણામાં આત્માને સૂવાની ટેવ પડી ગઇ છે. તેને વખતોવખત જાગૃત કરવો પડે છે; ને તે જ પુરુષાર્થ છે. એકબીજાની બેડીઓ તોડવામાં સહાય કરવી એ જ સેવા છે.

લોકોએ વધાવી એટલે મહાસભાએ વધાવી

સ૦—આપે મહાસભા મળ્યા પહેલાં કહેલું કે 'મને મહાસભાની જરાયે દરકાર નથી' તો પછી 'કૉંગ્રેસમૅન' હોવાનો દાવો કેમ કરો છો ?

જ૦—મહાસભાની મને દરકાર નથી એવું ધૃષ્ટ વાક્ય મેં કદી ઉચ્ચાર્યું નથી. તેમ 'કૉંગ્રેસમૅન' હોવાનો દાવોયે નથી કર્યો. કૉંગ્રેસ મહાસભા છે. તેનો હું પૂજારી છું. બચપણથી મેં તેને આદર આપ્યો છે, તેથી જ દરેક વેળા મેં ત્યાં હાજરી આપવા મહેનત કરી છે. પણ મહાસભાના ઠરાવને મેં વેદવાક્ય માન્યાં નથી. જ્યાં તેના ઠરાવ મારા અંગત ધર્મના વિરોધી લાગ્યા છે ત્યાં તેની સામે વર્તન કરવાની છૂટ મેં રાખી છે; ને એવી છૂટ સવને હોવી જોઇયે એમ મેં માન્યું છે. એમ કરતા છતાં માણસ મહાસભાનો પૂજારી હોઇ શકે.

મહાસભા અને પ્રજાઅવાજ

સ૦—મહાસભાએ આ ઠરાવ પસાર કર્યો ન હત તો શું આપની ચળવળને એક ટકો પણ ફતેહ મળત ? આ વીસ સદીઓ સુધીમાં આ અસહકાર એક મોટામાં મોટો સવાલ છે. અમૃત સમાન 'મૉંટેગ્યુ-ચેમ્સફર્ડ સુધારા' મળ્યા છે તો પછી એક

ડિક્ટેટરની માફક આખા હિન્દુસ્તાનને અવળે માર્ગે દોરવવું એ વ્યાજબી છે? માલવીયાજી જેવા પણ કહે છે કે ગાંધીજીની તો અક્કલ ગઇ છે અને હિન્દુસ્તાનને અવળે માર્ગે દોરી રહ્યા છે.

૭૯—આ સવાલમાં બહુ ગેરસમજ જોઉં છું. મહાસભા એ પ્રજાઅવાજનું વાજીંત્ર છે. જ્યારે અમુક વસ્તુને પ્રજા ઝીલી લે ત્યારે તે સારી હોય કે ખરાબ, પણ મહાસભા તો તે પાસ કરે જ. હવે અમુક સુધારક કંઇ સુધારો દાખલ કરવા ઇચ્છે છે કે જે લોકોને પ્રિય નથી, તો તે મહાસભાની પાસે પાસ ન કરાવી શકાય એમાં નવાઈ નથી. મહાસભામાં ઠરાવ થયા પહેલાં અસહકારની ચળવળ જોરથી ચાલી રહી હતી, અને તેથી જ મહાસભાએ તેને વધાવી લીધી. મારા તો ઘણાયે વિચારો છે જે હું મહાસભા પાસે પાસ ન કરાવી શકું. કેમકે તે પ્રજાની પાસે પણ હું અંકાવી શક્યો નથી. હું માનું છું કે પુરુષ ઘરભંગ થાય ત્યારે તેણે ફરી પરણવું ન જોઈએ; હું માનું છું કે આપણે કેવળ નિરામિષ ભોજન કરવું જોઈએ; હું માનું છું કે ગૌશીતળા કઢાવવામાં દોષ છે; હું માનું છું કે આપણા શૌચાદિના રિવાજોમાં કેટલાક એવા ખરાબ રિવાજો છે કે જેથી રોગો પેદા થાય છે. પણ આ બધી બાબતોમાં હું પ્રજામતને હજુ મારા પક્ષમાં કેળવી નથી શક્યો; તેથી તેવો ઠરાવ મહાસભામાં પણ પસાર ન કરાવી શકું. તેમ છતાં પ્રસંગોપાત મારા તે વિચારો પણ લોકો આગળ મુકતાં હું અચકાતો નથી. મોંટેગ્યુ સુધારા અમૃત સમાન છે એમ જો હિન્દે ગણ્યું હત તો મારૂં આપખુદીપણું મારા ખીસામાં જ રહી જાત. પ્રજાને ગમતી વસ્તુને મેં એક વ્યાવહારિક રૂપ આપ્યું છે તેથી જ મારા સંદેશાને પ્રજાએ વધાવી લીધો છે એમ મારૂં માનવું છે. હું પ્રજાને અવળે માર્ગે નથી દોરી જતો, પણ પ્રજા જે માર્ગે જાય છે તે અવળો હોય તો હું પણ ભૂલમાં પડી તે માર્ગે તણાયો છું. એમ હશે તો મારી કાર્યદક્ષતા ઓછી ગણાશે. હું તો માનું છું કે પ્રજા સીધે માર્ગે જ ચાલી રહી છે, અને પ્રજા ઘણા વેગથી આગળ વધી છે. માલવીયાજી માનતા જ નથી કે હું પ્રજાને અવળે માર્ગે દોરી રહ્યો છું. અમારી વચ્ચે થોડો મતભેદ છે ખરો, પણ તેઓ અસહકારના પૂજારી છે ને માને છે કે પ્રજા આગળ વધી રહી છે.

નવું રાજ્યતંત્ર હું નહિ ચલાવું, પ્રજા ચલાવશે

સ્વરાજ એટલે પ્રજાતંત્ર

૮૦—સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી લો. મા. તિલકે કહ્યું હતું તેમ તમે હિમાલયની તળેટીમાં વાસો કરો તો પછી નવા રાજ્યતંત્રનું શું? તેને કોણ ચલાવશે? સગા ભાઇઓને નથી બનતું તો કરોડોનું શું પૂછવું?

જ૦—આ સવાલમાં પણ ભૂલ છે. લોકમાન્યે મારા હિમાલય જવા વિષેનું કંઇ કહ્યું જ નથી. સ્વરાજ્ય મળ્યે મેં હિમાલય જવાનું ધાર્યું નથી. પણ નવું રાજ્યતંત્ર હું ચલાવવાનો નથી એ ચોક્કસ છે. તે તંત્ર તો પ્રજા જ ચલાવશે. પ્રજામાં જ્યાં સુધી એટલો આત્મવિશ્વાસ નહિ આવે ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય મળે પણ શાનું ?

'પૉલિટિક્સ' અને ધર્મ

ધર્મ અને રાજકારણ

સ૦—મિ. એન. વી. શર્માના કહેવા પ્રમાણે આપ પૉલિટિક્સમાં ધર્મની મેળવણી નથી કરી દેતા ? પૉલિટિક્સ મહાત્માઓને સારૂ હોઇ શકે ? શું આપે આફ્રિકામાં ને ખેડામાં થોડાને સારૂ વિજય મેળવ્યો તેથી કરોડો માટે પણ મેળવી શકશો ?

જ૦—હું અવશ્ય ધર્મનું મિશ્રણ રાજ્યપ્રકરણી વિષયોમાં કરૂં છું. દુનિયાની એક પણ ક્રિયા ધર્મરહિત ન હોવી જોઇયે એમ મારી અલ્પમતિ છે. 'મહાત્મા'ને સારૂ શું ન હોઇ શકે એ સવાલ છે. જો તે સર્વ દુઃખોમાં ભાગ ન લે તો મહાત્મા શાનો ? મારાથી બધાં દુઃખોમાં ભાગ નથી લેવાતો. તેથી હું 'મહાત્મા' હોવાનો દાવો નથી કરતો. પણ મહાત્મા થવાનો પ્રયત્ન આપણે બધા કરીયે તેમાં અવિવેક નથી. આપણા રાજ્યપ્રકરણમાં આપણે ધર્મનીતિને દાખલ ન કર્યા તેથી તો સ્વરાજ્ય મળતાં આટલો વખત લાગ્યો. જેવું એકે તેવું અનેકે એ કાયદો છે. જે ધોરણે ખેડામાં લડી શકાયું તે જ ધોરણે ભારતવર્ષમાં લડી શકાય, ને જીત પણ મળે.

જગતના સુધારકો

સ૦—અમદાવાદમાં આપે કહેલું કે એક માણસ પણ સંપૂર્ણ અસહકાર કરે તો તેની અસર થાય ને સ્વરાજ્ય મળે. શું આ બરોબર છે ?

જ૦—મારી ખાત્રી છે કે બરોબર સંપૂર્ણતાને પામેલો તો એક અસહકારી પણ બસ થાય. પણ મારા જેવા પ્રયત્નવાનની અસર પણ હું ઘણી સમજું છું. જગતના બધા સુધારાનું મૂળ એક જ વ્યક્તિ નાંખે છે.

પોતાના કાળની પૂર્વે કોઇ જન્મતું નથી

સ૦—જેમ લોકમાન્ય હતા તેમ તમે પણ શું તમારા કાળની પૂર્વે નથી આવ્યા ?

જ૦—કોઇ પોતાના કાળની પૂર્વે આવતું નથી ને જતુંયે નથી. પણ દુનિયાના બધા સુધારકોને વિષે એવો આભાસ આવ્યાં કરે છે. એક ધોરણે ચાલ્યા આવતા આપણને જ્યારે બીજું ધોરણ કોઇ બતાવે છે ત્યારે પ્રથમ તો આઘાત પહોંચે જ છે.

મુસલમાનોને મેં નથી જગાડ્યા

મુસલમાનને કોણે જગાડ્યા ?

સ૦—મુસલમાનોને ખિલાફતનું કંઇ જ લાગતું નથી. તમે જ ઘોંચીઘોંચીને તેમને જગાડ્યા છે. શું મુસલમાનો ધારાસભાના ઉમેદવાર નથી થયા ? મિ. શફી વાઇસરૉયના કારભારી મંડળમાં નથી ? શું ધનવાન ને ભણેલા મુસલમાન તમારી ચળવળમાં ભાગ લે છે ?

જ૦—મેં મુસલમાનોને જગાડ્યા છે એવો દાવો મારાથી થાય જ નહિ. તેઓને જગાડનાર તો અલી ભાઇઓ છે. મેં તો મારો ધર્મ જાણી તેમને મારી મદદ આપી છે. ભણેલા આદિ મુસલમાનો પોતાનું ભાન ભૂલ્યા છે એ નવાઇની વાત નથી. એ આ જમાનાની તાસીર છે. આમ મુસલમાનો અલી ભાઇઓની સાથે જ છે. મિ. શફી વગેરે જેવા મુસલમાન અને હિન્દુ મૂર્છિત દશામાં ન હોય તો આજે આપણને આટલો વિલંબ થાય છે તે પણ ન થાત.

સારા કામમાં કદી નિષ્ફળતા નથી

સ૦—શું તમારી ચળવળ અવ્યાવહારિક અથવા અશક્ય નથી ? તમે મદ્રાસમાં કહ્યું હતું કે જો સંતોષકારક જવાબ ન મળે તો ચળવળ નિષ્ફળ પણ જાય. તો પછી જેઓએ તમને ટેકો આપ્યો છે તેમનું શું ? આખા હિન્દુસ્તાનની કેવી અવનતિ ! સત્યાગ્રહની માફક આ ચળવળને પણ અધવચથી પ્રણામ કરો ને તમારા કહેવા મુજબ હિમાલયમાં વાસ કરો તો ?

જ૦—ચળવળ અવ્યાવહારિક નથી એમ દિવસે દિવસે સિદ્ધ થતું જાય છે. સીધો રસ્તો કદાચ પ્રથમ અગમ્ય લાગે તોપણ અવ્યાવહારિક તો નથી જ. સત્યના જેવો દુનિયામાં બીજો વ્યાવહારિક પદાર્થ નથી. સીધી લીટીના જેવી ટુંકી લીટી બીજી જગતમાં કોઇ દોરી શકયું જ નથી. મદ્રાસનું ભાષણ આખું વાંચવું જોઇયે. ટાંકેલા વાકયનો અર્થ એટલો જ કે જો પૂરો ઉત્તર ન મળે તો ચળવળ નિષ્ફળ જવાનો આભાસ પ્રજાને આવે. પણ સારા કામમાં નિષ્ફળતા હોતી જ નથી. કાર્ય પ્રમાણે ફળ મળ્યાં જ કરે છે. પણ એક માણસ કરે તેનું ફળ પ્રજા ન જોઇ શકે એ સંભાવત છે. પ્રજા જોઇ શકે તેવું ફળ મેળવવા સારૂ અનેકે તે કાર્ય કરેલું હોવું જોઇયે. બાકી જેણે કર્યું છે તેણે તો પૂરૂં ફળ મેળવ્યું જ છે. જેઓએ અભ્યાસ છોડ્યો છે, વકીલાત છોડી છે, તેઓને પુણ્યફળ મળી ચુકયું છે. ચળવળનું ગમે તે થાઓ, તેથી છોડનારને કંઇ હાનિ થવાની ? તેઓને છોડ્યાનો પશ્ચાત્તાપ

થાય તો દુઃખ ખરૂં. તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે ત્યાગ વૈરાગ વિના નહિ ટકે. જેઓ આ સરકારથી તદ્દન ન થાક્યા હોય તેને અસહકાર કરવાની સલાહ મેં આપી જ નથી. આ ચળવળ ધર્મ્ય છે કેમકે તે એકે પણ કરવા યોગ્ય છે. પુણ્યકર્મ કરતાં નથી રોકાવાની કે નથી સાથી શોધવાની જરૂર; પાપકર્મ કરતાં પહેલાં હજાર જોષીને પૂછવું ને હજારો સાથીને શોધવા. સમય અને સાથી મળી રહે તોપણું અટકવું. અસહકારથી જેમ વ્યક્તિને કશો ગેરલાભ થવાનો નથી તેમ હિન્દુસ્તાનનું પણ સમજવું. સત્યાગ્રહને મેં અધવચથી છોડ્યો જ નથી. તેણે બીજું રૂપ પકડ્યું. કાયદાના સવિનય ભંગ રૂપે ચલાવતાં લોકો નહોતા શીખ્યા તેથી તે રૂપે સત્યાગ્રહ બંધ રહ્યો. તેથી હિન્દુસ્તાનને પારાવાર લાભ થયો છે એમ હું માનું છું. મારી ખાત્રી છે કે કાયદાના સવિનય ભંગને રોકીને મેં સત્યાગ્રહના મારા જ્ઞાનને સિદ્ધ કર્યું, મારી સત્યાગ્રહના નાયક તરીકેની લાયકાત બતાવી. મેં કાયદાનો ભંગ રોક્યો તેથી જ સર માઇકેલ ઓડવાયરે પંજાબને પછાડવાનો નિશ્ચય કર્યો છતાં તે ચડ્યું. તેવું જ મારા હિમાલય જવા વિષે સમજવું. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે પશ્ચિમનો પશુન્યાય હિન્દુસ્તાનને નહિ ભાવે—નહિ સદે. છતાં ધારો કે હિન્દુસ્તાને તે ગ્રહણ કર્યો. પછી હિન્દુસ્તાનમાં મારૂં રહેવું હું નિરર્થક સમજું. તે વેળાએ હિમાલયનો એકાન્તવાસ મને સ્વર્ગીય લાગે. પશુબળનો પ્રયોગ કરવામાં હિન્દુસ્તાનને મારો ઉપયોગ નિરર્થક થાય. હિન્દુસ્તાન પણ તેવે સમયે મને આશીર્વાદ આપીને હિમાલય તરફ વળાવે.

સત્યાગ્રહ કેમ રોક્યો ?

આદર્શ રાજ્ય અકલ્પનીય નથી ?

આદર્શોની અપ્રાપ્યતા

સ૦—આપે 'નવજીવન'માં લખ્યું છે કે ખરેખરો બ્રહ્મચારી કલ્પનામાં જ હોય. તે જ પ્રમાણે આદર્શ રાજ્યનું પણ શું ન કહેવાય? શું એવું રાજ્ય અગાઉ કદી હતું? કે ભવિષ્યમાં થશે?

જ૦—આદર્શોનો સંપૂર્ણ અમલ થયે તે આદર્શ મટે છે. છતાં આપણે આદર્શને અવલંબીને ચાલવું ઘટે. નહિ તો આપણે ગોથાં ખાઇએ. આદર્શ સીધી લીટી, આદર્શ કાટખુણો, કલ્પનામાં જ રહે છે. છતાં તે આદર્શ લીટી અને કાટખુણા વિના કડીયો એક પણ મકાન ન ચણી શકત. તેમજ આદર્શ સ્વરાજ્યને—આદર્શ સાધનોને ધ્યાનમાં રાખતાં ને તેનો અમલ કરતાં આપણે વહેલામાં વહેલા યોગ્ય સ્વરાજ્ય મેળવશું.

× × × × ×

પ્રશ્નકારની નમ્રતા

સુરતનિવાસીની પ્રશ્નાવલી પૂરી થઇ. તેણે પોતાનો કાગળ મધુર પ્રસ્તાવનાથી શરૂ કરેલો છે. પ્રશ્નોમાં ભાષાની સખ્તી ક્યાંક ક્યાંક જોવામાં આવશે, પણ પ્રશ્નો વિનયપૂર્વક પૂછાયા છે એમ મારી માન્યતા છે. પૂછનારે પોતાનું નામઠામ પણ આપ્યાં છે. તેનાં છેવટનાં વાક્યોમાંથી ત્રણ ટાંકું છું: "જેમ પિતા પુત્રના અપરાધને ક્ષમા આપે તેમ આપ મારે વિષે પણ સમજી લેજો. જેમ નિશાળમાં મહેતાજીઓ કહે છે કે મુશ્કેલીઓ હોય તો વારંવાર પૂછજો તેમ જ હાલમાં આવા પ્રશ્નો વિદ્યાર્થી તરીકે અમારે તમને પૂછવા રહ્યા છે. જો પ્રશ્નો ભૂલ ભર્યાં કે અપમાનભર્યાં લાગે તો કાગળ તુરત ફાડી નાંખશો."

વિદ્યાર્થીઓની વર્તણુક

અસહકારી વિદ્યાર્થીઓની વર્તણુક

બીજો કાગળ અમદાવાદના એક જાણીતા લેખકનો છે. તેમણે તે 'સ્વદેશી' ઉપનામથી લખ્યો છે. તેમાં પાંચ પ્રશ્નોની ચર્ચા છે. એકમાં વિદ્યાર્થીઓને મેં આપેલી સલાહ વિષે વિવેચન છે. એ પ્રશ્ન એટલો બધો છણાયો છે કે હવે તેમાંથી કંઇ વિશેષ નીકળે એમ નથી, તેથી છોડી દઉં છું. હું એટલું જ કહીશ કે વિદ્યાર્થીઓને મેં જે સલાહ આપી છે તેથી તેઓ ઉદ્ધત ને સ્વચ્છન્દી નથી બન્યા. તેઓ પાંજરામાં પૂરાયા હતા; પાંજરામાંથી નીકળેલું પક્ષી થોડા ચાળા કરે જ. એથી તેની ઉપર કટાક્ષ કરવાપણું ન હોય. બહાર નીકળી પડેલા વિદ્યાર્થીઓના સમુદાયને જેટલો હું ઓળખું છું તેટલો કોઇ બીજો ભાગ્યે જ ઓળખતો હોય. તેઓએ વિનય નથી છોડ્યો. તેઓ પોતાના આત્માની સાથે, જનસમાજની સાથે, તેમના વડીલોની સાથે ઝૂઝી રહ્યા છે, અને તરુણ વયના જુવાનોની પાસેથી જેટલી આશા રાખી શકાય તેટલી તેઓ ફળીભૂત કરી રહ્યા છે. અસહકારમાં અવિનય હોય જ નહિ. આ ભાઇ લખે છે કે માણસો પ્રકૃતિવશ રહીને વર્તે છે, એ ખરું જ છે. પણ માણસનામાં બે સ્વભાવો રહ્યા છે. એક 'અહરીમાન'નો ને બીજો 'ઓરમઝદ'નો; એક 'રાક્ષસ'નો ને બીજો 'મનુષ્ય'નો; એક સત્યનો ને બીજો અસત્યનો. સત્ય ઉપર જ ભાર દેવો, ઓરમઝદ તરફ જ તેનું ધ્યાન રાખવું, કાલે પશુ હતો પણ હવે મનુષ્ય રૂપે—મનુષ્ય જ—છે એમ નિરંતર કહ્યા કરવું, એમાં તેની ઉપર આઘાત નથી થતો એવો મારો ખાસ અનુભવ છે.

બીજો પ્રશ્ન ખાનગી શાળાઓના શિક્ષકોને મેં તેમના કરાર તોડવાની સલાહ આપ્યાનું તેમણે સાંભળેલું તે વિષે છે. એવી સલાહ મેં કોઇને આપી જ નથી.

અવિવેકી અસહકારી

અવિવેકી અસહકારી

ત્રીજું વિવેચન કોઇ કહેવાતા અસહકારીએ ધારાસભાના ઉમેદવારને 'ગધેડાનો સરદાર' કહેલો તે વિષે છે. મને લખતાં ખેદ થાય છે કે આવાં અવિવેકી વિશેષણો વાપરનારા અસહકારી પડયા છે. પણ એ વારસો ઘણા કાળનો ઉતર્યો છે એટલે પ્રયત્ને કરીને જ એ ટેવ જશે. ઘણા અસહકારીઓ પોતાની ભાષા ઉપર, પોતાના વિચારો ઉપર કાબુ મેળવી રહ્યા છે એમ હું જાણું છું. લખનાર એમ માને છે કે એમ બોલવાની પણ પ્રકૃતિ પડી ગઇ છે; તેની સામે થવાનો મારો પ્રયત્ન નિરર્થક જવાનો સંભવ છે. મારો ત્રીસ વર્ષનો અનુભવ મને જુદું જ શીખવે છે.

ખિલાફતમાં કેમ મચ્યો છું ?

ખિલાફતમાં કેમ મચ્યો છું ?

ચોથો પ્રશ્ન મહત્ત્વનો છે. એ ભાઇ લખે છે: "આપને ખિલાફતને વાસ્તે આટલું બધું લાગે છે એ સમજાતું જ નથી. અમારી ખાત્રી થઇ છે કે ખિલાફત ફકત 'પોલિટિકલ વેપન' (રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર) છે. ઇતિહાસની તવારીખ તપાસતાં, ઘણા ત્યાગ કર્યા છતાં હિન્દુમુસલમાન એક રહે નહિ એમ જ લાગે છે. થાય અને ચાલુ રહે તો ઐકય ઇચ્છવા યોગ્ય છે. પણ સ્વાર્થ અર્થે ન ચાલુ રહે તેમ લાગે છે. મારા જેવા ઘણાનું આવું માનવું છે. આથી ખિલાફતમાં આપને એટલું કેમ લાગે છે તે એક લેખ દ્વારા આપ જણાવશો તો અમારા જેવા આપના આભારી થઇશું."

આ પ્રશ્ન મેં વાતોમાં ને લખાણોમાં ચર્ચ્યો છે. પણ તે એટલો બધો અગત્યનો છે કે તેની ચર્ચા જેટલી થાય એટલી ઓછી ગણી અહીં કરી નાખું છું. ખિલાફતના પ્રશ્નને હું સર્વોપરી સ્થાન આપું છું. અસહકારનું શસ્ત્ર મને એ જ રૂપે ખિલાફતનો પ્રશ્ન વિચારતાં જ જડયું. તે વિષે મને બહુ લાગી આવ્યું છે, કેમકે હું ચુસ્ત હિન્દુ છું. જો સાત કરોડ મુસલમાનોથી મારા ધર્મને હું સુરક્ષિત રાખવા માગું તો મારે તેમના ધર્મને બચાવવા સારૂ મરણપથારીએ સૂવા પણ તૈયાર રહેવું જોઇએ. તેમજ સર્વ હિન્દુને માટે પણ જ્યાં સુધી હિન્દુમુસલમાન એકદિલ ન થાય ત્યા સુધી સ્વરાજ્ય અર્થ વિનાનો આદર્શ છે; ત્યાં સુધી ગૌરક્ષા અસંભવિત છે. સ્વાર્થ સર્યે મુસલમાન દગો દેશે એમ હું માનતો નથી. જેઓ ધર્મને માને છે તે દગો દેતા નથી. હિન્દુઓએ ઘણો ત્યાગ કર્યા છતાં તે ફળ્યો નથી એવો ઐતિહાસિક દાખલો મેં એક પણ નથી જાણ્યો. આજ લગી જે થયું

છે તે તો વાણીઆનું સાટું થયેલું છે. આજના વ્યવહારમાં સાટાને અવકાશ જ નથી. હિન્દુ પોતાનો ધર્મ સમજી મુસલમાનને મદદ કરે ને ફળની આશા ઇશ્વરથી રાખે. મુસલમાનોની પાસેથી કંઈ જ ન માગે. ગૌરક્ષાની વાત અલી ભાઇઓની સાથે હું ભાગ્યે જ કરૂં છું. મૌલાના અબ્દુલ બારી સાહેબની સાથેનો સંવાદ હું પ્રગટ કરી ચુક્યો છું. છતાં તેઓ જાણે છે કે મેં એ છૂપાવ્યું નથી કે મુસલમાનોને સારૂ મરીને પણ તેઓનાં હૃદય પીગળાવવાની હું આશા રાખું છું. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે સારાનું ફળ ઇશ્વર આપે જ છે. મારી યાચના ઇશ્વર પાસે છે. મુસલમાન ભાઇઓને તો હું વિનામૂલે વેચાયો છું ને પ્રત્યેક હિન્દુને તેમ કરવા કહી રહ્યો છું. આમાં દાવપેચ નથી, ખુલ્લી વાત છે. જો મુસલમાન ભાઇઓનો કેસ નબળો હત તો હું તેમને સારૂ મરવા તૈયાર ન થાત. તેમનો કેસ તદ્દન સાચો જાણ્યા છતાં હું શકથી કે બીકથી અળગો રહું તો મારૂં હિન્દુત્વ લાજે, મારો પડોશીધર્મ જાય.

ખિલાફતનો ધાર્મિક પ્રશ્ન

ખિલાફત એ રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર નથી એમ હું જાણું છું ખિલાફતનો બચાવ કરવો એ સવ મુસલમાનની ફરજ છે. હિન્દુ તેને ધર્મ ન માને એ વાત જુદી છે. ગાયને બચાવવી એ કંઈ મુસલમાન ધર્મરૂપે ન માને. પણ સર્વ મુસલમાન જાણે છે કે હિન્દુઓનો તે ધર્મ જ છે. તેમ સર્વ હિન્દુએ જાણવું જોઇયે કે ખિલાફતનો બચાવ કરવો એ મુસલમાનનો ધર્મ છે. અલી ભાઇઓની ધર્મપરાયણતા વિષે મને ભારે માન છે. કેવળ રાજ્યપ્રકરણી લાભ મેળવવાને ખાતર તેઓ ફકીરી ન લે. પણ ખિલાફતને બચાવતાં ઇસ્લામની સત્તા અવશ્ય વધે. તેથી ડરવું એમાં કંઇ ગુન્હો નથી; મુસલમાન રાજી થાય જ; અને જો હિન્દુ ધર્મની જાગૃતિ ને ઉન્નતિથી ઇતરધર્મીઓએ રાજી થવું જોઇયે એમ આપણે માનીયે તો ઇસ્લામની ઉન્નતિથી આપણે હિન્દુઓએ પણ રાજી થવું જોઇયે.

એકતા ધર્મની નહિ, દિલની

ગુરુ નાનકે અને કબીરે હિન્દુમુસલમાન બન્નેને એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે ઇતિહાસ કોઈ અહીં રજુ નહિ કરે એવી હું આશા રાખું છું; કેમકે આજનો પ્રયત્ન ધર્મના એકતા કરવાનો નથી, પણ ધર્મની ભિન્નતા છતાં દિલની એકતા કરવાનો છે. ગુરુ નાનક આદિનો પ્રયત્ન ધર્મમાં એકતા બતાવીને બન્નેને એક બનાવવાનો હતો. આજનો પ્રયત્ન તિતિક્ષાનો છે. સનાતની હિન્દુ ચુસ્ત રહે અને છતાં ચુસ્ત મુસલમાનને માન આપે, તેની સાચા દિલથી ઉન્નતિ ઇચ્છે, એ પ્રયત્ન છે. આ પ્રયત્ન નવો જ છે, પણ હિન્દુ ધર્મના મૂળમા રહેલી એ ભાવના છે.

મુસલમાનો દગો દે તો

આ પ્રયત્નને અંતે પણ માની લો કે મુસલમાન ભાઈઓ દગો દે. એક વાત તો એ છે કે બન્નેનો સ્વાર્થ સદાકાળને સારૂ ઐક્ય જાળવવામાં જ સમાયેલો રહેશે. પણ એમ કહો કે ખિલાફત રૂપી વિશેષ અર્થ સર્યે મુસલમાન હિન્દુનો વિરોધ કરવા મંડી જાય. આ બીકથી આજે તટસ્થ રહીયે તો તેમાં આપણે અંગ્રેજી રાજ્યની ગુલામી નભાવવા ઉપરાંત શો અર્થ સાધી શકીયે? અત્યારના પ્રયત્ને ધારો કે ખિલાફતનો બચાવ થયો, સ્વરાજ મળ્યું ને પછી મુસલમાનોએ દગો દીધો; તોયે શું ? બાવીસ કરોડ હિન્દુને મુસલમાન હંફાવશે ? તેમનું આત્મબળ, તેમની તપશ્ચર્યા, તેમનો આજે કરેલો યજ્ઞ, તેમને કંઈ જ સહાય નહિ આપે ? પણ મુસલમાનો તો બહારથી બીજાને લાવીને આપણી સાથે લડે તો ? હોય. તેથી પણ મર્દ કેમ ડરે ? આજનો પ્રયત્ન સ્વાવલંબી—સ્વતન્ત્ર બનવાનો છે. એક હોય તોપણ છાતી ખુલ્લી મુકી અનેકની સામે ઉભો રહે ને જ્યાં પગ મુકયો હોય ત્યાંથી ન ખસે. આવું પશુઓ પણ સમય આવ્યે કરે છે. આવું આરબનાં બાળકો કરે છે. આવું કરતાં ડચ બાળકોને મેં જાણ્યાં છે. એ કંઈ દૈવી શક્તિ નથી. એ તો સામાન્ય મનુષ્યને મળેલી વસ્તુ હોય છે. એવી શક્તિવાળા ઘણા હિન્દી ન હોય ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન સ્વતન્ત્ર ન બને. પ્રતાપના સમયના ક્ષત્રિયોમાં એ ધૈર્ય હતું. ક્ષત્રિય એટલે મારનાર નહિ; ક્ષત્રિય એટલે મરી જાણનાર. ગીતાની વ્યાખ્યા પ્રમાણે ક્ષત્રિય એ કે જે ભાગે નહિ, પીઠ બતાવે નહિ. હિન્દુમુસલમાનની આજની એકતામાં સાટાની વાત જ નથી. આપણા સહીઆરાનું ખતપત્ર આપણી એકબીજાની ખાનદાની છે. એ અવેજ વિનાની દોસ્તી છે. એ બન્નેને સારૂ એકપક્ષી કરાર છે. તે જ સ્વેચ્છાએ થયેલું સહીઆરૂં કહેવાય: તે એકનું તોડયું તૂટયું જ નથી, ને તૂટે પણ છે. કાયદો તેના તોડનારને બાંધે નહિ. પણ પ્રેમ એવા તોડનારને પણ ખેંચી રાખે.

પ્રેમનું બંધન અને શરતો

'કાચે રે તાંતણે મને હરજીએ બાંધી
જેમ તાણે તેમ તેમની રે,
મને લાગી કટારી પ્રેમની.'

એમ મીરાંએ ગાયું ને કરી બતાવ્યું. એ જ તાંતણો મુસલમાનમાત્રને બાંધવા ને ગાયને છોડાવવા બસ છે. પણ ભોજા ભગતે આપણને પ્રેમની શરતો પણ જણાવી છે:

'ભગતી શીશ તણું સાટું,
આગળ વસમી છે વાટું.'

પ્રેમની પરીક્ષા અસિધારા પર ચાલવું એ છે. હિન્દુ જો પોતાના ધર્મની રક્ષા કરવા ઇચ્છે તો અસિધારા પર ચાલી જુએ.

માલવીયાજી ને શાસ્ત્રીજી

માલવીયા અને શાસ્ત્રી

પાંચમો પ્રશ્ન મજકુર ભાઇએ આમ ઉઠાવ્યો છે: "પંજાબ ને ખિલાફતની બાબતમાં માલવીયાજી તથા શાસ્ત્રીજીને આપના જેટલું લાગતું નથી એમ માનવામાં આપની ભયંકર ભૂલ થાય છે." આટલું કહીને આ ભાઇએ થોડી દલીલો આપી છે. આમાં તેઓએ એમ માની લીધું છે કે મેં આ બન્ને પ્રૌઢ નેતાઓ પર આક્ષેપો કર્યા છે. હું ખાત્રી આપું છું કે એવું કંઇ છે જ નહિ, બન્ને પ્રત્યે મારું માન જે હતું તે જ કાયમ છે. તેઓનો મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ પણ તેવો જ કાયમ છે. મેં તો માત્ર વસ્તુસ્થિતિ વર્ણવવામાં એ મિત્ર જેમની સાથે મને ગાઢ સંબંધ છે તેમના દાખલા આપી દીધા છે. ખિલાફત અને પંજાબને વિષે હું અધીરો થઈ મારું સર્વસ્વ હોમવા તૈયાર થયો છું. આ બન્ને નેતાઓ એ બન્ને અપમાનને સાંખી રહેવા તૈયાર છે. તેને વ્યવહારન્યાય કહો તોપણ ચિન્તા નથી. મારે મન આચાર એ માણસની લાગણીનું માપ છે. મને વધારે લાગણી છે એમ કહી હું વધારે માન ખાટવા ઇચ્છતો નથી, તેમ માલવીયાજી અથવા શાસ્ત્રીજીને ઓછી છે એમ કહી તેમને લેશમાત્ર હીણવવા પણ ઇચ્છતો નથી.

તા. ૩–૨–૧૯૨૧

§ 'એક ડગલું બસ થાય'

સ્ટોકસની ચિન્તા

ભલા મિ. સ્ટોકસ આજે કેટલાંક વરસ થયાં હિમાલયના પહાડી પ્રદેશમાં વસનારા એક ધાર્મિક ખ્રિસ્તી છે. અસહકારની પ્રવૃત્તિનો તેઓ લક્ષપૂર્વક અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. થોડા વખત ઉપર કલકત્તાનાં છાપાંઓમાં તેમણે અસહકાર વિષે ત્રણ લેખો લખ્યા છે. અસહકાર નૈતિક શસ્ત્ર તરીકે તેમને માન્ય છે, પણ એવી પ્રવૃત્તિ સંપૂર્ણ રીતે ફતેહમંદ નીવડે તો અંગ્રેજોને હિન્દુસ્તાન ખાલી કરવું પડે અને એવું થવા વખત આવે તો હિન્દુસ્તાનની શી ગત થાય એ ચિન્તા એમને ભારે વ્યાકુળ કરી મુકે છે. તેવો વિચાર આવતાંની સાથે જ એમની આંખ સામે હિન્દની સરહદ ઉપર અફઘાનોનાં ધાડાં ચડી આવતાં અને ઉત્તરની બાજુએથી નેપાળી ગુરખાઓનાં ટોળાં હિન્દને લૂંટતાં, રંજાડતાં તરવરવા માંડે છે. હું તો આ બધી કાલ્પનિક ચિન્તાઓના જવાબમાં કાર્ડિનલ ન્યૂમનની પેઠે એટલું જ કહી સંતોષ માનું કે

'દૂર દેશ જોવા લોભ લગીર ન,
એક ડગલું બસ થાય—
મારે એક ડગલું બસ થાય'.

ઈશ્વર પર શ્રદ્ધા

અસહકારની પ્રવૃત્તિ ધાર્મિક પાયા ઉપર ખડી થયેલી છે. ઇશ્વરથી ડરીને ચાલ-નારા માણસમાત્રનો સર્વોપરી ધર્મ એટલો જ છે કે પાપથી નાસીને દૂર જવું. એમાં પરિણામનો વિચાર બિલકુલ આડે આવવા જ ન દેવો જોઇયે. સત્કાર્યનું ફળ હમેશાં શુભ જ આવે, બીજું આવી શકે જ નહિ, એવી એને અચલિત શ્રદ્ધા હોય. એ જ મારે મન ગીતાના નિષ્કામકર્મવાદનો પણ મર્મ છે. ઇશ્વર માણસને ભવિષ્યમાં ડોકીઉં કરી જોવા નથી દેતો. એણે તો સત્યને જ શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુસર્યા કરવું રહ્યું; પછી એવા અનુસરણમાં જીવનું જોખમ પણ ભલે હોય. એ જાણે છે કે એ સ્વધર્મના માર્ગમાં મરણ પણ શ્રેયસ્કર છે. સેતાનને વેચાઇને જીવવા કરતાં ઇશ્વરને માર્ગે મરણ હજાર દરજ્જે બહેતર છે. માટે જે જે કોઇ માને છે કે આ સરકાર સેતાનના પંથની પ્રતિનિધિ છે તેને માટે એ સરકારનો સંગ તજી અળગા થવા સિવાય બીજો રસ્તો નથી.

પરદેશી ચડાઇનો ભય

છતાં વાદને ખાતર ઘડીભર માની લઇયે કે અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાન તજી ગયા અને હિન્દુસ્તાનમાં અશુભમાં અશુભ સ્થિતિ ઉભી થઇ. એ દશામાં પઠાણોએ કે ગુરખાઓએ હિન્દ પર ચડાઇ કરી અગર લૂંટફાટ કરી એમ માનીયે તોયે શું એ એટલી કલ્પના બહારની અસહ્ય વસ્તુ છે ? મારે હિસાબે તો અત્યારે સરકાર હિન્દુસ્તાનનો જે શારીરિક અને નૈતિક શક્તિપાત અહોરાત્ર કરી રહી છે તેને મુકાબલે એ સ્થિતિમાં પઠાણો કે ગુરખાઓનાં એવાં ચાર દહાડાનાં ધીંગાણાંની સામે થવા આપણે અવશ્ય વધુ સમર્થ હોઇશું. મિ. સ્ટોક્સ શરીરબળનો નિષેધ માનતા જણાતા નથી. એ હિસાબે તો એક થયેલા હિન્દના રજપૂતો, શીખો અને મુસલમાન યોદ્ધાઓના સામટા બળને એક દિશાનાં કે ચારેમેરથી પણ ચડી આવ-નારાં લૂંટારૂઓનાં ધાડાંઓ સામે સફળતાપૂર્વક થઇ શકવા પૂરતું શ્રેય જરૂર આપી શકાય. છતાં એથીયે અશુભ કલ્પી લઇયે, અશુભમાં અશુભ કલ્પીયે કે જાપાન બંગાળના ઉપસાગરમાંથી આવી લાગે, ગુરખાઓ ઉત્તરમાંથી ઉતરી પડે અને પઠાણોનાં ધાડાં વાયવ્ય સરહદો પરથી ચડી આવે. એ સ્થિતિમાં પણ કાં તો અમે તેમને મારી હઠાવશું અને નાહ હાંકી મુકી શકીયે તો તેમની જોડે શરતો કરી લઇશું અને વહેલામાં વહેલી તકે હાંકી કાઢીશું. ગમે તેમ કરીશું તોયે આજની

નાદારી અને આ પાપી રાજ્યની ગુલામગીરીના કરતાં તો તે વખતનો ગમે તેવો છતાં તે રસ્તો વધારે જ મર્દાનગીભર્યો હશે એ વિષે મને કશો જ શક નથી.

સ્વરાજ અને પરદેશી સંબંધ

પણ એવું અશુભ કલ્પવાની જ હું ના પાડું છું. જો મિ. સ્ટોક્સ કહે છે તેમ અસહકારની પ્રવૃત્તિ સફળ થાય—એ સફળ થાય એમ માની લઇને જ મિ. સ્ટોક્સે ઉપલી બધી બીકનું ચિત્ર ખડું કર્યું છે—તો તો અંગ્રેજો અહીં રહે કે જાય, જે કંઈ કરશે તે બધું મીઠે મ્હોડે, મિત્ર તરીકે, બે ભાગીદારો વચ્ચે કરારનો અમલ થાય તેવી રીતે, રીતસર અને વ્યવસ્થાપૂર્વક કરવાના. મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલી કુદરતી સાલસાઇમાં—પછી તે અંગ્રેજોમાં જોવા જાઓ કે બીજી કોઈ પણ જાતિમાં—હજુયે મને શ્રદ્ધા છે. અંગ્રેજો 'રાત લઇને' અહીંથી ભાગે અને સવારમાં ઉઠતાં આપણને વૈદરભીની પેઠે વલવલવાનો વારો આવે એ હું નથી માનતો.

વળી ગુરખાઓ કે અફઘાનો પણ ન્યાય કે નીતિની વાત કાને પણ ન ધરનારા કે તેની આબડછેટ માનનારા હાડના ચોરલૂંટારા છે અગર તો તેમની પણ આત્મશુદ્ધિ કરવાના પ્રયત્નને કશો જવાબ વાળવાની શકિત વગરનાં જડ પ્રાણીઓ છે, એમ પણ મારે શા સારૂ માની લેવું? જો હિન્દ પોતાની પુરાણી ધાર્મિકતા પાછી જીવનમાં આણી શકશે તો તેની પડોશી કોમો ઉપર પણ તેની અસર પડવાની જ. તે આ બળવાન પણ ગરીબ પહાડી કોમોના ઉદ્ધારના માર્ગ શોધવામાં રસ લેતું થશે, અને તેમનાથી ડરીને નહિ, પણ પડોશી તરીકેનો પોતાનો ધર્મ સમજીને પ્રસંગ પડયે તેમને ચાર દહાડા પાળશે પોષશે પણ ખરૂં. જાપાનની જોડે તો તેણે અંગ્રેજોની સાથે સાથે જ હિસાબ કરી લીધો હશે. હિન્દ જાપાનમાં બનનારી એક પણ વસ્તુ વાપરવાને પાપ માનતું થઈ ગયું હશે તો જાપાન હિન્દ ઉપર સ્વારી કરવાનો ખ્યાલ સરખો મનમાં નહિ લાવે. એને ખાવાપીવા અને પહેરવા પૂરતું છે. આપણે પરદેશો પર આધાર રાખતા બનીને તેમનામાં આપણે માટે લોભ અને તૃષ્ણા પેદા કરીએ તો જ તેમને આપણા ઉપર ચડાઈ કરવાનું આપણે કારણ આપીયે. આપણે એવા કોઈ પણ દેશના આશ્રિત બનવાનું છોડી દઇયે એટલે બસ.

આમ અન્તે હિન્દ અહિંસાથી સફળ થવા નિર્માયું હો કે હિંસાથી, ગમે તે સ્થિતિમાં પણ આપણું ભવિષ્ય મિ. સ્ટોક્સને દેખાય છે તેટલું શોચનીય નથી જ નથી. અને મારે મન તો એવું ગમે તે ભવિષ્ય સુદ્ધાં અત્યારની નામર્દાઇ અને નાદારીની હાલતના કરતાં તો ઓછું જ કાળું હશે. તેથી આપણે ઉઠાવેલી

અહિંસા અને આપભોગની આ ખુલ્લી અને સંપૂર્ણ પ્રામાણિકતાભરી લડતમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક નિર્ભય અને અડગ બનીને આગળ ધપ્યાં જવા જેવો ઉત્તમ બીજો એક રસ્તો આપણે માટે નથી એમ જ મારૂં મન સાક્ષી પૂરે છે.

વેજવુડ અને શૌકતઅલી

શૌકતઅલીને ન્યાય

વિલાયતના ' નેશન ' પત્રમાં મારે વિષે અને મારા સાથીઓને વિષે કર્નલ વેજવુડે એક લેખ લખ્યો છે, તેમાં જાણ્યેઅજાણ્યે પણ તેઓ પોતાનું સમતોલન સાચવી શક્યા નથી એ જોઇને મને દુઃખ થયું છે. હું જોઉં છું કે જેમના વિષે તેમણે પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે તેમને લગતી પૂરતી હકીકતો મેળવવા કે તપાસવા તેમણે ઘટતી મહેનત નથી લીધી. મારી પોતાની બાબતમાં એમણે જે કંઇ લખ્યું છે તેની તૃટીઓ તપાસવા હું નથી ઇચ્છતો, પણ મૌ૦ શૌકતઅલીની બાબતમાં કર્નલ વેજવુડે પ્રગટ કરેલું અજ્ઞાન તો ખરેખર હેરત પમાડે તેવું છે. મૌ૦ શૌકતઅલી મુસલમાન કોમની ઉપર જે જાદુઇ અસર ધરાવે છે તેનું રહસ્ય જ કર્નલ વેજવુડ સમજ્યા નથી જણાતા. મૌ૦ શૌકતઅલીના કરતાં વધુ ઇમાનદાર, વધુ સાચા દિલનો માણસ હજુ મેં જોયો નથી. હું નથી માનતો કે અંગ્રેજોને કે બીજી હરકોઇ જાતિને તે હાડથી ધિક્કારે છે. અલબત્ત ધર્મ—મજહબ એમને મન પ્રાણથી પણ પ્યારી ચીજ છે. અહિંસાને તે અલબત્ત માને છે, જોકે તલવારના ન્યાયમાં પણ તેમને વિશ્વાસ છે. જો અહિંસાને રસ્તે તેઓ ખિલાફતનો વાજબી ઇન્સાફ ન જ મેળવી શકે અને સમશેરને રસ્તે પોતાના દેશી ભાઇઓને લઇ જવા એ નાહક નીવડવાનું નથી એમ તેઓ જુએ તો તેઓ જરૂર સમશેર ખેંચે. પણ જે દિવસે એવી સમશેર ખેંચવા વારો આવશે તે દિવસે દુનિયામાં કોઈ તેમને આંગળી ચીંધી શકે નહિ એવી કોઇ પણ સિપાહીને છાજે તેવી ઢબે જ તેઓ સમશેર ખેંચનારા છે એ વિષે મારા મનમાં છાંટાભાર અંદેશો નથી. અહિંસાને તેઓ મ્હોડેથી માનતાં નથી શીખ્યા; અહિંસાનો પાઠ તેમણે હઝરત પેગમ્બર સાહેબના જીવનમાંથી લીધો છે. એ પાઠ એવો છે કે સબૂરીથી, અહિંસાના ઇલાજોથી જ્યાં સુધી હેતુની સિદ્ધિ સંભવતી હોય ત્યાં સુધી બળ વાપરવું મુનાસબ નથી. કર્નલ વેજવુડનું લખાણ વાંચીને હરકોઇને એમ જ થઇ આવે કે મૌ૦ શૌકતઅલીને કર્નલ વેજવુડે જાણે કેવળ લોહીને માટે જ તલસતા જોયા. કર્નલ વેજવુડ જેવાએ તો એટલું વિચારવું જ

ઘટતું હતું કે એક સિપાહી પણ તલવારના ન્યાયમાં વિશ્વાસ રાખતો હોવા છતાં દયા, ઉદારતા, ક્ષમા, શૌર્ય ઇત્યાદિ અન્તઃકરણના ગુણોથી છેક શૂન્ય હોતો નથી. હું કર્નલને ખાત્રી આપું છું કે મૌ૦ શૌકતઅલી તેમના પોતાના જેવા જ શૂરા સિપાહી છે, તેમના જેવા જ ભડ પુરુષ છે.

વેજવુડનો દૃષ્ટિદોષ

કર્નલ વેજવુડનો દૃષ્ટિદોષ મારે એટલા સારૂ બતાવી આપવો પડે છે કે અંગ્રેજ પ્રજા કર્નલના લખાણ ઉપરથી દોરવાઇ જાય અલી બિરાદરોને વિષે તેમજ મુસલમાન લાગણીને વિષે ભૂલાવામાં ન પડે એમ હું ઇચ્છું છું. અલી બિરાદરોએ પોતે પોતાની લાગણીઓનો સંયમ કરીને અને અણીને પ્રસંગે આખા ઇસ્લામી કોમની લાગણી ઉપર કાબુ જાળવીને સમસ્ત માનવજાતિની અપૂર્વ સેવા કરેલી છે. તેમનો આ અલૌકિક સંયમ જ તેમની ઉંડી ધર્મવૃત્તિનું સૌથી બારેમાં ભારે ઉદાહરણ છે. કર્નલ વેજવુડ જેવા ઠરેલ અને દિલસોજ અંગ્રેજને પણ જ્યારે હું આવાં ઉતાવળાં અનુમાનો બાંધતા જોઉં છું ત્યારે ખરેખર મને ઉંડો શોક થયા વગર રહેતો નથી; કારણ વસ્તુસ્થિતિને નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિએ જોવાની આવી ના પાડવા જેટલી બીજી કોઇ વસ્તુ આજની લડતનો શાન્તિભર્યો નીવેડો આણવાના માર્ગમાં અન્તરાયરૂપ નથી.

બંગાળની જાગૃતિ

આપણો કરાર પળાયો

બનારસનો કરાર

અમે કાલે જ કલકત્તા પહોંચ્યા. શ્રી. જયકરે પોતાનો ધંધો (સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી) છોડયાની ખુશખબર લઇને જ અમે મુંબઈથી નીકળ્યા હતા. તે ખબર શ્રી. દાસને ગાંધીજીએ આપી. તેઓ બહુ રાજી થયા. શ્રી. જયકર મુંબઇમાં તા. ૨૧મીએ સવારના પહોરમાં આવીને પોતાનો ધંધો છોડયાની વાત કરવા લાગ્યા ત્યારે ગાંધીજીએ તેમને કહેલું એક વાક્ય યાદ આવે છે: 'ત્યારે હવે આપણો કાશીનો કરાર બરોબર પળાયો. માત્ર માલવીયાજી અને લાલા હરકિશનલાલ રહ્યા છે.' આ કરારની વિગતમાં સ્હેજ ઉતરવાની જરૂર છે કે જેથી શ્રી. દાસને આ લડતમાં પડવાને પ્રેરનારૂં ખરૂં કારણ જડી આવે. ઢાકામાં અમે ડિસેંબરની ૧૯મીના અરસામાં હતા. ત્યાં આપેલા એક પ્રૌઢ ભાષણના આરંભમાં ગાંધીજીએ શ્રી. દાસને આગ્રહ કરીને કહ્યું હતું કે 'પંજાબ કમિટિનો રીપોર્ટ તૈયાર કરવામાં શ્રી. દાસની મને અમૂલ્ય મદદ મળી છે. એ રિપોર્ટની છેવટની ભલામણ ઉપર અમે આવ્યા ત્યારે મેં સૌને વિનંતિ કરી કે આપણી ઓછામાં ઓછી માગણી આપણે લખવી જોઇયે, અને તે માગણી મેળવવા

માટે આપણે સૌએ પ્રાણ અર્પણ કરવાને પણ તૈયાર થવું જોઇયે. શ્રી. દાસને અમારી વચ્ચે કાશીમાં મ્હોડે થયેલા આ કરારનું હું સ્મરણ કરાવું છું.' તે દિવસના શ્રી. દાસ ભારે વિચારમાં પડયા હતા. મહાસભામાં આવીને તેમણે વિચારને નિશ્ચયનું રૂપ આપ્યું, અને આજે તે નિશ્ચયને કૃતિમાં મુકી રહ્યા છે.

'બંગાળના ભગીરથ'

બંગાળના ભગીરથ

શ્રી. દાસ બંગાળમાં આજે આબાલવૃદ્ધ સૌની બત્રીશીએ ચડી રહ્યા છે. તેમણે જ કહ્યું કે 'હું તો ગભરાઈ ગયો; આટલી આશા મેં નહોતી રાખી; અને હવે તો મારાથી અહીંથી ખસાય એવું નથી—આ વિદ્યાર્થીઓને છોડીને. માસિક અધલાખની આવકવાળી વકીલાત છોડયાનું આ પરિણામ છે એમ સૌ કોઈ કહી રહ્યું છે. શ્રીયુત દાસ પણ તે માનતા થયા છે. 'નાયક' નામના એક પત્રમાં આવેલું એક 'કાર્ટુન' (રમુજી ચિત્ર) બંગાળીઓની શ્રી. દાસને વિષેની લાગણીનું દ્યોતક છે. એ ચિત્રમાં ગાંધીજી રૂપી ગંગાને બંગાળમાં ઉતારતા ભગીરથ જેવા શ્રી. દાસને ચિતર્યા છે.

વિદ્યાર્થીઓનો ઉત્સાહ

બંગાળી વિદ્યાર્થીઓનો સત્યાગ્રહ

કેટલા વિદ્યાર્થીઓ નીકળ્યા તે વિષે તો 'નવજીવન'માં ખબર આવી ગયા છે. પ્રેસિડેન્સી કૉલેજના, સિબપુર એન્જિનીઅરિંગ કૉલેજના અને મેડિકલ કૉલેજના છોકરાઓ સિવાય બધી કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે નીકળ્યા છે. ગાંધીજીને વિષે અમદાવાદમાં જે અફવા ઉડી હતી (કે તેઓ ગુજરાત કૉલેજના પગથીઆને આડે લાંબા થઈ સૂવાના છે) તે અહીં તો વિદ્યાર્થીઓએ સાચી પાડેલી જણાય છે. આમાં બંગવાસી કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને સૌથી ઓછા દોષી કહી શકાય. તેઓએ જે સંજોગોમાં આ કહેવાતો સત્યાગ્રહ કર્યો તે સંજોગો જાણવા જેવા છે. શ્રી. દાસને કૉલેજના આચાર્યે કહી ચુકેલા હતા કે ૭૦૦ જેટલા છોકરાની સહીવાળું વિનન્તિપત્ર લાવે તો તેઓ કૉલેજને રાષ્ટ્રીય કરશે, એટલે કે તેનો યુનિવર્સિટી સાથેનો સંબન્ધ તોડશે. શ્રી. દાસ ૧૦૦૦ સહીઓ લઇને ગયા, ત્યારે તેમણે કહ્યું 'એ સહીઓનો કાંઇ અર્થ નથી.' વિદ્યાર્થીઓ આ ન સહન કરી શકે એ સ્વાભાવિક છે. તેમણે કૉલેજનાં પગથીયાં ઉપર અડંગા નાંખ્યા ! તેમજ આચાર્યજીના ઘરના આંગણામાં જઇને સવારના આઠ વાગ્યાના સૂતા. રાત્રે ૧૦ વાગે આચાર્યજીનાં પત્નીની કરુણ વિનન્તિ તેમને માનવી પડી: 'બેટાઓ, તમે ઉઠો, ખાઓ. તમારે દેશનું કાર્ય કરવું છે; આમ શરીર ઉપવાસે કરીને પાડી નાંખો એ ઠીક નથી. પાંચ દિવસની મુદત આચાર્યજીને આપો; જરા વિચારવાનો અવકાશ આપો.' શંકાયુક્ત સત્યાગ્રહનાં આ પગલાંઓને પહોંચી વળવાનો શ્રી. દાસ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. તેઓ સમજે છે કે આવું કરવામાં સૂક્ષ્મ હિંસા રહેલી છે. માત્ર એટલું જ કે વિદ્યાર્થીઓ આ 'સૂક્ષ્મ હિંસા' બાદ કરીયે તો અતિશય આત્મનિગ્રહ બતાવી રહ્યા છે. એનો એક દાખલો આપું. સ્કૉટિશ ચર્ચ કૉલેજના આચાર્ય ડૉ. વૉટ પોતાનાં બૂટ અડાડી એક વિદ્યાર્થીને ઓળંગી ગયા—લાત મારવા ખાતર બૂટ અડાડયાં હોય એમ નથી લાગતું, પણ ચીડવવા ખાતર તો ખરાં

જ, કારણ બીજો જવાનો રસ્તો તેમને માટે હતો—બીજા વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમને ઓળંગી ગયા. પણ તેમણે શ્વાસ સરખોયે નથી કાઢયો. આમ પોતે આત્મનિગ્રહ કરીને તેઓ બીજાને પણ આત્મનિગ્રહના પાઠ આપી રહ્યા છે.

સર પ્રફુલ્લચન્દ્ર રાય જેવા હજી તટસ્થ રીતે આ રંગો જોઇ રહ્યા છે. તેમના જેવા સરલ હૃદયનાની પાસેથી હજી આશા રાખવી વ્યર્થ નથી કે તેઓ પોતાની કૉલેજ રાષ્ટ્રીય કરી બીજાને પણ માર્ગ બતાવશે. યુનિવર્સિટીના શિક્ષકોમાંથી એકાદ બે પ્રોફેસરો સિવાય કોઇ નીકળ્યા નથી.

મિરઝાપુર સ્કવેરની વિરાટસભા

મિરઝાપુર સ્કવેરનું ભાષણ

ગઈ રાત્રે મિરઝાપુર સ્કવેરમાં વિદ્યાર્થીઓની જે સભા થઇ તેનું વર્ણન આપ્યું જાય તેમ નથી. સ્કવેર (ચોગાન) નો વિસ્તાર જલિયાંવાલા બાગ જેટલો હશે; તેની તસુ જગ્યા પણ ખાલી રહી ન હતી. ચોગાનની બહાર લોકોનાં ધાડાં ઉભાં હતાં. ચારે બાજુના ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર માળનાં મકાનો સ્ત્રીપુરુષોની હારથી જાણે લચી જશે એમ લાગતું હતું. શાન્તિ સ્થાપન કરતાં પ્રથમ ઠીક સમય ગયો. પ્રમુખપદ તો શ્રી. દાસને જ હોય. એક ટેબલ ઉપર ગાંધીજી અને ખુરશી ઉપર દાસ બેઠા હતા. ગાંધીજીએ આ પ્રમાણે આરંભ કર્યો:

"મહાસભા શરૂ થઈ ત્યારે મારો જે અવાજ હતો તે અત્યારે નથી રહ્યો તે ખાતર હું દિલગીર છું. જેઓ મારો અવાજ ન સાંભળી શકે તેમણે તો મારા ભાષણના જેવા મળી શકે તેવા રિપોર્ટથી જ સંતોષ માનવો જોઈશે. આટલો અવાજ થાય છે તેથી હું દિલગીર છું, પણ શું કરીયે? આવી મેદની આગળ આપણે ભાષણો આપવા જેવાં કામ લેવાં છે તે આ પ્રકારનાં વિઘ્નો વચ્ચે જ લીધા વિના છૂટકો નથી.

પ્રસૂતિકાળની વેદના

પ્રસૂતિકાળની વેદના

"આજે આપણે પ્રસૂતિવેદનાનો અનુભવ લઇ રહ્યા છીયે. પ્રસૂતિ પહેલાં જે દુઃખો—કષ્ટો પડે છે તે સૌનો આજે આપણે અનુભવ કરી રહ્યા છીયે. દેશની હાકલને આટલો સુન્દર જવાબ આપ્યા બદલ બંગાળના વિદ્યાર્થીઓને હું ધન્યવાદ આપું છું. તેઓ જવાબ આપશે એ તો હું જાણતો જ હતો. પણ શ્રી. દાસ તેમના અગ્રેસર થાય તેની તેઓ રાહ જોઇ રહ્યા હતા. તેઓ અગ્રેસર થયા તે બદલ અને તમે તુરત તેમની પાછળ ચાલી નીકળ્યા તે બદલ તમને બન્નેને હું જેટલું અભિનન્દન આપું તેટલું ઓછું છે. પણ શ્રી. દાસના વિદ્યાર્થીઓના કાર્યનો આરંભ તો હવે થાય છે. તમે વિદ્યાલયો તજ્યાં છે તેટલું જ બસ નથી; પાછા તેને બારણે ન ચડો તેની ખરી જરૂર છે. શ્રીયુત દાસ તમને બહાર કાઢીને બેસી શકે તેમ નથી. તમારે માટે તેમણે કાર્ય શોધવું પડશે; અને યોગ્યતા મેળવવાના આ કાળમાં, આત્મશુદ્ધિના કાળમાં તમને તેમણે શુભ પ્રવૃત્તિમાં પરોવાયલા રાખવા પડશે."

[આટલું બોલાયા પછી અવાજ ભારે થવા માંડયો. કેટલોક કાળ અશાંતિ રહી. ગાંધીજીનો અવાજ પણ કાંઈક પડેલો લાગ્યો. શ્રી. બિપિનચન્દ્ર પાલે પોતાના મોટા અવાજે શાન્તિ માટે વિનન્તિ કર્યા પછી પાછી શાન્તિ પથરાઇ. ત્યારપછી ગાંધીજીનો અવાજ ક્રમે ક્રમે એટલો તો પ્રફુલ્લિત થતો ગયો કે તે તો ત્રીસે ત્રીસ હજાર જેટલા શ્રોતાઓ સાંભળી શકયા હશે એમ લાગે છે.]

"ત્યારપછી શ્રી. દાસે અને તમારે મળીને હવે ઉપાયો યોજવા જોઇશે, કે જેથી આરંભેલું કાર્ય યોગ્ય રીતે આટોપી શકાય, જેથી તમારી શકિતઓનો ઉપયોગ કેવળ સ્વરાજ મેળવવાને માટે જ થાય, અને કોઇ પણ દિશામાં મિથ્યા વ્યય થાય નહિ.

અધ્યાપકગણ અને શિક્ષિતવર્ગ પ્રત્યે

શિક્ષિતવર્ગની અશ્રદ્ધા

"જ્યારે વિદ્યાર્થીઓએ આવો ઉમંગભર્યો જવાબ આપ્યો છે, ત્યારે અધ્યાપકો ટ્રસ્ટીઓ, ચાલકો, માલીકોએ—ટુંકામાં શિક્ષિતવર્ગે, જે જવાબ આપવો જોઇતો હતો તે નથી આપ્યો તેથી મને પારાવાર દુઃખ થાય છે. આ કહું છું ત્યારે હું તેમના ઉપર અથવા તેમના દેશપ્રેમ ઉપર આક્ષેપ કરવા માગતો નથી. મને લાગે છે કે તેઓના મનમાં સ્પષ્ટ ભાસે છે કે વિદ્યાર્થીઓએ ભૂલ કરી છે, શ્રી. દાસે ભૂલ કરી છે. તેઓ માને છે કે દેશની આગળ અસહકાર મુકવામાં મેં પણ ગંભીર ભૂલ કરી છે, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓને શાળાપાઠશાળાઓ તજવાનો ઉપદેશ આપવામાં તો મારી ભયંકર ભૂલ થઈ છે. પણ મને જે કાંઇ અનુભવો થયા છે, મેં જે કાંઈ વાચ્યું છે અને સાંભળ્યું છે, તે છતાં પણ હું આપણા સૌ નેતાઓ અને મોટેરાઓને કહી શકું એમ છું કે જો આપણે આપણી ઇચ્છા પ્રમાણેનું સ્વરાજ જોઈતું હોય, જો હિન્દુસ્તાનને ખોયેલું માન પાછું મેળવવું હોય, અને ઇસ્લામ જે માન ખોવા બેઠું છે તેને જવા દેવું ન હોય, તો સરકારને આપણે ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહેવું જોઇશે કે તેને આપણા તરફથી કશી મદદ મળશે નહિ. તેમ આપણે તેની મદદ લઇશું નહિ. તેના ઉપર આપણને તલભાર વિશ્વાસ રહ્યો નથી. તમે કહેશો કે મને એકલાને જ નથી રહ્યો, કારણ તમને તો અશ્રદ્ધા છે કે આવી વાત હું કરતો જ આવ્યો છું. મૅકસમુલરે પોતાના એક પુસ્તકમાં કહ્યું છે—એક સંસ્કૃત કહેવતનું ભાષાન્તર કરીને—કે સત્ય જ્યાં સુધી સામાને ઠસી ન જાય ત્યાં સુધી તે ફરીફરીને કહ્યાં જ કરવું જોઇયે. એટલે જ હું ઉપરની વાત વિદ્યાર્થીઓનાં અને મોટેરાઓનાં મનમાં ઠસાવી ન શકું ત્યાં સુધી ફરીફરીને કહ્યાં જ કરવાનો. એટલે આજે મેં અનેક ઠેકાણે કહ્યું છે તે અહીં પણ હું કહેવા આવ્યો છું કે હિન્દુસ્તાનને પોતાની સ્વતન્ત્રતા પાછી નહિ મળે ત્યાં સુધી તેણે અસહકારની હાકલને બરોબર જવાબ આપ્યો નહિ ગણાય.

અસહકાર આપણા હાડમાં છે

અસહકારની સ્વાભાવિકતા

"મારા અન્તરને સિદ્ધ થઈ ચુકયું છે કે અસહકાર સિવાય બીજી કોઇ રીતે આ સરકાર સામે લડાઇ થઇ શકે એમ નથી. પ્રત્યેક હિન્દી પોતાના હાડમાં અસહકાર લઇને

જન્મ્યો છે. અને હિન્દુસ્તાનના લાખો માણસોને અસહકાર કેમ ગળે ઉતરી ગયો છે એ જાણવું હોય તો હું કહીશ કે તેનું કારણ એ પ્રવૃત્તિનો હું પ્રણેતા છું એ નથી. તેનું કારણ તો એ જ છે કે અસહકાર આપણામાં જન્મથી છે. દરેક ધર્મમાં તે અન્તર્ગત છે—પછી તે હિન્દુ ધર્મ હો કે ઈસ્લામ હો. અને આ જ કારણે આપણી શક્તિ પૂરતી ન હોવા છતાં, આપણે નિરાધાર છીયે એમ લાગવા છતાં પણ એ અસહકારે આપણને આપણી દીર્ઘ નિદ્રામાંથી જાગતા કીધા છે. તેના વડે જ આપણે શ્રદ્ધા, આશા અને બળ મેળવી રહ્યા છીયે. શિક્ષિતવર્ગે હજી કાંઇ જવાબ નથી દીધો તેનું કારણ તેઓ શ્રદ્ધાહીન છે, અને સામાન્યવર્ગમાં આવેલી ધર્મજાગૃતિનું નામ પણ તેમનામાં નથી. પાશ્ચાત્ય સુધારો તેમની રગેરગમાં ભરેલો છે—આધુનિક સુધારો કહું તો તે વધારે ઠીક છે, જોકે મેં તો બન્ને શબ્દો એકબીજાના પર્યાય તરીકે વાપર્યા છે. હું પશ્ચિમનો તિરસ્કાર કરતો નથી. પશ્ચિમની પાસેથી હું ઘણુંયે શીખ્યો છું; તેને માટે તેનો આભારી છું.

આધુનિક સુધારાની બલાથી બાર ગાઉ દૂર ભાગો

આધુનિક સુધારાનો ત્યાગ

"આધુનિક સુધારાએ મને જો કોઇ વસ્તુ ખાસ શીખવી હોય તો તે એ છે કે તેનાથી બાર ગાઉ દૂર ભાગતા રહેવું. આધુનિક સુધારો શી વસ્તુ છે? તેનો અર્થ પાર્થિવ પૂજા, પશુપૂજા. પદે પદે પાર્થિવ સુધારાની પૂજા તેમાં ન રહી હોય તો તેમાં બીજું કશું નથી એમ ખચીત માનજો. મને સામાન્યવર્ગનાં મનની ખબર ન હોત તો આ પ્રવૃત્તિ ઉપાડવામાં મારી ભૂલ થાત. ૨૦ વર્ષ સુધી આધુનિક પ્રવૃત્તિથી ખદબદી રહેલા એક—દેશમાં—દક્ષિણ આફ્રિકામાં હું રહ્યો છું. તે દેશે આધુનિક તેટલી સઘળી વાતો ગ્રહણ કરી છે, અને આજે તે પ્રવૃત્તિથી તરવરી રહેલો છે. ત્યાં મેં દુનિયામાં શૂરવીરમાં શૂરવીર પુરુષો જોયા છે. છતાં મારે શિક્ષિતવર્ગને કહેવું જોઇયે કે આધુનિક સુધારાને એ રીતે પ્રચલિત થતો જોઇ આવ્યા છતાં હું એ જ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છું કે હિન્દુસ્તાનને તો પ્રભુ આધુનિક સુધારાની બલાથી મુક્ત જ રાખે તો સારૂં.

અસહકાર—ધર્મયુદ્ધ

"આ પાઠ હું આજે નહિ પણ ૧૯૦૮માં શીખેલો; અને એ જ પાઠ હું અહીં આવ્યો ત્યારથી શાન્તિથી પણ દૃઢતાથી દેશને ભણાવી રહ્યો છું. આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ વિષે મારા અડગ વિશ્વાસને લીધે, આપણા ધર્મની સ્વાભાવિક સરળતા વિષે મારા વિશ્વાસને લીધે જ વિરોધ અને વિખવાદનાં વાદળોમાં પણ હું મારી શાન્તિ અને આશા જાળવી શક્યો છું. આપણી તો હજી પારોશમાં પહેલી પુણી છે. આ વિરોધ અને વિખવાદ ડગલે ડગલે આપણને હેરાન કરશે; પણ મારા જેવો જાગૃત, પ્રજ્વલિત વિશ્વાસ રાખશો તો લડાઈ કદી હારવાના નથી એમ નિશ્ચે માનજો. આધુનિક સુધારા ઉપર ઉછરેલા તમે લોકો આગળ પણ હું કહેતાં શરમાતો નથી કે આ ધર્મયુદ્ધ છે; હું કહેતાં શરમાતો નથી કે આપણી રાજકીય દૃષ્ટિ પલટાવી નાંખવાનો આ એક મહાપ્રયાસ છે; આપણાં રાજકાજને ધર્મમય બનાવવાનો મહાપ્રયાસ છે. અને જેમ આમાં આપણે પ્રગતિ કરતા થશું તેમ આપણે આપણા ઉદ્દેશ તરફ પણ વધારે પ્રગતિ કરી હશે.

વિશ્વાસની જ્યોત

" હિન્દુસ્તાનનો સામાન્યવર્ગ આજે ચાલતા બ્રિટિશ રાજ્યથી કંટાળેલો છે એમ હું માનું છું; માટે જ મેં કહેવાની હિંમત ધરી છે કે સ્વરાજ એક વર્ષની અંદર મેળવી શકાય. ચાર મહિના તો આ વર્ષમાંથી ગયા, છતાં આખરે બંગાળના યુવકોની સાથે હું વાતચીત કરી રહ્યો છું. અત્યારે મારામાં જે વિશ્વાસની જ્યોત જળી રહી છે તેટલી કયારેયે બળતી ન હતી. તમે મારી આશા, હિંમત અને બળમાં વૃદ્ધિ કરી છે. પ્રભુ કરે ને શૌકતઅલી, મહમદઅલી અને હું સ્વરાજની ધજા એક વર્ષની અંદર રોપાયેલી જોવાને જીવતા રહીયે. પણ ઇશ્વરની મરજી એવી હોય કે મારા શરીરની ભસ્મ આઠ મહિના પૂરા થાય તે પહેલાં ગંગાજળમાં ડૂબાડવી પડે, તોયે હું એટલી ખાત્રી આપું છું કે એવા જ વિશ્વાસથી મરીશ કે આ વર્ષ પૂરૂં થાય તે પહેલાં સ્વરાજ તમે મેળવ્યું હશે.

આપણી સમજમાં ફેર થવો જોઇયે

સમજફેરની જરૂર

" આને તમે જેટલું દુષ્કર સમજો છો તેટલું તે કઠણ નથી. માત્ર આપણી સમજ જ ફેરવાવી જોઈયે. આપણે માની રહ્યા છીયે કે ધારાસભા હૉલમાં આપણને સ્વરાજના પાઠો મળશે. એ જ તો મુશ્કેલી છે. આપણે માની રહ્યા છીયે કે આજ જે કેળવણી આપણે મેળવી રહ્યા છીયે તેવી કેળવણીના ૧૬ વર્ષના અભ્યાસક્રમમાંથી નીકળ્યા વિના આપણો ઉદ્ધાર નથી. એમાં જ તો મોટી મારામારી છે. પણ એમાંની એકેય વસ્તુની આપણને જરૂર નથી. આપણને માત્ર બળ, હિંમત અને શ્રદ્ધા જોઈયે; અને સામાન્યવર્ગની પાસે આ બધુ છે એમ મને પ્રતીતિ છે. માટે જ હું માનું છું કે સ્વરાજ આ વર્ષની અંદર મેળવી શકાય એમ છે.

મહાસભાની હાકલનો શો અર્થ છે ?

શિક્ષિતવર્ગને ચેતવણી

" મહાસભાની હાકલનો એ અર્થ છે કે તમારી સામે, મારી સામે અને દેશના આખા શિક્ષિતવર્ગની સામે—જે વર્ગ હિન્દના કરોડો લોકો, કારીગરો અને ખેડૂતો આગળ મહાસમુદ્રના એક ટીપા બરાબર છે તેની સામે—એક કસોટી મુકાયેલી છે. અને હું કહું છું તે ખચીત માનજો કે મહાસભા તો હિન્દુસ્તાનને તમારાથી છૂટું પાડશે, અને ઉદ્ધત હાથોમાંથી સ્વતન્ત્રતા લઇ તેનો વાવટો રોપશે. અને તેમ કરવામાં તમારી મદદ હશે તો તો ઠીક છે, અને મદદ વિના ચલાવવું પડશે તો તે પણ ચલાવી લેશે. આખું હિન્દુસ્તાન શિક્ષિત હિન્દમાં જ નથી આવી જતું. આખું શિક્ષિત હિન્દ અશ્રદ્ધાળુ રહી આશા, હિંમત અને બળ વિના બાકીના હિન્દથી અલગ રહેશે તોપણ હિન્દની આશા ટકી રહેશે એ વિશ્વાસ મને ટકાવી રહ્યો છે. અને મારી આશા છે કે બંગાળના વિદ્યાર્થીઓ જો પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે વર્તશે, પોતાની પ્રતિજ્ઞાને પાળશે, તો અધ્યાપકો, ટ્રસ્ટીઓ અને શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ પણ તેમની હાક સાંભળશે, અને તેમની નિરાશાની શિશિર બદલી તમે આશાની વસન્ત ઉત્પન્ન કરી શકશો.

કેળવણીનું નવું ધોરણ

"પણ હું તમને બંગાળના યુવકોને જે નિશ્ચય ઉપર આવ્યા છો તે નિશ્ચયને ગમે તેમ થાય તોપણ વળગી રહેવાનું કહું છું. શ્રી. દાસ પોતાના વચનને વળગી રહેવાના છે એમાં મને શંકા જ નથી. તેમને ૧૦૦૦૦ રૂપીયાનું વચન મળી ચુક્યું છે અને ૧૦૦૦૦ વાર્ષિક મળવાની વકી છે. કેટલાક મારવાડીઓ—કલકત્તામાં વસતા મારવાડીઓ—પાસેથી પણ તેમને વચનો મળ્યાં છે અને પૈસાની મદદનાં બીજાં ઘણાંયે વચનો મળવાની વકી છે. પણ પૈસા મેળવવા એ તો એક સામાન્ય મુશ્કેલી છે. તેમને કૉલેજોને માટે મકાન શોધવાં પડશે, વધારે સારા અધ્યાપકો શોધવા પડશે.

ચાલુ ધોરણને ભૂલી જાઓ

"હું તમને વીનવીને કહું છું કે તમે જૂના ધોરણને ભૂલી જાઓ. જેમ આપણે જે સ્વરાજ મેળવવા માગીયે છીયે તે પણ આજની રાજપ્રથાની હલકી નકલ હોય એવું આપણે નથી ઇચ્છતા તેમ આપણી શિક્ષણપ્રથા પણ ચાલુ ધોરણની હલકી નકલ નહિ હોય. તમે એ આશા ન રાખશો કે ઈંટ કે પથ્થરનાં મકાનો, બાંકડાઓ અને ખુરશીઓ તમારામાં ચેતન પૂરશે. તમે કેવળ ચારિત્ર શોધજો; તમે તમારા અધ્યાપકો અને તમારા શિક્ષકોના નિર્મળ ચારિત્રથી ચેતન મેળવવાની આશા રાખજો; તમને જરૂરનું પ્રેરકબળ તમારા પોતાના અંતરમાંથી, પોતાના આત્મનિશ્ચયમાંથી જ મેળવજો, અને હું તમને વચન આપું છું કે પછી તમને નિરાશ થવાનું કારણ નહિ રહે. પણ જો તમે એમ માનતા હશો કે શ્રી. દાસ તમને આલેશાન મકાનો આપવાના છે, તમને સુખશાન્તિ અને એશઆરામીમાં રાખવાના છે, તો તમે છેક નિરાશ થશો.

નવો સન્દેશ

આત્મશુદ્ધિને ખાતર

"પણ આજે તો હું તમને એક નવો સન્દેશ દેવા આવ્યો છું, વધારે સરસ સન્દેશ દેવા આવ્યો છું. જો તમે એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ મેળવવાનો આગ્રહ રાખતા હો, જો તમારે એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ જોઇતું હોય, તો તે મેળવવાનો માર્ગ હું તમને જે સલાહ આપવા માગું છું તે સલાહ સ્વીકારીને વધારે ચોખ્ખો અને સુગમ કરવાનું હું તમને કહું છું. સ્વરાજપ્રાપ્તિને માટે જેણે પોતાનાં જીવન નિવેદિત કર્યાં છે તેમનો માર્ગ વધારે સહેલો અને સુગમ કરવાનું હું તમને કહું છું.

"તમે માનતા હો કે શાળાપાઠશાળાઓ હાલ ચાલે છે તેમ જ ચાલુ રાખવાથી સ્વરાજ મળી શકવાનું છે તો તમે ભારે ભૂલ ખાઓ છો. કોઈ પણ દેશને કષ્ટો ખમ્યા વિના અને ભોગ આપ્યા વિના સ્વતંત્રતા નથી મળી, નવો જન્મ પ્રાપ્ત નથી થયો. અને ભોગ યા તો ત્યાગનો અર્થ શો? અંગ્રેજીમાં 'Sacrifice' શબ્દ પવિત્ર કરવું એ ધાતુમાંથી આવેલો છે. અસહકાર એ આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે અને આત્મશુદ્ધિની ખાતર ચાલુ કાર્ય-વ્યવહાર તજવા પડે તોપણ તે જરૂરનું છે. હું બંગાળને જાણતો હોઉં તો મને લાગે છે કે તમે તે કર્તવ્ય તજશો નહિ અને મને યોગ્ય જવાબ આપશો.

રેંટીયો લો

કાંતો, કાંતો ને કાંતો

"આપણા શિક્ષણમાં બે ભારે ખામીઓ છે. આપણો શિક્ષણક્રમ ઘડનારાઓએ શરીર અને આત્માના શિક્ષણની અવગણના કરી. અસહકાર કરવામાંથી જ તમને આત્માનું શિક્ષણ મળી રહે છે,—કારણ પાપનો સંપર્ક તજવો એ જ અસહકારનો અર્થ છે. જો આ સંપર્ક આપણે ખરા દિલથી વિચારપૂર્વક તજીયે તો આપણે ઇશ્વરાભિમુખ થઇને ચાલીયે છીયે. આટલું થયું એટલે આત્માનું શિક્ષણ શરૂ થાય છે યા તો પૂરૂં થાય છે. પણ આપણા શરીરના શિક્ષણની અવગણના થઈ છે, અને હિન્દ રેંટીયો તજીને અને ચાકરીની ખાતર બેસ મારીને ગુલામ થઇ બેઠું છે. તેથી હું તમો બંગાળી યુવકોની આગળ રેંટીયો મુકતાં અચકાતો નથી. અને આ આત્મશુદ્ધિના એક વર્ષ દરમિયાન રેંટીયો શીખવો અને જેટલું ઉત્પન્ન થઈ શકે તેટલું સુતર ઉત્પન્ન કરવું એ જ તમારો મુખ્ય ઉદ્દેશ અને મુખ્ય કામ થઈ પડે એમ હું ઇચ્છું છું. તમારી સામાન્ય કેળવણી સ્વરાજ સ્થપાયા પછી શરૂ કરજો. આજે બંગાળનો દરેક યુવક અને યુવતી પોતાનો સઘળો સમય અને શકિત કાંતવા પ્રીત્યર્થે જ આપો એમ માગું છું.

તા. ૬—૨—૧૯૨૧

¶ બંગાળની જાગૃતિ

[ચાલુ]

સ્વધર્મ ભૂલ્યા તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરો

સ્વધર્મ ભૂલ્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત

"તમારામાંથી જેઓને ઇંગ્લંડની માહીતી છે તેમને હું ત્યાંની લડાઇના દિવસોની સ્થિતિ યાદ દેવડાવું છું. તે વેળાએ ત્યાંના એકેએક બાળકે અને એકેએક બાળકીએ પોતાનો નિયમિત અભ્યાસ બંધ કરી લડાઇને લગતું કંઇ ને કંઇ કામ ઉપાડી લીધું હતું. નાની વયનાં બાળકોને પણ કામે લગાડવામાં આવેલાં. માબાપોની ઈચ્છા ઉપરવટ થઇને પણ લડાઇના મેદાનપર ઝૂઝવાનો પ્રસંગ જ્યારે ખેડાના નૌજવાનો આગળ મુકયો ત્યારે મારી પ્રવૃત્તિથી સરકારની આંખ ઠરતી. એ જ સરકાર આજે મને કાચી વયના બાળકોને માબાપો સામે ઉશ્કેરવાનો દોષ દઈ રહી છે. મારૂં તમને એટલું જ કહેવું છે કે તમારૂં અન્તર તમને આજની લડતમાં કેવળ યાહોમ કરવા જ પ્રેરતું હોય તો આજે તમે બીજું બધું કામ બંધ કરી તમારો બધો સમય અને શકિત એક વરસને માટે સ્વરાજ મેળવવા પાછળ આપો. સૌ પહેલા તો તમે રેંટીયો કાંતતાં શીખી લઈ સૂતર પેદા કરતા થઈ જાઓ. તમામ જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનના દરેક પુરુષ, સ્ત્રી અને બાળક કાંતતાં નહિ થઇ જાય ત્યાં સુધી વિદેશી કાપડ અને વિદેશી વસ્તુઓનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર અસંભવિત છે. શાબ્દિક સૂતરના તાંતણા તો

મહાસભાએ ૩૫ વરસ કાઢયાં. એથી ભૂખ્યાં સંતોખાયાં નહિ તેમ નાગાં ઢંકાયાં નહિ. આજે એ કાર્યનો ખરો માર્ગ આપણને લાધ્યો છે. માટે જ બંગાળી ભાઇબહેનોને ચરણે દેશોદ્ધારની આ નવી તક હું અર્પણ કરી રહ્યો છું. એ ઉપાયથી વિદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર સાધીને લૅંકેશાયર તરફથી આમની સભામાં બેસનારા પંચાવન સભાસદોની પ્રવૃત્તિઓને આપણે નિષ્ફળ કરી મુકીશું. એથી હિન્દ ઉપર લોભની દૃષ્ટિ નાખનાર જાપાનને પણ આપણે અટકાવીશું. મહાસભાએ આપણને કહ્યું છે તેમ હિન્દ પોતાના અન્નવસ્ત્રની બાબતમાં સ્વતંત્ર નહિ બને ત્યાં સુધી તેની આર્થિક સ્વતન્ત્રતાની આશા વ્યર્થ છે. હિન્દુસ્તાન જેવો અફાટ દેશ પારકે આધારે નભ્યાં કરીને સ્વાધીન બની જ કેમ શકે? કંપનીના કાળનો ઇતિહાસ યાદ કરો, અને જુલમથી કાયર થઇ આપણે સ્વધર્મ ભૂલ્યા તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આજે જ આરંભો. આજે સૂતર કાંતીને હિન્દની આર્થિક સ્વતંત્રતા ઘેર કરો.

શ્રદ્ધાની વાણીને માનજો

"જો તમે એક વરસની અંદર સ્વરાજ સ્થાપવા માગતા હો, તો જેને આજથી તેર વરસ ઉપર આ મન્ત્રની સ્ફુરણા થઈ, ત્યારપછી તે ઉપર બાંધેલા સિદ્ધાન્તોમાંથી મેળવેલી શ્રદ્ધામાંથી જેને આજ સુધી કોઇ ડગાવી શકયું નથી, અને જે એ દિશાએ આટલાં વરસો દરમિયાન એની શ્રદ્ધાને વધારે દૃઢ કરવામાં જ પરિણમેલા અનેક પ્રયાસો કરી ચુકયો છે, તેની સલાહ માનજો. હિન્દની આર્થિક દશાનો જેમ જેમ હું અભ્યાસ કરતો ગયો, મીલોના ચાલકો જોડ જેટજેટલી મેં વાતો કરી, તેમ તેમ મારી વધુ ને વધુ જ ખાત્રી થતી ગઈ છે કે ઘેર ઘેર રેંટીયો ચાલુ કર્યા વગર આપણો ઉદ્ધાર નથી. કોઈ પણ મીલવાળાને જઇને પૂછો; તે કહેશે કે મીલોમાંથી જ હિન્દ પોતાને જોઇતું બધું કાપડ મેળવવા માગે તો તેટલું બધુંય કાપડ આપે એટલી મીલો કાઢવાને ૫૦ વરસ જોઈયે. આમાં હું એટલું ઉમેરૂં છું કે જે હજારો વણકરો આજે દેશમાં હાથવણાટનું કામ કરી રહ્યા છે તેમને દેશી મીલો સૂતર પૂરૂં પાડી શકતી ન હોવાથી તેઓ વિલાયતી સૂતર વાપરી રહ્યા છે. ફરીફરીને હું આખા બંગાળના નવજવાનોને આ ભૂલાઈ ગયેલી કળાનો જીર્ણોદ્ધાર કરી હિંદની પરાધીનતાની બેડીઓ તોડવા વીનવું છું.

હિન્દી ભાષા શીખો

હિન્દી શીખવાની અગત્ય

"બીજી પણ એક સૂચના મેં કરી છે. આપણી શાળાકૉલેજમાં આટલા દિવસ ખરા રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના મૂળાક્ષર સમાન એક રાષ્ટ્રીય ભાષાનું શિક્ષણ પણ આપણે આપ્યું નથી. અત્યારે દેશના એક પ્રાંતના નવજવાનોને બીજા પ્રાંતમાં જવું ને ખપ લાગવું સો સો વાત થઇ પડે છે. માટે મારી બીજી સલાહ એ છે કે કાંતવામાંથી જે કંઇ વખત તમે ફાજલ પાડો તેનો ઉપયોગ હિન્દી શીખી લેવામાં કરો. મારી તો ખાત્રી છે કે ચાલાક, નમ્ર, મહેનતુ અને દેશદાઝવાળો હરકોઇ નવજવાન આ બન્ને વસ્તુ બે મહિનામાં શીખી લઇ શકે.

ગામડાંઓની સેવા

"આટલી તૈયારી કર્યાં પછી તમે મદ્રાસ ઇલાકા સિવાય હરકોઇ પ્રાન્તના ગામડાંઓમાં સેવાર્થે નીકળવા લાયક બનશો અને પ્રજાની જોડે અન્તર ખોલીને વાત કરી શકશો. ૨૨ કરોડ પ્રજા હિન્દુસ્તાની સમજે છે. બીજી એકે ભાષા તે એટલી નથી જાણતી. તમારે એમનાં હૈયાં હાથ કરવાં હોય તો તમારે હિન્દી શીખી જ લેવી રહી. આટલું કરવા તૈયાર થશો તો મારૂં વચન છે કે આટલા દિવસની હિમ્મત અને શકિતની ખામીનો એક વરસમાં તમે ખંગ વાળી દીધો હશે.

"સરકારી નોકરી નહિ મળે એ ધ્રાસકો પડતાં જ હતાશ થઇ પડતા હજારો અલ્પપ્રાણ વિદ્યાર્થીઓને હું જાણું છું. જો આ સરકારને સુધારવા અને નહિ તો ફીટાડવા તમે સંકલ્પ કર્યો હોય તો સરકારી નોકરીનો તમારી આગળ સવાલ જ કેમ ઉભો થઇ શકે? જો તમે આજીવિકા માટે સરકારની સામું ન જ જોવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તો પછી અંગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનનું તમારે શું પ્રયોજન રહ્યું? સાહિત્યની દૃષ્ટિએ અંગ્રેજી ભાષાનું મહત્ત્વ હું નથી ઘટાડવા માગતો. અંગ્રેજી ગ્રન્થોમાં સમાયેલ ભારે વિભૂતિઓનો આંક પણ હું ઓછો નથી આંકતો. હું તો એટલું જ ઠસાવવા માગું છું કે સમસ્ત પ્રજાવર્ગ ઉપર અંગ્રેજીને આપણે નાહકની લાદી છે. સ્વરાજની દૃષ્ટિએ તો અંગ્રેજી ભાષાને બહુ જ ગૌણ સ્થાન છે. સ્વરાજ પ્રાપ્ત કરવાની લાયકાત મેળવવા સારૂ કોઇએ અંગ્રેજી શબ્દોનો ભંડોળ વધારવાની જરૂર નથી; અને તેથી જ ગુજરાતના નવજુવાનોને મેં અંગ્રેજી કેળવણી નવ કે બાર મહિનાને સારૂ સાવ મુલતવી રાખી કાંતવાની સલાહ આપી છે.

સ્વરાજની લાયકાત અને અંગ્રેજી

"આટલું શીખીને તેઓ પોતાની જાતને દેશની સેવામાં અર્પણ કરવાને લાયક બનશે. હિન્દનાં સાડાસાત લાખ ગામડાંઓ માટે જ્યાં સુધી આવા સેવકોનું સૈન્ય આપણે તૈયાર ન કરીયે ત્યાં સુધી મહાસભાના નવા બંધારણથી આપણે લાભ ઉઠાવ્યો ન કહેવાય. ગામેગામ મહાસભાની એકાદ સમિતિ સ્થપાયેલી આપણે જોવા માગતા હોઇયે તો નવજવાનોએ આ કામ ઉપાડી લેવું જ રહ્યું. બંગાળના તેમજ આખા હિન્દના વિદ્યાર્થીવર્ગને સારૂ આ સેવાની તક એક અપૂર્વ પર્વણી છે. મારૂં હૃદય તો સાક્ષી જ પૂરે છે કે આવી શ્રદ્ધાથી જો તમે એકેએક જણ આ સેવાના ક્ષેત્રમાં યાહોમ કરશો તો એક વરસને અન્તે આ પગલાને પશ્ચાત્તાપની લાગણીથી યાદ કરવાનો વખત તમને નથી જ આવવાનો. ઉલટું તે દિવસે તો તમારાં હૈયાં હરખથી ફૂલ્યાં નહિ સમાતાં હોય, કારણ સ્વરાજ સ્થાપીને તમે હિન્દનું નાક રાખ્યું હશે, ઈસ્લામની ઇજ્જત બચાવી હશે, આખા રાષ્ટ્રને ઉંચે મસ્તકે દુનિયાભર ફરવાનું અધિકારી કર્યું હશે. ઇશ્વર તમને—બંગાળના યુવકો તેમજ યુવતીઓને—આપભોગ અને આત્મશુદ્ધિના આ પવિત્ર વરસમાંથી વિજયવન્તપણે પસાર થવાને અખૂટ ધૈર્ય, આશા અને શ્રદ્ધા આપો."

ગામડાંની સેવા

મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓને

ગાંધીજી બોલી રહ્યા પછી દાકતરી અભ્યાસવાળા વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશીને થોડું બોલવાની તેમને ફરી વિનન્તિ કરવામાં આવી. એટલે તેઓ ફરી બોલવા ઉભા થયા:

હિન્દનો રોગ મટાડો

"એક વસ્તુને મેં જાણીજોઇને છોડી દીધી. મારા ખ્યાલ બહાર નહોતી. પણ કાંતવાની તેમજ હિન્દીની વાત કરવામાં મારે તમારો એટલો બધો વખત લેવો પડયો કે મેડિકલ કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓની મુશ્કેલીઓ વિષે કહેતાં હું જાણીજોઇને જ રહી ગયો. સામાન્ય શાળા-કૉલેજોના વિદ્યાર્થીઓને જે લાગુ પડે છે તે ખરું જોતાં મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓને તો કંઇક વધુ જ લાગુ પડે છે. તેઓ હિન્દના ઘા રૂઝવનારા છે; જે રોગોથી દેશ દુ:ખિત છે તેને મટાડનારા છે. પંજાબના ઉપર પડયો તેના કરતાં મોટો ઘા હિન્દના શરીર ઉપર હું અત્યારે જોતો નથી. જે પરાધીનતા, દીનતા અને નાદારીના રોગમાં પ્રજા અત્યારે તરફડી રહી છે તેના કરતાં વધુ ભયંકર બીજો રોગ હિન્દને વળગેલો હું જાણુતો નથી. જો મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ભાવિ ધંધાને વફાદાર નીવડવા માગતા હોય તો તેઓ આ અવસરે હિન્દનું અપમાન ખોવા, હિન્દની નાદારી ટાળવા, નાગાંને ઢાંકવા અને દુખિયાંને દિલાસો આપવા આગળ આવતાં બિલકુલ આંચકો ખાશે નહિ. ગમે તેટલા ભણેલા—કેળવાયલા, ગમે તેટલા સમૃદ્ધ હિન્દીને માટે હિન્દને પીડી રહેલા આ રોગને મટાડવાના કરતાં વધારે ઉંચું બીજું કાર્ય અત્યારે હોઈ શકે નહિ. તેથી સોળ વરસની ઉપરની વયના એકેએક મેડિકલ વિદ્યાર્થીને એક ક્ષણની પણ રાહ જોયા વિના તેમની શાળાકૉલેજો છોડવાનું કહેતાં હું અચકાતો નથી. મારી સલાહ માનવા ન માનવાને તમે મુખત્યાર છો જ. તમારા અભ્યાસ ન જ અટકવા દેવાના તમે આગ્રહી હો તો નવી રાષ્ટ્રીય શાળાકૉલેજો ખોલવાને પણ તમે સ્વતંત્ર છો. પણ યાદ રાખજો કે જ્યાં સુધી તમે તમારો આખો સમય આજની સ્વરાજની લડતમાં અર્પણ કરી પ્રજાનું કાર્ય સહેલું નહિ કરી મુકો ત્યાં સુધી આજની આ પ્રજાકીય લડતમાં નવજવાનો તરીકેના સૌથી અગત્યના હિસ્સામાં તમે તમારો પૂરેપૂરો ફાળો આપ્યો નહિ કહેવાય.

'ભાષણો કરતાં થાકયો છું'

ભાષણો કેમ આપું છું?

"તમારા મનમાં હજીયે કંઇ શંકાઓના નિર્ણય કરાવવા બાકી રહેલા હોય તો હું તેના જવાબો આપવા તૈયાર છું, જોકે મારે કબૂલ કરવું જોઈયે કે જવાબો દેતાં દેતાં અને ભાષણો કરતાં કરતાં હવે તો હું થાકયો છું. હવે તો હું મારાથી બને તો મૌન રાખી તમારા પોતાના ઉદ્યમ અને તમારા પોતાના અન્તઃકરણ ઉપર આ સવાલ છોડવાનું વધારે પસંદ કરું. આજે જ 'નવજીવન'ના એક ચર્ચાપત્રીએ મને સવાલ કીધો છે કે 'જો તમે અંતઃકરણને સૌથી ઉપર ગણો છો તો શા માટે અમારી જોડે આટલી બધી દલીલો કર્યાં કરો છો? અમને અમારા અંતરના બળ ઉપર છૂટા કેમ નથી મુકી દેતા?' એક દૃષ્ટિએ આ ટાણો ઠીક હતો એમ મારે કહેવું જોઈયે. પણ હું જાણું છું કે મારા અંતરમાં જે અનલ પ્રગટી રહ્યો છે તે જો તમારી પાસે ઉઘાડો ન કરી બતાવું તો મારા પોતા તરફનું કર્તવ્ય ચૂકું; આથી જ હિન્દના એકથી બીજા છેડા સુધી ઘૂમતો રહીને હું તમને આશા તથા ધૈર્યનો સન્દેશ આપી રહ્યો છું. હું નવરો પડું તો તો તમે મને કાંતતો અને હિન્દુસ્તાની

ચોપડીઓનાં પાનાં ફેરવતો જ જુઓ. હું હિન્દુસ્તાની જાણું છું પણ તેની [illegible] હું તેટલો જ બાહેર છું. અંગ્રેજીના જેટલી પ્રવીણતા હિન્દુસ્તાનીમાં હું નથી ધરાવતો એની મને કેટલી અડચણ થાય છે તે હું જ જાણું છું.

"બંગાળના નવજવાનો, તમારી બધી શંકાકુશંકાઓને બંગાળના ઉપસાગરમાં ડૂબાવી દો અને એક એવી અસીમ આશાથી ઉભા થાઓ કે જેને નિરાશાનું કોઈ ક્ષિતિજ મર્યાદિત કરી શકે નહિ."

મહમદઅલીનું ભાષણ

શેક્સપીઅર કે રેંટીયો?

ગાંધીજીનું ભાષણ ઉપર પૂરૂં આપી દેવામાં આવ્યું છે. એ પ્રસંગે મૌ. મહમદઅલીનું ભાષણ પણ બહુ અગત્યનું હતું. ખાસ કરીને તેમનો કર્નલ વેજવુડના કેટલાક આક્ષેપોને જવાબ. કર્નલ વેજવુડે 'નેશન' પત્રમાં લખેલા ગાંધીજી ઉપરના એક લેખમાં મૌ. શૌકતઅલીને વિષે લખ્યું છે કે તેમની અહિંસાવૃત્તિ માત્ર ઉપરઉપરની છે. તેને જવાબ આપતાં મૌ. મહમદઅલીએ જણાવ્યું કે 'અમે અહિંસાત્મક કાર્યક્રમ સ્વીકાર્યો છે, કારણ તે કાર્યક્રમથી કાર્ય વધારે જલદીથી આટોપી શકાય એમ અમને લાગ્યું છે. આપણે હિંસાત્મક યુદ્ધને માટે બૉંબબંદુકો બનાવવા બેસીયે તો કેટલો વર્ષ તૈયારીમાં લાગે તેની કલ્પના નથી, જ્યારે આ કાર્યક્રમથી—શાન્તિના કાર્યક્રમથી એક વર્ષમાં સ્વરાજ લેવાની આપણે આશા રાખીયે છીયે.' કાંતવાનું કામ કરવા વિષે બોલતાં તેમણે વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું, "જેમ આપણી અનેક વર્ષોની ગુલામીની સરખામણી થઈ શકે તેમ નથી તેમ જ આપણી સ્વતન્ત્રતા પણ એટલી જલદી પ્રાપ્ત થશે કે તેની સરખામણી પણ નહિ કરી શકાય. વગરઢીલે સ્વતન્ત્રતા ઘેર કરાય તે માટે ગાંધીજી એક વર્ષને માટે તમને સૌને પુસ્તકો પડતાં મુકી રેંટીયો લેવાનું કહે છે. એ રેંટીયાના તાંતણાથી તમે આર્થિક પરતન્ત્રતાના તાંતણા તોડી શકશો. તમે તમારા દિલને પૂછી જુઓ કે તમારી સ્વતંત્રતા માટે શું તમને શેક્સપીઅર વાંચવાનું કહે છે? જો તેમ કહેતું હોય તો તેમ કરો. પણ જો તેમ વાંચ્યા કરવાથી મૅંચેસ્ટરનો આપણી ઉપરનો કબજો વધતો જાય એમ લાગે તો શેક્સપીઅરના અભ્યાસ ઉપર પૂળો મુકો."

આ પછી બીજાં ભાષણો શ્રી. દાસ, પાલ, જિતેન્દ્રલાલ બૅનરજીનાં થયાં હતાં, તેમાં હું વાચકને નથી ઉતારવા ઇચ્છતો. માત્ર શ્રીયુત દાસને ૧૦૦૦૦ રૂપીયા મોકલવાનો પત્ર લખતાં બાબુ ગોપાલચન્દ્ર સિંહે તેમને લખેલા પત્રમાંનો છેલ્લો ફકરો અહીં ઉતારૂં છું: "વિદ્યાર્થીઓએ સારૂં કર્યું હોય કે માઠું કર્યું હોય, કાર્યમાં જે અદમ્ય ઉત્સાહથી તેઓ અગ્રેસર થયા છે તે અદમ્ય ઉત્સાહને સુપથે વાળવાને માટે પ્રજાએ—ધની, નિર્ધન, પંડિત, મૂર્ખ, સૌએ—જીવતોડ પ્રયત્ન કરવો જોઇયે. જેઓ નહિ કરે તેઓની ઉપર 'તે ન કર્યા' બદલ આળ રહી જશે એવી મારી ખાત્રી છે. આ ખાત્રીને લીધે મેં જે

કાંઇ આપવાનું હતું તે આપ્યું છે." બાબુ રામાનન્દ ચટ્ટોપાધ્યાય, સર પ્રફુલ્લચન્દ્ર રાય અને બીજા વિદ્વાન શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ જેઓ આજે આ હીલચાલની વિરુદ્ધ થઈ રહ્યા છે તેઓ ઉપરના પત્રમાંની વાતની અવગણના કરે છે.

બીજી પ્રવૃત્તિ

કલકત્તામાં ઉત્સાહનું પૂર

આ વિરાટ સભા પછી ગાંધીજીએ અહીં અનેક સભાઓ આગળ ભાષણ આપ્યાં છે, અનેક જણને મળ્યા છે, શિક્ષણ મંડળ સ્થાપ્યું છે, વિદ્યાર્થીઓનાં માબાપોને મળી રહ્યા છે, અને બીજાં જે કંઇ વ્યવહારૂ પગલાં લેવાં જોઇયે તે લઇ રહ્યા છે. સ્ત્રીઓની સભાઓમાં પ્રગટ થયેલા ઉત્સાહનું વર્ણન આપી શકાય એમ નથી. સ્ત્રીઓની કુલ ત્રણ સભાઓ થઇ. એક શ્રીયુત દાસના આંગણામાં, જ્યાં ચારસેં પાંચસેં બંગાળી બહેનો હશે. તેમનામાં થયેલ ઉઘરાણામાં છસેં રૂપીયાથી વધારે રોકડા રૂપીયા અને પાંચ હજાર રૂપીયાની કિંમતના દાગીના હતા. બીજી મારવાડી બહેનોની થઇ; તેમણે તો ઘરેણાં અને નાણાંનો વરસાદ વરસાવ્યો. બન્ને મળીને ૧૦ હજારથી ઓછું ઉઘરાણું નહિ હોય. અને ત્રીજી એક સભા બાબુ નિર્મળચન્દ્રને ત્યાં થઇ. ત્યાં માત્ર સોએક બંગાળી બહેનોમાંથી આઠસેં જેટલા રૂપીયા થયા.

શ્રીયુત દાસની પાસે ખાનગી ગૃહસ્થો તરફથી તો મદદ આવ્યે જ જાય છે; જમીન, મકાન વગેરેની. પેલે દિવસે લગભગ લાખ રૂપીયાની કિંમતની જમીન અને મકાનવાળી એક શાળા આખી શ્રીયુત દાસને સોંપવામાં આવી. મારવાડી ભાઇઓ પણ ઠીક ઉત્સાહ બતાવી રહ્યા છે. તેમના તરફથી એક લાખ રૂપીયાને આશરે ઉઘરાણું થયું છે. ગુજરાતી ભાઇઓની ખાસ સભા બુધવારે રાખવામાં આવી છે.

રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ વિષે અહીં હજુ જોઇયે તેટલો રસ ઉત્પન્ન થયો ન કહેવાય; જોકે બહેનો શ્રીયુત દાસને ત્યાં મુકવામાં આવેલા રેંટીયા ઉપર કાંતવાનું શીખી જાય છે. શ્રીમતી ઊર્મિલાદેવી—શ્રીયુત દાસનાં વિધવા બહેને પોતાનું મકાન કાંતવાનું શીખવા આવનારી બહેનોને માટે ખુલ્લું મુકયું છે. એક વેપારી સંસ્થાએ રૂ. ૧૦૦૦૦ કેવળ રેંટીયાને માટે જ આપ્યા છે.

વિદ્યાર્થીઓ કેટલા બહાર છે તે હાલ કહેવું મુશ્કેલ છે, કારણ કૉલેજો બધી બંધ કરવામાં આવી છે. બે ત્રણ દિવસમાં રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલય ખુલશે એટલે ખબર પડી જશે કે કેટલા નવા આવે છે. પ્રવેશ માટે અરજીઓ જ્યારે ઉભરાવા લાગી ત્યારે શ્રીયુત દાસે એવો આગ્રહ ધર્યો કે જેઓ પોતાની કૉલેજ છોડયાનું સર્ટિફિકેટ લઇ આવે તેમને જ દાખલ કરવા. આવા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પણ કાંઇ ઓછી નથી. વિદ્યાલય માટે મહિને ૨૦૦૦ રૂપીયા ભાડાનું એક મકાન તથા ત્રણ મકાનો તેમને રહેવા માટે લેવામાં આવ્યાં છે. આવતી કાલે નવી ઉઘડનારી ધારાસભા પ્રત્યે વિરોધ પ્રદર્શિત કરવા માટે આખા શહેરમાં સવારથી સાંજ સુધી આઠ સભાઓ થશે. દરેક સ્થાને ગાંધીજી અને મૌ૦ મહમદઅલી હાજરી આપશે.

અહીંનું કામ પાટે ચડાવ્યા પછી ૪થી તારીખે ગાંધીજી ઝરીઆ જવાનો ઈરાદો રાખે છે. ત્યાંથી તા ૬ઠ્ઠીએ પટના, ૮મીએ ગોરખપુર, ૯મીએ રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ ખુલ્લું મુકવા કાશી અને ૧૩ મીએ દીલ્હી—આ પ્રમાણે ક્રમ હાલ રાખવામાં આવ્યો છે. લાલા લજપતરાયજીના ઉપરાઉપરી તારો આવવાથી ગાંધીજીનો પંજાબ જવાનો પણ ઇરાદો છે.

કલકત્તા
તા. ૩૧-૧-૨૧

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઇ

---

† ના० ડયુક ઑફ કૉનૉટને ખુલ્લો પત્ર

નામદાર !

અસહકારની મર્યાદાનો ખુલાસો

આપ નામદાર અત્યાર સુધીમાં અસહકાર, અસહકારવાદીઓ, તેમજ તેમની કાર્યપદ્ધતિઓ વિષે ઘણું સાંભળી ચુક્યા હશો. તેમાં આ પ્રવૃત્તિના ઉત્પાદક તરીકે અનાયાસે મારે વિષે પણ સાંભળ્યું હશે. મને અંદેશો છે કે આપ નામદારને આપવામાં આવેલી માહીતી એકતરફી હોવી જોઇએ. આવી સ્થિતિ વચ્ચે આપને સત્યશોધનનો માર્ગ કરી આપવા ખાતર, મારા મિત્રોને ન્યાય આપવા ખાતર, મને પોતાને ન્યાય આપવા ખાતર, જે અસહકારની લડત હું એકલો જ નહિ પણ ભાઇ શૌકતઅલી અને મહમદઅલી જેવા મારા સૌથી નિકટના સાથીઓ પણ ચલાવી રહ્યા છીયે તેની મર્યાદા કેવડી છે એ વિષેનો ખુલાસો આપ નામદાર આગળ રજુ કરવો એ હું મારો ધર્મ સમજું છું.

સેવામાંથી બહિષ્કાર પર

આપ નામદાર જેવાની હિન્દની મુલાકાતનો રાષ્ટ્રીય બહિષ્કાર કરવામાં આગળ પડતો ભાગ લેવો મારે મન સુખની વાત હોય જ નહિ. મેં કોઇના આગ્રહ વિના સ્વેચ્છાથી જીંદગીનાં સતત ૩૦ વરસ સુધી સરકારની એકનિષ્ઠાપૂર્વક સેવા કરી છે; એમ માનીને કે એ જ રસ્તે મારા દેશની પરાધીનતા મટી સ્વાતન્ત્ર્ય સ્થપાશે. એના એ જ મને આજ આપ નામદારના સ્વાગતનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર પ્રજાને સૂચવવામાં જેવી તેવી આનાકાની નથી થઈ.

અસહકારનું ધ્યેય

એક વાત હું આરંભમાં જ સ્પષ્ટ કરી દેવા માગું છું કે એક અંગ્રેજ સદ્‌ગૃહસ્થ તરીકે આપ નામદારની સામે અમારામાંના કોઇને કશું છે જ નહિ. આપનું શરીર અમારે મન હરકોઇ વ્હાલામાં વ્હાલા મિત્રના જેટલું જ પવિત્ર છે. એ શરીરને જોખમમાં જુએ તો મારા મિત્રમાંનો કોઈ પણ પોતાનો પ્રાણ ખરચીને

પણ તેની રક્ષા કરતાં પાછો હઠે એવું હું નથી માનતો. વ્યક્તિ તરીકે કોઇ પણ અંગ્રેજ સામે અમે લડાઇ નથી માંડી. અંગ્રેજોની જાન લેવા અમે નથી મથી રહ્યા. પણ જે રાજ્યતન્ત્રે હિન્દની પ્રજાને શરીરથી, મનથી અને આત્માથી કેવળ નપુંસક અને નાદાર કરી મુકી એ રાજ્યતંત્રને અમે અવશ્ય જડથી ઉખેડવા ઇચ્છીયે છીયે. જે અંગ્રેજ સ્વભાવમાંથી પંજાબમાં ઓડવાયરશાહી અને ડાયરશાહી ઉદ્ભવી શકી, જેમાંથી ઇસ્લામનું—અમારા સાત કરોડ ભાઇઓના મજહબનું—કેવળ નિર્લજ્જતા-પૂર્વક અપમાન થયું કે જે વડા પ્રધાને પોતે જાતે કરેલી પવિત્ર જાહેર પ્રતિજ્ઞાનો સાફ સાફ ભંગ કરી સિદ્ધ કર્યું, તે સ્વભાવની સામે અમારા બધા બળપૂર્વક ઝૂઝવાનો અમે સંકલ્પ કર્યો છે. આટલા તિરસ્કાર પછી હિન્દની ત્રીસ કરોડ નિષ્પાપ પ્રજાની લાગણીઓને એક શું, બે શું, અનેક જીવસટોસટના સવાલોની બાબતમાં નિયમ અને વ્યવસ્થાપૂર્વક તુચ્છકારનાર સરસાઈ અને દોરના તોરને હવે વધુ વખત સાંખી બરદાસ કરતા બેસી રહેવું એ અમારા સ્વમાનનું ઘાતક છે. એમાં અમે નામોશી જોઇ રહ્યા છીયે. આપ નામદારને મન પણ ત્રીસ કરોડ હિન્દી પ્રજા લાખ અંગ્રેજોને હાથે રાત અને દહાડો જીવના જોખમની બીકથી ફફડતી રહે અને બીકની મારી તેમને આધીન રહે એ સ્થિતિ અભિમાન લેવા જોગ ન જ હોઇ શકે.

ગવર્નરોને પ્રમાણપત્રો

આવા રાજ્યતન્ત્રનો અન્ત આણવા નહિ પણ તેના મોભાની રક્ષા કરીને તેને અક્ષત રાખવાનું, તેને નભાવવાનું કાર્ય બજાવી આપવાને સારૂ અત્યારે આપ નામદારનું આ દેશમાં આગમન થયું છે. આવ્યા પછી આપનું પહેલવહેલું જ જાહેર ભાષણ તપાસો. એ લૉર્ડ વિલિંગ્ડનની તારીફમાં વાંચેલું એક વખાણ જ છે. લૉર્ડ વિલિંગ્ડનની અંગત ઓળખનું હું માન ધરાવું છું. એઓ એક નિખાલસ અને મળતાવડા સ્વભાવના ગૃહસ્થ છે. તેઓ સ્વેચ્છાથી એક કીડી સરખીને પણ ઇજા નહિ કરે. છતાં રાજ્યકર્તા તરીકે તેઓ નિષ્ફળ જ નીવડયા છે. તેમણે પોતાની સત્તા કાયમ રાખવાનો સ્વાર્થ ધરાવનારા સલાહકારોની આપમતલબી શીખામણ સાંભળીને તે મુજબ પોતાને તણાવા દીધા. મદ્રાસમાં પણ તે પોતાના ઇલાકાની પ્રજાનું અન્તર ઓળખી શકયા નથી દેખાતા. અહીંઆં બંગાળ પ્રાન્તમાં આવીને પણ આપ અહીંના ગવર્નરને પ્રશંસાનું પ્રમાણપત્ર આપી રહ્યા છો, જે હાકેમ પણ મેં એમને વિષે જે જે કંઇ સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી એક ખાનગી વ્યક્તિ તરીકે પૂરેપૂરા સદ્‌ગૃહસ્થ છે, છતાં હાકેમ તરીકે તેમને પણ બંગાળના અન્તરની અને તેના આન્તરિક અભિલાષોની કશી જ ગન્ધ નથી. બંગાળ એટલે કંઇ કલકત્તા નથી. ફોર્ટ

વિલિયમ તથા કલકત્તાના રાજમહેલો આ સુન્દર પ્રાન્તની અશરાફ અને અસાધારણ સંસ્કારી ગ્રામીણ પ્રજાને ઉન્મત્તપણે અને શિરજોરીપૂર્વક નીચોવી કાઢીને ખડાં કરેલાં શરમનાં સ્મારકો નહિ તો બીજું શું છે ?

સુધારા અને ખુનામરકીનો ત્યાગ

અસહકારીઓ એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે હિન્દની નિર્ધનતા અને નામોશીના આ મહાપ્રશ્નને થીગડું દેવા માગનાર સુધારાઓથી અંજાવામાં સાર નથી; તેમ અધીરાઇથી ઉકળી જઇ માથું વાઢવા તૈયાર થયે પણ કશું વળે તેમ નથી. આવેશ અને ક્રોધમાં ખુનામરકી તરફ અમારાથી ન જ વળી શકાય. અમે વગરઆનાકાનીએ કબૂલ કરી લઇયે છીયે કે આજની આ સ્થિતિને માટે અમે પોતે પણ તેટલા જ દોષી છીયે. અમારી ગુલામીને માટે પાપ સાથેની અમારી આ આપખુશીની ભાગીદારી જેટલી જોખમદાર છે તેટલાં જોખમદાર બ્રિટિશ તોપો અને સંગીનો નથી.

અસહકારીઓના કાર્યનો હિસાબ

આમ આપ નામદાર જોઇ શકશો કે આપને હાર્દિક સ્વાગત આપવાની હીલચાલમાં ભળવા—ભાગ લેવાને લગતો અમારો ઇનકાર કોઇ પણ રીતે આપ નામદારની પ્રત્યેના અમારા અંગત વિરોધનું ચિહ્ન નથી, પણ જે રાજ્યતન્ત્રને ટકાવવા આપ આવ્યા છો તે રાજ્યતન્ત્રની સામેના અમારા વિરોધનો નિદર્શક છે. હું સમજું છું કે અંગ્રેજોના વ્યક્તિગત પ્રયત્નો અંગ્રેજ જાતિનો સ્વભાવ એક દિવસમાં ન ફેરવી શકે. પણ જો અમે અંગ્રેજોના બરોબરીઆ થઇયે તો તેઓ અમારી સામે અવિલંબે માનની નજરથી જોતા થાય. તેવા થવા સારૂ અમારે સૌ પહેલાં તો ભયરહિત થવું જોઇયે; અમારે સ્વાશ્રયી બનવું જોઇયે; અને જે સરકારને અમે કાં તો સુધારવા અને ન સુધરે તો ફીટાડવા માગીયે છીયે તેના હાથનાં કેળવણી, ન્યાય, રક્ષણ અને આશ્રયથી અમારે સ્વતંત્ર થઇ જવું જોઇયે. આથી જ આ અહિંસામય અસહકારની ઉત્પત્તિ થઇ છે. હું એ પણ જાણું છું કે અમે બધા જ હજી વાણીમાં તેમંજ આચરણમાં અહિંસાધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન કરનારા નથી થયા; પણ અત્યાર સુધીમાં એ દિશાએ અમે કરેલી ગતિ કેવળ કલ્પનાતીત છે એવી હું આપ નામદારને ખાત્રી આપું છું. કદી ન સમજે તેટલાં આ અહિંસામય લડતનું રહસ્ય અને કિંમત પ્રજા અત્યારે સમજી ગઇ છે. હવે તો હરકોઇ રસ્તે ચાલનાર ત્રાહિતને પણ આ લડત કેવી ધાર્મિક અને આત્મશુદ્ધિના તત્ત્વ ઉપર ખડી થયેલી છે એ દેખાય તેમ છે. અમે સ્હા દારૂની ટેવો છોડી રહ્યા છીયે. અમે અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી હિન્દને છોડવવા મથી રહ્યા છીયે. અમે પહેરવા ઓઢવામાં દાખલ કરેલો ખોટો પરદેશી ભભકો

અને ડાકડિમાક ફગાવી દઇ અમારા પુરાણા રેંટીયાનો જીર્ણોદ્ધાર કરી રહ્યા છીયે, અને જીવનની અમારી પુરાતન સાદાઈ તરફ પાછા વળી રહ્યા છીયે. આમ કરીને આજની આ હાનિકારક સંસ્થાને અમે થીજવી દેવા માગીયે છીયે.

અમારી આકાંક્ષાઓ

આપ નામદારને એક અંગ્રેજ તરીકે આ પ્રવૃત્તિનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવા અને સામ્રાજ્યને માટે, બલ્કે આખી દુનિયાનાં દર્દોને માટે તેમાં સૂતેલી શક્તિઓને આંક કાઢવા હું વીનવું છું. અમે દુનિયામાં જે કંઇ નેક છે, પાક છે, તેની સામે લડાઇ કરવા નથી નીકળ્યા. ઇસ્લામનું—અમે મથી રહ્યા છીયે તે ઢબે—રક્ષણ કરવામાં અમે બધા ધર્મોને અભય આપવા મથી રહ્યા છીયે; હિન્દુસ્તાનનું માન ભ્રષ્ટ ન થવા દેવામાં અમે આખી માનવજાતિના માનને માટે રક્ષણનો કોટ ચણી રહ્યા છીયે; કારણ અમારાં હથિયાર કોઇને ઇજા કરે એમ નથી. અંગ્રેજોની જોડે અમે મિત્રને નાતે રહેવા ઇચ્છુક છીયે, પણ એ મૈત્રી વાતમાં તેમ વર્તનમાં બન્નેમાં બે બરોબરીઆ વચ્ચે હોય તેવી મૈત્રી હોવી જોઇયે. આ નેમ પાર પડે ત્યાં સુધી અમારે અસહકાર એટલે અમારી પોતાની આત્મશુદ્ધિ કરવાની આ લડત ચાલુ જ રાખ્યે છૂટકો. આપ નામદારને અને આપની મારફત પ્રત્યેક અંગ્રેજને અસહકારના આ સ્વરૂપને સમજી લેવા અને તેની કદર કરવા હું વીનવું છું.

લિ૰ હું છું,

આપ નામદારનો સાચો સેવક,

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ

રેંટીયાનો પ્રચાર

રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ ઠીક ચાલી રહી જણાય છે. રેંટીયાની માગણી અનેક જગ્યાએથી આવે છે એ હું જોઉં છું. પણ જો એક જ સ્થળેથી રેંટીયા બનાવી આપવાની માગણી થયાં કરે તો આપણે વળી પાછા અટવાઈ જવાના.

આ પ્રવૃત્તિમાં જેટલું ફળ રહેલું છે તેટલી જ સહેલાઈ રહેલી છે. ફળ તેની સહેલાઇમાં જ છે. રેંટીયો દરેક ગામમાં બની શકે એવી સામાન્ય વસ્તુ છે. તેનો દરેક ભાગ જે કોઇ ગામમાં સુતાર ને લુહાર છે ત્યાં બની શકે તેમ છે. ત્રીસ કરોડની વસ્તી છે એટલે દસ માણસે એક ઘર ગણીયે તો ત્રણ કરોડ ઘર થયાં. ત્રણ

કરોડ રેંટીયા જ્યારે હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ થાય ત્યારે સ્વરાજવાદીને શાન્તિ વળે. તેટલા [illegible] જો એક જ સ્થળેથી તૈયાર કરી આપવાના હોય તો કામ અટકી પડે.

હિન્દુસ્તાનમાં સાડાસાત લાખ ગામડાં છે. એટલે આ પ્રવૃત્તિ તેટલાં ગામડાંમાં વહેંચાઇ જાય. આ ગામડાં અઢીસો જીલ્લામાં વહેંચાઇ ગયાં છે. એટલે જો દરેક જીલ્લાદીઠ એક એક માણસ આ કાર્ય કરનાર નીકળી પડે તો પ્રવૃત્તિ વ્યાપક સ્વરૂપ લઈ શકે; અને તે તે જીલ્લાને રેંટીયા તે તે જીલ્લાનો કારભારી પૂરા પાડી શકે અથવા માર્ગ બતાવી શકે તો જ કામ આગળ વધી શકે.

સ્વરાજ અને કારીગરવર્ગ

રેંટીયાની માગણીઓ કેવળ આશ્રમમાં જ ચાલી આવે છે એ બતાવે છે કે આપણે આપણા કારીગરવર્ગમાં પ્રવેશ નથી કર્યો. આપણે દરેક ગામની અઢારે વર્ણને સ્વરાજની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતી કરવી રહી છે. અંગ્રેજી ભણેલા જ સ્વરાજની ચળવળ ચલાવી શકે એ ઘેલછામાંથી આપણે જેમ નીકળતા જઇયે છીયે તેવી જ રીતે માત્ર મુસદ્દીવર્ગ જ આ પ્રવૃત્તિ શોભાવી શકે એ વાત પણ આપણે ભૂલી જવી જોઇશે.

સ્વરાજની તાલીમ એ આપણી પ્રાથમિક તાલીમ છે. એ બાળક, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષ, બધા વર્ણનાંને, બધા ધર્મનાંને આપવાની રહી છે. તેમાં અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર નથી. આપણે આ રાક્ષસી રાજ્યનો નાશ કરવો છે. તે રાજ્યમાં આપણું શ્રેય નથી. તેનો નાશ કરવાનું સાધન શાન્તિમય અસહકાર છે. અસહકાર એટલે આપણા બધામાં સહકાર. આપણામાં સહકાર એટલે આપણામાં સ્વતન્ત્ર થવાની ઇચ્છા ને શક્તિ. આ ઇચ્છા પાર પાડવાની શક્તિ મેળવવાનું મોટામાં મોટું સાધન રેંટીયો છે. આટલું જ્ઞાન સહુ કોઇને થોડા સમયમાં આપી શકાય છે.

એટલે આપણે આપણા સુતાર, લુહાર, મોચી, ખેડૂત વગેરેને આ કાર્યમાં પરોવવા જોઇયે. સ્વામિનારાયણનું મન્દિર કારીગરોએ મફત બાંધ્યું. ધનિક માણસોએ તેને સારૂ ધન આપ્યું. સ્વરાજમન્દિર સ્વરાજના ભક્ત કારીગરો કેમ મફત ન બાંધે? મજૂર પોતાની મજૂરીનું દાન આપે ને પૈસાદાર પોતાના પૈસાનું. આવી ભાવના ઉત્પન્ન કરવા સારૂ થોડા જ માણસોની જરૂર છે, પણ તે પ્રામાણિક સેવક હોવા જોઇયે.

શિક્ષિત વર્ગનું અપંગપણું

અત્યારે હજુ બધી પ્રવૃત્તિ અપંગ વર્ગમાં જ ચાલી રહી છે. મારો ખાસ વિશ્વાસ છે કે આપણે શિક્ષિતવર્ગ ખરૂં સ્વરાજ મેળવવા અપંગ બની ગયા છીયે. આપણને ખબર પડી ગઇ છે કે સ્વરાજ વાતોથી, ભાષણોથી, અરજીઓથી, વિલાયતનાં

ડેપ્યુટેશનોથી ન મળે પણ સ્વરાજમાં સ્વધર્મ રહ્યો છે, સ્વરાજ બહાદુરીથી અને યજ્ઞથી જ મળે; એમ તો હજુ માનતા થવા લાગ્યા છીયે. હવે આપણે માન્યતાને વ્યાપક કરવાની રહી. એ માન્યતા જે દહાડે વ્યાપક થાય તે દહાડે સ્વરાજ છે. તે કામ કરીયે તો એક વર્ષમાં કરી શકાય એવું છે. તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે એક વર્ષમાં સ્વરાજ મળવું સંભવિત છે.

પણ આ લેખનો વિષય તો રેંટીયો છે. સ્વરાજ મેળવવાને સારુ રેંટીયો દરેક ઘરમાં દાખલ કરવો ને તે વડે સૂતર કંતાવવું.

રેંટીયો ક્યાંથી મળે?

રેંટીયો મારી પાસેથી મંગાવવાને બદલે બધાએ તે પોતાના ગામમાં પેદા કરાવી લેવો જોઇયે.

આપણે ડરીયે છીયે, આપણે અજાણ્યા છીયે, તેથી રેંટીયો શોધતાં વખત જાય છે. હિન્દુસ્તાનમાં ખૂણેખાંચરે બધા પ્રાન્તોમાં રેંટીયો પડ્યો છે. દરેકે પોતાના ગામમાં ને લત્તામાં શોધ કરી લેવી જોઇયે. મળી આવે તો સુતારને શોધી લેવો જોઇયે. કદાચ તેને જ્ઞાન હશે. છેવટે ન જ મળે તો એક નમૂનો મગાવી તે પ્રમાણે બીજા બનાવડાવવા જોઇયે.

પણ રેંટીયો મળ્યે જ કંઇ સૂતર કંતાવાનું નથી. તે તો પ્રથમ પગથીઉં છે. રૂની પૂણી જોઇયે તેને સારુ પીંજારાને શોધી લેવો પડશે, તેને વીનવવો પડશે. તેને પણ સ્વરાજનો પાઠ દેવો પડશે.

રેંટીયાનો મહિમા

ઉપલા વિચારો વખતોવખત અપાઇ ગયા છે છતાં તે જુદા કે તે જ શબ્દોમાં કહી જવા પડે છે, કેમકે હજુ આપણામાં કાર્યશક્તિ ને આવડત નથી આવ્યાં.

રેંટીયાની માગણી થાય છે તેવી જ ખાદીની થયાં કરે છે. સૂતર સારૂં પેદા થયું એટલે ખાદી આખા હિન્દુસ્તાનમાં પાથરી શકાય તેટલી ઉત્પન્ન થઇ શકશે.

સૂતર તે સૂતર હોવું જોઇયે. રૂમાંથી ગમે તેવો ધાગો તાણી કાઢ્યો તેને સૂતર કોઇ નહિ ગણે. સૂતર એ કે જે વણી શકાય. તે વળદાર, ફેસા વિનાનું ને એકતારૂં હોવું જોઇયે; તે કીટીથી રહિત હોવું જોઇયે.

ગુજરાતમાં રેંટીયો એટલે દરજ્જે પેસી ગયો છે કે જરા વધારે શ્રદ્ધા આવી જાય તો ગુજરાતમાં જ કરોડ રૂપીયાની ખાદી એક વર્ષમાં વણી શકાય. આનો અર્થ એ થાય કે ગુજરાતનાં ગરીબ ઘરોમાં એક કરોડ રૂપીયા પેસી જાય, ને તેમ છતાં પાખંડ ન વધે; કેમકે જ્યારે ગરીબનાં પેટમાં ધાન નાખવાને સારૂ પૈસો અપાય છે ત્યારે તેનું ફળ પુણ્ય જ હોય છે.

નવજીવન પ્રકાશન મન્દિર

અ મ દા વા દ

	મૂલ્ય	પોસ્ટેજ
હિન્દ સ્વરાજ (પ્રમાણભૂત આવૃત્તિ; ખાદીનું પૂંઠું)	૦–૬–૬	૦–૨–૦
આટલું તો જાણજો-ભાગ ૧ (લે. શ્રી૦ નરહરિ પરીખ)	૦–૬–૦	૦–૧–૦
હિન્દ કેમ પાયમાલ થયું ? ('આટલું તો જાણજો'નો બીજો ભાગ)	૦–૮–૦	૦–૧–૬
પ્રાણપ્રતિષ્ઠા (અસહકાર વિષે ગાંધીજીનાં વ્યાખ્યાનો)	૦–૬–૦	૦–૧–૦
એક ધર્મયુદ્ધ (અમદાવાદના મીલમજુરોની લડતનો ઇતિહાસ)	૦–૮–૦	૦–૧–૬
અરજુનવાણી (અરજુન ભગતનાં ભજનોનો સંગ્રહ)	૦–૧૨–૦	૦–૨–૦
પૂર્વરંગ—(આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ: લે૦ કાલેલકર અને નરહરિ)	૧–૦–૦	૦–૩–૦
સ્વદેશીનો પેરો (વિદેશી કાપડ સામેની ચોકીનું સ્વરૂપ)	૦–૪–૬	૦–૧–૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્‌ગીતા-મૂળ (સુંદર સુઘડ ગુટકો)	૦–૮–૦	૦–૧–૦
વણાટશાસ્ત્ર (લેખક: શ્રી૦ મગનલાલ ગાંધી: ખાદીનું પૂંઠું)	૦–૧૦–૦	૦–૨–૦
ગાંધીજીની જુબાની (હંટર કમીટીવાળી)	૦–૬–૦	૦–૧–૦
ખેડાની લડત (લેખક: શ્રી૦ શંકરલાલ દ્વા. પરીખ)	૧–૮–૦	૦–૫–૦
અસહકાર ('યુગધર્મ' કાર્યાલયનો સંગ્રહ)	૨–૮–૦	૦–૮–૦
રાષ્ટ્રગીત (ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકવાળો સંગ્રહ)	૦–૧૨–૦	૦–૨–૦
Young India (યં. ઈં. ના ગાંધીજીના લેખો)	૪–૦–૦	૦–૬–૦

બાલસાહિત્ય

ચણીબોર (બાળકવિતાઓનો સંગ્રહ—સુધારેલી બીજી આવૃત્તિ)	૦–૫–૦	૦–૧–૦
રાયણ (ચણીબોરથી આગળનો કવિતાસંગ્રહ)	૦–૮–૦	૦–૨–૦
બાલપગાડી—નાની (બાળપોથી) [સુધારેલી બીજી આવૃત્તિ]	૦–૧–૬	૦–૦–૬
બાલપગાડી—મોટી ,,	૦–૩–૦	૦–૦–૬

મુદ્રક અને પ્રકાશક: રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી, નવજીવન મુદ્રણાલય અમદાવાદ